

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI
PSİKOLOJİ BİLİM DALI

KÜÇÜK GRUPLARDA DUYGUDURUMUN VE DUYGU
BULAŞMASININ SALDIRGANLIĞA ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Bilgesu HASÇUHADAR

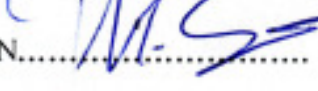
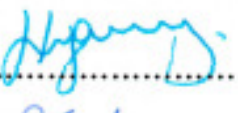

Danışman
Prof. Dr. Hamit COŞKUN

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bilgesu HASÇUHADAR'a ait "Küçük Gruplarda Duygudurumun ve Duygu Bulaşmasının Saldırganlığa Etkileri" adlı çalışma, jürimiz tarafından Psikoloji Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak oy birliğiyle/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

01.04.2019

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Hamit COŞKUN	
Üye : Prof. Dr. Altay EREN	
Üye : Dr.Öğr.Üyesi Meral GEZİCİ YALÇIN	
Üye : Dr.Öğr.Üyesi Hayal YAVUZ GÜZEL	
Üye : Dr.Öğr.Üyesi Bedirhan GÜLTEPE	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘**Küçük Gruplarda Duygudurumun ve Duygu Bulaşmasının Saldırganlığa Etkileri**’ başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Bilgesu HASÇUHADAR

01.04.2019

ÖN SÖZ

Değerli tez danışmanım Prof. Dr. Hamit COŞKUN'a yalnızca tez sürecimde değil, akademik çalışma hayatıma başladığım ilk günden beri bana destek olduğu, güvendiği ve inandığı için çok teşekkür ederim.

Doktora tez sürecimde tanışma imkanı bulabildiğim ve inanılmaz değerli katkıları ve tavsiyeleri ile bu süreçte yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Altay EREN'e teşekkürlerimi sunarım.

Tez sürecimde hep destek olan ve tez izleme jürilerimde olduğu için kendimi şanslı saydığım çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Meral GEZİCİ YALÇIN'a teşekkür ederim.

Tez jürüme katılımları için Dr. Öğr. Üyesi Hayal Yavuz GÜZEL'e ve Dr. Öğr. Üyesi Bedirhan GÜLTEPE'ye çok teşekkür ederim.

Bolu'nun bana kattığı en güzel şeylerden biri olan, canım arkadaşım Arş. Gör. Elvan KİREMİTÇİ'ye her zaman yanımda olduğu, oda arkadaşından öte dostum olduğu için ve her sıkıntımı içtenlikle paylaştığı için minnettar olduğumu söylemek isterim.

Doktora sürecimde yaşadığım en güzel sürpriz, hep yanımda olmasını dilediğim yol arkadaşım Onur ATILGAN'a ben kendime inanmazken bile bana inandığı, bu stresli süreci benim için yaşanılır kıldığı için sonsuz teşekkürler.

Son olarak, dünyanın en güçlü kadını, rol modelim olan canım anneme ve en yakın arkadaşım, sırdaşım olan kardeşime teşekkür ederim. Siz olmadan bütün bunların bir anlamı olmazdı. İyi ki varsınız.

Bilgesu HASÇUHADAR

01.04.2019

ÖZET

KÜÇÜK GRUPLARDA DUYGUDURUMUN VE DUYGU BULAŞMASININ SALDIRGANLIĞA ETKİLERİ

Bilgesu HASÇUHADAR

Doktora Tezi

Psikoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hamit Coşkun

Nisan 2019, 101 + xiv sayfa

Gruplarda saldırganlık davranışı gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan oldukça önemli bir konudur. Bununla birlikte literatür incelendiğinde grupların saldırganlıklarını inceleyen çok az sayıda deneysel araştırma olduğu görülmektedir. Her ne kadar yapılan çalışmalar grupların bireylerden daha saldırgan olduğunu gösterse de gruplarda saldırganlığa yönelik açıklamaların yetersiz kaldığı dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada iki kişiden oluşan küçük gruplarda saldırganlık konusunun araştırılması amaçlanmıştır ve bu amaç doğrultusunda iki deney yürütülmüştür. Yapılan deneylerde öfke duygudurumunu manipüle etmek amacıyla psikolojik dışlanma paradigması kullanılmıştır.

Yapılan birinci deneyde, bireyler ve grupların saldırganlıkları karşılaştırılmıştır. Bunun için psikolojik dışlanmaya maruz kalan ve kalmayan birey ve gruplar saldırganlık ölçümü skorları açısından karşılaştırılmıştır. Yapılan birinci deneyin bulguları psikolojik dışlanmaya maruz kalan bireylerin kalmayanlara göre daha saldırgan davrandıklarını göstermektedir. Öte yandan, beklenenin aksine gruplar halinde ve bireysel olarak çalışmaya katılan katılımcılar arasında saldırganlık açısından bir fark olmadığı görülmüştür.

Yapılan ikinci deneyde ise küçük grupların saldırganlığı farklı duygudurum kompozisyonları ve duygu bulaşması değişkenleri dahil edilerek incelenmiştir. İkinci deneyin bulguları ise katılımcılardan birinin öfkeli diğerinin ise nötr duyguduruma sahip olduğu koşuldaki katılımcıların saldırganlık skorlarının en yüksek saldırganlık skoru olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, duygu bulaşmasının küçük gruplarda saldırganlık üzerinde etkisinin olmadığı görülmektedir.

Araştırmanın bulguları güncel literatür ışığında tartışılmıştır. Araştırmanın sonuçlarının sosyal, eğitim ve klinik gibi farklı alanlarda önemli doğurguları olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Küçük Gruplarda Saldırganlık, Duygudurum, Duygu Bulaşması.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF MOOD AND EMOTIONAL CONTAGION ON AGGRESSION IN SMALL GROUPS

Bilgesu HASÇUHADAR

Ph. D. Thesis

Department of Psychology

Advisor: Professor Dr. Hamit COŞKUN

April 2019, 101 + xiv pages

Aggressive behavior in groups is an important issue in both individual and social levels. However, when the literature is reviewed, it is seen that there are very few experimental studies examining the aggression of the groups. Although studies have shown that groups seems more aggressive than individuals, it is noteworthy that the explanations for aggression in groups are insufficient. Therefore, in this study, it was aimed to investigate the issue of aggression in small groups consisting of two people and two experiments were carried out for this purpose. In these experiments, the ostracism paradigm was chosen to induce anger.

In first experiment, the aggression of individuals and groups was compared. For this purpose, the individuals and groups either which were exposed to ostracism or groups which were are not exposed to aggression measurement scores. The findings of first experiment showed that individuals exposed to ostracism behave more aggressively compared to their counterparts. On the other hand, contrary to expectations, there was no significant difference between groups and individuals in terms of aggression.

In second experiment, aggression of small groups was examined by including different mood compositions and emotional contagion variables. The findings of the

second experiment showed that aggression scores of participants was the highest in the condition that was consisting one angry and one neutral. However, it was observed that emotional contagion has no significant effect on aggression in small groups.

The findings of the study were discussed in the light of contemporary literature. The results imply that this study has important applications in various fields such as social, educational and clinical practioners.

Key words: Aggression in Small Groups, Mood, Emotional Contagion

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. KURAMSAL TEMELLER VE İLGİLİ LİTERATÜR	3
1.1. Saldırganlık	3
1.2. Saldırganlık Kuramları	6
1.2.1. Biyolojik Açıklamalar	6
1.2.1.1. Etiyolojik Yaklaşım	6
1.2.1.2. Sosyobiyolojik Yaklaşım	7
1.2.1.3. Davranış Genetiği Yaklaşımı	8
1.2.1.4. Hormonal Yaklaşım	19
1.2.2. Psikolojik Yaklaşımlar	10
1.2.2.1. Psikanalitik Yaklaşım.....	10
1.2.2.2. Engellenme – Saldırganlık Hipotezi	11
1.2.2.3. Saldırgan İpuçları Hipotezi	11
1.2.2.4. Bilişsel Yeni Çağrışımçılık	12
1.2.2.5. Uyarım Transfer Kuramı	14
1.2.2.6. Sosyal Bilişsel Yaklaşım.....	14

1.2.2.7. Sosyal Öğrenme Kuramı	15
1.2.2.8. Sosyal Etkileşim Kuramı.....	16
1.2.2.9. Genel Saldırganlık Kuramı	17
1.3. Cinsiyet ve Saldırganlık.....	19
1.4. Gruplarda Saldırganlık.....	20
1.5. Yer Değiştirmiş Saldırganlık	22
1.6. Öfke	23
1.7. Psikolojik Dışlanma.....	26
1.8. Duyguların Bulaşması.....	32
1.9. Araştırmanın Amacı ve Önemi	34

II. BÖLÜM

2. I. DENEY	36
2.1. Yöntem.....	38
2.1.1. Çalışma Grubu	38
2.1.2. Veri Toplama Araçları	38
2.1.2.1. Demografik Bilgi Formu.....	38
2.1.2.2. Duygudurum Ölçümü.....	39
2.1.2.3. Nötralizasyon	39
2.1.2.4. Cyberball Oyunu	39
2.1.2.5. Manipülasyon Kontrolü	40
2.1.2.6. Saldırganlığın Ölçümü	40
2.1.3. İşlem.....	41
2.2. Bulgular	41
2.2.1. Psikolojik Dışlanmanın Öfke Üzerindeki Etkisi.....	41
2.2.2. Cinsiyetler Arası Öfke ve Saldırganlık Puan Farkları.....	42
2.2.3. Psikolojik Dışlanmanın Duyguduruma Etkisi.....	42
2.2.4. Psikolojik Dışlanmanın Kontrol ve Dahil olma Algısına Etkisi	43
2.2.5. Değişkenler Arası Korelasyonlar	43
2.2.6. Bireysel veya Grup Halinde Olmanın Saldırganlığa Etkisi	44
2.3. Tartışma	45

III. BÖLÜM

3. II. DENEY	48
3.1. Yöntem.....	50
3.1.1. Çalışma Grubu	50
3.1.2. Veri Toplama Araçları	51
3.1.2.1. Demografik Bilgi Formu.....	51
3.1.2.2. Duygudurum Ölçümü.....	51
3.1.2.3. Nötralizasyon	52
3.1.2.4. Cyberball Oyunu	52
3.1.2.5. Manipülasyon Kontrolü (Cyberball)	53
3.1.2.6. Duygu Farkındalığı (Duyguların Bulaşması) Manipülasyonu.....	53
3.1.2.7. Saldırganlığın Ölçümü	53
3.1.2.8. Manipülasyon Kontrolü (Duygu Bulaşması)	54
3.1.2.9. Duygu Bulaşması Ölçeği.....	55
3.1.3. İşlem.....	55
3.2. Bulgular	56
3.2.1. Psikolojik Dışlanmanın Öfke Üzerindeki Etkisi.....	56
3.2.2. Duygu Bulaşması Manipülasyon Kontrolü.....	56
3.2.3. Cinsiyetler Arası Öfke ve Saldırganlık Puan Farkları.....	57
3.2.4. Değişkenler Arası Korelasyonlar	57
3.2.5. Duygu Bulaşmasının ve Grup Kompozisyonunun Saldırganlığa Etkisi ...	58
3.3. Tartışma	61

IV. BÖLÜM

4. GENEL TARTIŞMA VE SONUÇ	65
4.1. Sınırlılıklar	67
4.2. Katkılar	69
4.3. Doğurgular	71
KAYNAKLAR	73

EKLER

EK 1: Bilgilendirme Formu	92
EK 2: Demografik Bilgi Formu	93
EK 3: Nötralizasyon Formu	94
EK 4: Deney Öncesi Duygudurum Değerlendirmesi.....	95
EK 5: Cyberball Sonrası Manipölasyon Kontrolü	96
EK 6: Saldırganlık Ölçümü	98
EK 7: Duygu Bulaşması Manipölasyon Kontrolü	99
EK 8: Duygu Bulaşması Ölçeği	100
EK 9: Katılım Sonrası Bilgi Formu	101

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1: Deney Deseni ve Örneklem Sayıları	37
Tablo 2.2. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri.....	38
Tablo 2.3: Duygudurum Koşullarının Ortalamaları.....	42
Tablo 2.4: Cinsiyetler Arası Saldırganlık ve Öfke Puan Farkları.....	42
Tablo 2.5: Koşullarının Sevinç Duygudurumu Ortalamaları.....	43
Tablo 2.6: Koşullarının Sevinç Duygudurumu Ortalamaları.....	43
Tablo 2.7: Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar.....	44
Tablo 2.8: ANOVA Sonuçları	44
Tablo 2.9: Koşullara Göre Ortalama Saldırganlık Skorları	45
Tablo 3.1: Deney Deseni ve Örneklem Sayıları	49
Tablo 3.2. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri.....	51
Tablo 3.3: Duygudurum Koşullarının Ortalamaları.....	56
Tablo 3.4: Duygu Bulaşması Koşullarının Ortalamaları	57
Tablo 3.5: Cinsiyetler Arası Saldırganlık ve Öfke Puan Farkları	57
Tablo 3.6: Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar.....	58
Tablo 3.7: ANOVA Sonuçları	59
Tablo 3.8: Koşullara Göre Ortalama Saldırganlık Skorları	59
Tablo 3.9: ANOVA Sonuçları	60
Tablo 3.10: Koşullara Göre Ortalama Saldırganlık Puanları (Standart Sapmaları).....	60

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Bilişsel Yeni Çağrışıcılık Kuramı.....	13
Şekil 1.2: Genel Saldırganlık Kuramı	18
Şekil 2.1: Koşullara Göre Saldırganlık Ortalamaları Grafiği (Deney I)	45
Şekil 3.1: Koşullara Göre Saldırganlık Ortalamaları Grafiği (Deney II).....	61

GİRİŞ

Literatürde bireysel olarak saldırganlık üzerinde yapılan araştırmalarının sayısının fazla olmasına rağmen, gruplarda veya iki veya ikiden fazla kişinin saldırganlık davranışlarının nasıl olduğuna dair araştırmalar yok denecek kadar azdır. Bu araştırmaların az olmasından dolayı grup sũreçleri temelinde saldırganlık konusunda literatũrde kuramsal yaklaşımlar bulunmamaktadır. Bu sorulara yanıt verebilmek için bu tezde grup-birey ve iki kişilik gruplarda saldırganlığı inceleyen iki deneysel araştırma yapılmıştır. Bilindiği gibi saldırgan davranışlar bir kişi tarafından ortaya konduğu gibi, birden fazla kişiden oluşan gruplarla da gerçekleştirilmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde 1994 ile 2011 yılları arasında yalnızca okullarda 220 silahlı saldırı olayı gerçekleşmiş ve bu silahlı saldırılarda en az bir kişi yaşamını yitirmiştir (Anderson ve ark. 2011). Okullarda ve diğer kamuya açık alanlarda gerçekleşen bu tarz silahlı saldırıların sıklığının ve miktarının hem Amerika Birleşik Devletlerinde hem de diğer ũlkelerde yıllar içerisinde giderek arttığı grũlmektedir (Williams ve Wesselman 2011). 2011 yılında gerçekleştirilen Cenevre Silahlı Şiddet ve Gelişim Beyannamesi raporlarına göre 2004 ile 2009 yılları arasında her yıl 396.000 kişi, kişiler arası Şiddet, ete Şiddeti veya ekonomik sebeplerden gerçekleşen suç olaylarından kaynaklanan kasıtlı cinayete kurban gitmiştir. Yanısıra, 55.000 kişi ise silahlı çatışmalarda, politik Şiddet olaylarında veya terör olaylarında ldũrũlmüřtũr (Cenevre Silahlı Şiddet ve Gelişim Beyannamesi 2011: 43).

Grũldũđu gibi grupların saldırganlık davranışları oldukça önemli toplumsal, sosyal ve psikolojik zararlara yol açabilmektedir (Meier ve ark. 2007) ve bu nedenle gruplarda saldırganlığın nedenlerini ve saldırganlığa yol açan faktörleri anlamının önemli olduğu dũřũnũlmektedir. Öfke duygusu, saldırganlığın yaygın olarak bilinen tetikleyicilerinden biridir (Krahe 2013). Öfkeye neden olabilecek çeşitli durumlar mevcuttur (Kassinove, Sukhudolsky, Tsytsarev ve Solovyova 1997) ve bunlardan biri de psikolojik dışlanmadır (Twenge, Baumeister, Tice ve Stucke 2001). Bununla birlikte,

gruaplarda öfkenin yayılması ve bu durumun saldırganlıkla sonuçlanması süreci alanda henüz aydınlatılmamış konulardan biridir. Bahsedilen noktalar göz önüne alınarak bu araştırmada küçük gruplarda duygu bulaşmasının saldırganlık üzerindeki etkisinin incelenmesi planlanmıştır.

I. BÖLÜM

1. KURAMSAL TEMELLER VE İLGİLİ LİTERATÜR

1.1. Saldırganlık

Yaygın olarak kabul gören görüşe göre saldırganlık, başka bir bireye zarar verme niyeti taşıyan ve saldırgan davranışın hedefi olan kişide kaçma güdüsüne neden olan davranış olarak tanımlanmaktadır (Bushman ve Anderson 2001; Baron ve Richardson 1994). Bu tanıma göre, kazayla gerçekleştirilen (zarar verme niyeti taşımayan) fakat zarar meydana getiren eylemler saldırgan olarak kabul edilmez. Benzer bir şekilde, zarar verme niyeti taşıyan eylemler, zarar ile sonuçlanmasa dahi saldırgan davranış olarak kabul edilmektedir. Buna örnek olarak, hedefi ıskalayan silahlı suikastlar gösterilebilir. Benzer şekilde, hedef kişide kaçma dürtüsüne yol açmayan mazoşizm gibi agresif davranışlar da kaçma dürtüsüne neden olmadığı sürece saldırgan davranış olarak ele alınmamaktadır (Anderson ve Bushman 2002). Baron ve Richardson (1994), saldırgan davranışın diğer sosyal davranışlardan ayrımlanabilmesi için üç önemli kriter tanımlamışlardır. İlk olarak, saldırgan davranış sonucu ile değil, altında yatan güdü veya niyet ile tanımlanmaktadır. Bir davranış, karşı tarafa zarar vermese dahi eğer zarar verme niyeti ile yapılmışsa saldırgan davranış olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak, saldırgan davranışı gerçekleştiren aktörün karşı tarafa verebileceği potansiyel hasarın bilincinde ve farkında olması gerekmektedir. Eğer kişinin eylemleri karşı tarafa zarar veriyorsa, fakat birey davranışının etkilerinin farkında değilse bu durum dikkatsizlik veya yetersizlik olarak değerlendirilmekte, saldırganlık olarak ele alınmamaktadır (Baron ve Richardson 1994). Son olarak, dış çekimi ve enjeksiyon gibi cerrahi uygulamalar, her ne kadar bireyde kaçınma isteğini artırsa da, bireyin veya hedefin rızası dahilinde olduğu için bu eylemler saldırgan davranış olarak

tanımlanmamaktadır. Baron ve Richardson (1994)'ın yaygın kabul görmüş saldırganlık tanımında geçen “zarar verme” kavramı fiziksel hasar, duygularının incinmesi, sosyal ilişkilerinin zarar görmesi gibi saldırgan davranışın hedefi olan birey tarafından istenmeyecek her türlü muameleyi ifade etmektedir. Bireyin kendi kendisine zarar vermesini içeren davranışları da (örn., intihar gibi) bu tanıma göre davranışın hedefi olan bireyde kaçma isteğine neden olmaması sebebiyle saldırgan davranış kategorisine girmemektedir (Krahe 2013).

Literatürde çeşitli saldırganlık tanımlarının olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, saldırganlığın sosyal bir şekilde tanımlandığı da görülmektedir. Saldırganlık terimi kullanılırken neyin kastedildiği veya kastedilmediği sadece toplumların değil, aynı zamanda toplumdaki bireylerin paylaştıkları ortak değerler ve normatif inançlar tarafından belirlenmektedir. Örneğin, ebeveynin çocuğa yönelik fiziksel şiddet uygulaması geçmişte kabul edilebilir bir disiplin uygulaması olarak görülürken, günümüzde istismar olarak değerlendirilebilmektedir. Benzer şekilde geçmişte bir kadının kocası tarafından cinsel ilişki için zorlanması kocanın meşru hakkı olarak görülürken, günümüzde cinsel saldırganlık olarak ele alınmaktadır (Krahe 2013).

Saldırganlığın farklı türleri bulunmaktadır. Saldırgan davranış, davranışın farklı özellikleri göz önüne alınarak sınıflandırılabilir. Saldırgan davranışın şekline göre sınıflandırılabildiği gibi (sözel, fiziksel, postüral ve ilişkisel) doğrudan veya dolaylı olmasına göre de sınıflandırılabilir (Krahe, 2013). Doğrudan saldırganlık, saldırgan ve hedefin yüz yüze olmasını ifade ederken, dolaylı saldırganlık hedefle temas kurmaksızın, o kişinin hakkında dedikodu yapmak gibi eylemlerle bireye zarar verme yoluyla gerçekleşir (Björkqvist, Lagerspetz ve Österman 1992). Bunların yanı sıra, saldırgan davranış, davranışın işlevine göre sınıflandırılmaktadır. Saldırgan davranış amacına göre iki farklı türe ayrılabilir: düşmanca ve araçsal saldırganlık. Düşmanca saldırganlıkta, davranışın hedefi bireye zarar verme arzusu veya güdüsüdür. Araçsal saldırganlık ise fidye için bir bireyi rehin alma eyleminde olduğu gibi bir hedefe ulaşmak amacıyla yapılan saldırgan davranıştır. Örneğin, kiralık katillerin, boksörlerin gösterdikleri saldırgan davranışların temelinde maçı kazanma veya para elde etme amaç; saldırgan davranış ise araçtır. Düşmanca ve araçsal saldırganlık arasındaki temel

ayrım, aktör açısından saldırgan davranışın işlevine göre belirlenmektedir. Aktör açısından ele alındığında, düşmanca saldırganlıkta temel güdü olumsuz veya öfkenin saldırganlık yoluyla dışa vurulması önemlidir. Öte yandan, araçsal saldırganlıkta aktör veya kişi, saldırgan davranış vasıtasıyla belli bir amaca ulaşmayı istemektedir. Literatürde bu iki saldırganlık ayrı olarak ifade edilse de, çoğu kez bu iki davranış güdüsü günlük yaşamda birlikte görülmektedir (Bushman ve Anderson 2001). Bazı saldırgan davranışlar ise birden fazla kategoriye girebilir. Örneğin, ilişkisel saldırganlık, habersiz olarak bir kişinin aleyhine davranmayı içerdiği için dolaylı saldırganlık olarak da kabul edilebilir (Archer ve Coyne 2005).

Saldırganlığın tanımı ile ilgili bir diğer sorun ise saldırgan davranışın normatif olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusudur. Eğitimciler tarafından kullanılan disiplin yöntemleri veya fiziksel nefsi müdafaa davranışları gibi örnekler saldırgan davranış tanımındaki niyet, beklenti ve hedef kişinin kaçınma isteği de dahil olmak üzere bütün kriterleri karşıladığı için saldırgan davranış olarak kabul edilmelidir. Öte yandan, bu tarz davranışların saldırgan davranış olarak kabul edilebilmesi için bir sosyal normun ihlalinin gerekip gerekmediği de tartışılmaktadır. Bununla birlikte sosyal normları değerlendirenlerin bakış açısına göre saldırganlık değişiklik gösterebilmektedir. Bu algısal değişiklikten dolayı saldırganlığın tanımına sosyal normların ihlali koşulu dahil edilmemiştir (Berkowitz 1993). Benzer bir durum da meşru olan ve olmayan saldırganlık için görülmektedir. Bu duruma örnek olarak idam cezaları gösterilebilir. İdam cezası saldırganlık tanımının bütün kriterlerine uymakla birlikte bazı ülkelerin yasalarına göre meşru bir cezadır (Krahe 2013).

İlgili literatür incelendiğinde saldırganlıkla yakından ilişkili üç terim olduğu dikkati çekmektedir: Antisosyal davranış, zorlama ve şiddet. Antisosyal davranış mevcut sosyal normları ihlal eden davranışları ifade etmektedir (DeWall ve Anderson 2011). Antisosyal davranış, saldırganlıktan daha kapsamlıdır ve yalan söylemek gibi başkasına zarar verme niyeti taşımayan davranışları da içerebilmektedir. Zorlama ise başka bir bireyin üzerinde zarar verici şekilde dayatma uygulamak ya da itaate zorlamak anlamına gelmektedir. Zorlama tehditler, cezalar ve bedensel güç kullanma gibi farklı şekillerde görülebilir ve sosyal etkinin bir türü olarak görülmektedir (Tedeschi ve

Felson 1994). Şiddet ise saldırganlığın özel bir türü olup, birine ciddi olarak zarar verme niyetiyle yapılan, vurma ya da öldürme gibi fiziksel gücün kullanıldığı veya kullanılmakla tehdit edildiği saldırgan davranışları ifade etmektedir. Bütün saldırgan davranışlar şiddet sınıfında yer almamakla birlikte, bütün şiddet davranışları aynı zamanda birer saldırgan davranıştır (Krahe 2013).

Literatür incelendiğinde, saldırganlığın neden ve nasıl gerçekleştiğine dair farklı açıklamaların yer aldığı görülmektedir. Bu açıklamalar saldırganlığının biyolojik kökenlerine odaklanan biyolojik açıklamalar ve saldırganlığı psikolojik olarak ele alan psikolojik açıklamalardır. Biyolojik açıklamalar, etiyolojik yaklaşımı, sosyobiyojik yaklaşımı, davranış genetiği yaklaşımını ve hormonal yaklaşımı içermektedir. Saldırganlığın anlaşılmasına yönelik psikolojik yaklaşımlar ise psikanalitik yaklaşımı, engellenme – saldırganlık hipotezini, saldırgan ipuçları hipotezini, bilişsel yeni çağrışımıcılık kuramını, uyarım transfer kuramını, sosyal bilişsel yaklaşımı, sosyal öğrenme kuramını, sosyal etkileşim kuramını ve genel saldırganlık kuramını içermektedir. Bahsedilen bu yaklaşımlar aşağıda sunulmaktadır.

1.2. Saldırganlık Kuramları

1.2.1. Biyolojik Açıklamalar

Saldırganlığın biyolojik açıklamaları olan etiyolojik yaklaşım, sosyobiyojik yaklaşım, davranış genetiği yaklaşımı ve hormonal yaklaşım saldırgan davranışı insanların biyolojik kökeni ile açıklamaktadır.

1.2.1.1. Etiyolojik Yaklaşım

Saldırganlığın biyolojik açıklamaları arasında en eski yaklaşımlardan biri olan etiyolojik yaklaşım hayvan ve insan davranışlarını araştıran etiyoloji alanından temellenmektedir. Lorenz (1966)'e göre insanlar ve hayvanlar durmaksızın saldırganlık enerjisi üretirler ve bu enerjinin saldırgan davranışa dönüşümü organizmanın belli bir

zamandaki sahip olduğu saldırgan enerji miktarı ve saldırgan tepkiyi tetikleyen dışsal uyarıcının uyarım gücü olmak üzere iki faktör tarafından belirlenir. Lorenz'e (1966) göre organizmada salınımına kadar sürekli olarak saldırgan enerji birikmektedir. Dışsal bir saldırganlık uyarısına maruz kalan organizmada saldırgan enerji miktarı yeterliyse enerji serbest kalır ve saldırgan davranış gözlemlenir. Bu kurama göre saldırgan enerjinin sürekli olarak üretildiği varsayıldığından ötürü saldırgan davranış kaçınılmazdır. Bütün saldırganlık uyarıları elimine edilse bile bu durum saldırganlığı yok etmeyecektir. Öte yandan, Lorenz (1966) saldırganlığın spor gibi sosyal açıdan kabul edilebilir yollarla dışavurumunun da mümkün olduğundan bahsetmiştir. Bu gibi yollarla saldırgan enerjinin kritik seviyenin altında tutularak kontrol edilmesi sağlanabilir.

Saldırganlığın etiyolojik yaklaşımı bazı ciddi eleştiriler almıştır (Lore ve Schultz 1993). Etiyolojik yaklaşıma göre, organizmada biriken saldırgan enerjinin kullanılmasından sonra yeterli enerji birikene kadar tekrar saldırgan davranış gözlenmemektedir. Öte yandan, günlük yaşamdaki şiddet gösteren bireylerin ard arda çok sayıda saldırgan davranışı sergileyebildikleri bilinmektedir (Krahe 2013). İkinci olarak, Lorenz (1966)'in spor aktivitelerinin saldırganlığı azaltacağına dair hipotezi, yapılan araştırmaların bulgularıyla tutarlı değildir. Bu araştırmalarda şiddet gösteren bireylerin davranışlarında zamanla azalma yerine artışlar gözlenmiştir (Russell 2008).

1.2.1.2. Sosyobiyolojik Yaklaşım

Sosyobiyoloji sosyal davranışların biyolojik kökenlerini evrimsel ilkeler temelinde açıklamaktadır (Krahe 2013). Darwin (1859; akt. Krahe 2013)'in türlerin kökeni kuramına dayanan evrim kuramına göre bir davranış bir türün hayatta kalmasına yardımcı olma açısından şekilde işlevsel olup olmamasına bağlı olarak genetik olarak aktarılır. Evrimsel bakış açısına göre, saldırganlık bir rakiple mücadelede işlevsel olduğu gibi eş seçiminde de işlevsel bir öneme sahiptir (Archer 1995). Bu bakış açısına göre, bir tür içinde saldırgan erkek bireyler daha çok sayıda dişi partnere ulaşabileceği için genlerini gelecek nesillere iletme şansına daha çok sahip olacaklardır. Böylelikle saldırganlığa ait genler doğal seçim yoluyla devamlılıklarını sürdürecektir. Bununla

birlikte, saldırganlık bazı durumlarda da genin hayatta kalması için zararlı olabilmektedir. Örneğin, birey kendinden çok daha üstün başka bir bireyle gireceği fiziksel çekişmede ölebilir. Evrimsel yaklaşım bu durumu kar-zarar hesabı ile açıklamaktadır. Rakip güçlüyken saldırgan davranışı sergilemek üreme başarısı açısından işlevsiz olurken, rakip risk oluşturmadığında saldırgan davranışı sergilemek işlevsel olacaktır (Archer 2009). Saldırgan davranışın açıklanmasına yönelik sosyobiyolojik yaklaşıma dair kanıtlar genel olarak hayvanlarla yapılan çalışmalardan gelmektedir (Archer ve Thanzami 2007).

Her ne kadar saldırganlığın bütün toplumlarda gözlemlenmesi evrimsel yaklaşıma destek sağlasa da, bu yaklaşım eleştiriler de almıştır. Öncelikle, saldırganlığın gözlenme şeklinde kültürler arasında önemli farklar bulunmaktadır (Ferguson ve Beaver 2009). Bununla birlikte, sosyobiyolojik yaklaşımı destekleyen fiziksel güç ve saldırganlık konusunda yapılan araştırmaların (Archer ve Thanzami 2007) korelatif araştırmalar olmasından dolayı bu değişkenler arasında neden-sonuç çıkarımlarının kurulması mümkün değildir. Ayrıca, bu ilişki bulgulara doğal seçimden farklı olan alternatif açıklamalar getirmek de mümkündür. Örneğin, fiziksel olarak daha güçlü bireyler gelişim süreçleri boyunca saldırganlığı öğrenerek sosyalleşebiliyor olabilirler.

1.2.1.3. Davranış Genetiği Yaklaşımı

Saldırganlığın açıklanmasına yönelik olarak davranış genetiği yaklaşımı saldırganlığı genetik kalıtımla açıklamaya odaklanmaktadır. Bu yaklaşım insan davranışlarını genetik benzerliklerle açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımın temel varsayımı, genetik olarak ilişkili olan bireylerin ilişkili olmayanlara göre davranışlarının daha benzer olduğuna dayanmaktadır. Davranış genetiği yaklaşımının temel dayanağını evlat edinme çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmalarda evlat edinilen bireylerin davranışlarının biyolojik ebeveynlerine olan benzerlikleri ve evlat edinen ebeveynlere olan benzerlikleri karşılaştırılmaktadır; böylelikle genetik ve çevresel faktörlerin davranış üzerindeki etkisi ayırt edilebilmektedir. Davranış genetiği araştırmacılarının yararlandığı bir diğer yöntem ise ikiz araştırmalarıdır. Bu araştırmalarda ise genetik

benzerlikleri %100 olan tek yumurta ikizleri ve genetik benzerlikleri %50 olan çift yumurta ikizleri davranışsal benzerlikleri açısından kıyaslanmaktadır (Krahe 2013).

Saldırganlıkla ilgili yapılan evlat edinme ve ikiz çalışmaları genetik benzerliğin, varyansın önemli bir kısmını açıkladığını göstermektedir. Bununla birlikte bu etki gelişimsel döneme göre farklılık gösterebilmektedir. Paylaşılan kalıtım, çevresel faktörlere göre yetişkinlikte saldırgan davranış üzerinde daha etkiliyken, çocukluk ve ergenlikte çevresel faktörlerin genetiğe göre saldırgan davranış açısından daha belirleyici olduğu görülmektedir (Miles ve Carey 1997). Öte yandan, araştırmacılar genetik ve çevresel etkilerin birlikte etki edebileceklerine de dikkat çekmektedir. Araştırmalar hem biyolojik hem de evlat edinen ailesi suçlulardan oluşan bireylerin suçlu olma oranlarının en yüksek olduğuna dikkat çekmektedir (DiLalla ve Gottesman 1991).

Her ne kadar bu çalışmalar saldırganlığa ait genetik yatkınlığın saldırgan davranış sergilemeye yönelik kesin ve belirleyici bir faktör olduğuna yönelik kötümser bir çıkarım yapılabilmesine neden olsa da, davranış genetiği çalışmaları bu çıkarımın doğru olmadığını göstermektedir. Araştırmacılar genetik olarak saldırgan olmaya yatkın olan bireylerin, saldırgan davranışlarında çevresel faktörlerin rolünün kritik olduğunu vurgulamaktadırlar. Saldırgan davranışa yönelik genetik yatkınlık olumsuz öğeler barındıran bir ortamda saldırgan davranışın ifade edilmesine neden olabilirken, pozitif öğeler içeren bir ortam (örn., sıcak bir aile ortamı gibi) saldırganlığın baskılanmasına ve ifade edilmemesine yardımcı olabilir (Moffitt 1993; van Goozen, Fairchild, Snoek ve Harold 2007).

1.2.1.4. Hormonal Yaklaşım

Saldırganlığı açıklamaya yönelik bir diğer biyolojik yaklaşım ise saldırgan davranışta hormonların rolünü inceleyen hormonal yaklaşımdır (van Goozen 2005). Hem erkeklerdeki saldırgan davranış farklarını incelemek için hem de cinsiyetler arasındaki saldırganlık farklarını incelemek için testosteronun etkisi araştırmalarda incelenmektedir. Testosteron erkek hormonu olmakla birlikte, savaşıma dürtüsünü aktive

etmekte ve kaçma dürtüsünü ketlemektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde saldırganlık düzeyi yüksek erkeklerin, testosteron seviyesinin saldırganlık düzeyi düşük erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Archer, Birring ve Wu 1998). Her ne kadar bu araştırmalar saldırganlık ve testosteron düzeyi arasındaki ilişkiyi desteklese de, bu ilişki insanlarda hayvanlara oranla oldukça zayıfır (Van Goozen 2005). Bunun yanı sıra, ortamda bulunan saldırganlıkla ilgili ipuçlarının da testosteron seviyesini artırarak saldırganlık düzeyini artırdığını gösteren deneysel çalışmalar da literatürde mevcuttur (Klinesmith, Kasser ve McAndrew 2006).

Kortizol, saldırganlıkla olan ilişkisi incelenen bir diğer hormondur. Kortizol stresin deneyimlenmesi ve yönetilmesi ile ilişkili bir hormondur ve düşük kortizol seviyesinin cezaya olan duyarsızlık, risk alma ve korkmama gibi durumlarla ilişkili olduğu görülmektedir. Yapılan boylamsal araştırmalar düşük kortizol seviyesinin yüksek düzeyde saldırganlığı yordadığını göstermektedir (McBurnett, Lahey, Rathouz ve Loeber 2000; Shoal, Giancola ve Kirillova 2005). Bu ilişki ise kortizolün korkuyu ketleme etkisi ile açıklanmaktadır (van Goozen ve ark. 2007).

Düşük düzeyde kortizolün ve yüksek düzeyde testosteronun saldırganlık üzerinde belirleyici olduğu düşünülse de (Terburg, Morgan ve van Honk 2009), günümüzde çevresel ve bireysel faktörlerin etkisi ile birlikte saldırgan davranışın şekillendiği görüşü yaygın olarak kabul görmektedir (Krahe 2013).

1.2.2. Psikolojik Yaklaşımlar

1.2.2.1. Psikanalitik Yaklaşım

Freud (1920)'a göre insan davranışı iki temel içgüdü tarafından yönetilmektedir: yaşam içgüdü (Eros) ve ölüm içgüdü (Thanatos). Bu kurama göre, Eros bireyi ihtiyaçlarını giderilmeye ve haz almaya yönlendirirken, Thanatos kendini yok etmeye yönlendirmektedir. Bu iki içgüdü doğaları sebebiyle çatışma halindedir ve bu çatışmanın çözülebilmesi bireyin kendine yönelmiş olan saldırgan enerjinin başkalarına yöneltmesi ile mümkün olabilir. Bu şekilde yıkıcı enerjinin salınması durumuna ise

katarsis denmektedir. Katarsisin bireyin iç dengesini sağlamak açısından işlevsel olduğu düşünülmektedir. Freud (1920)'a göre saldırganlık insan doğasının kaçınılmaz bir yönüdür.

Her ne kadar psikanalitik kuram saldırganlığın doğasının anlaşılması adına ve bazı diğer kuramlar için temel oluşturması nedeniyle önemli olsa da, bu kuramın desteklenmesine yönelik görgül kanıt oldukça azdır ve destek niteliğindeki mevcut çalışmaların çoğu vaka çalışmalarına dayanmaktadır (Krahe 2013).

1.2.2.2. Engellenme – Saldırganlık Hipotezi

Engellenme, amaca yönelik bir davranışta bulunan bireyin bu davranışına yapılan müdahaleyi ifade etmektedir ve engellenme – saldırganlık hipotezine göre saldırganlığı tetikleyen faktör engellenmedir. Kuramın ilk versiyonunda engellenmenin, bireyin amaca giden yola yeniden yönelmesini sağladığı ve saldırgan davranışın engeli ortadan kaldırmaya hizmet ettiği ileri sürülmüştür (Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Sears 1939).

Her ne kadar hipotez ilk ortaya atıldığında araştırmacılar engellenmenin her zaman saldırganlıkla sonuçlanacağını savunmuş olsalar da, her engellenmenin saldırgan davranışla sonuçlanmadığı gibi, her saldırgan davranışın da bir engellenme sonucu ortaya çıkmadığı açıktır. Bu nedenle hipotez, saldırganlığın engellenmeye yönelik tek tepki olmadığı, sadece olası tepkilerden biri olduğu şeklinde güncellenmiştir (Miller 1941).

1.2.2.3. Saldırgan İpuçları Hipotezi

Saldırganlığın hangi durumlarda rahatsız edici uyarana karşı verilecek bir tepki olarak seçildiğini açıklamaya yönelik bir diğer yaklaşım, saldırgan ipuçları açıklamasıdır. Saldırgan ipuçları hipotezine göre, saldırganlıkla ilişkilendirilebilecek bütün ipuçları saldırgan ipucu anlamına gelebilir ve bu ipuçları saldırganlıkla ilgili

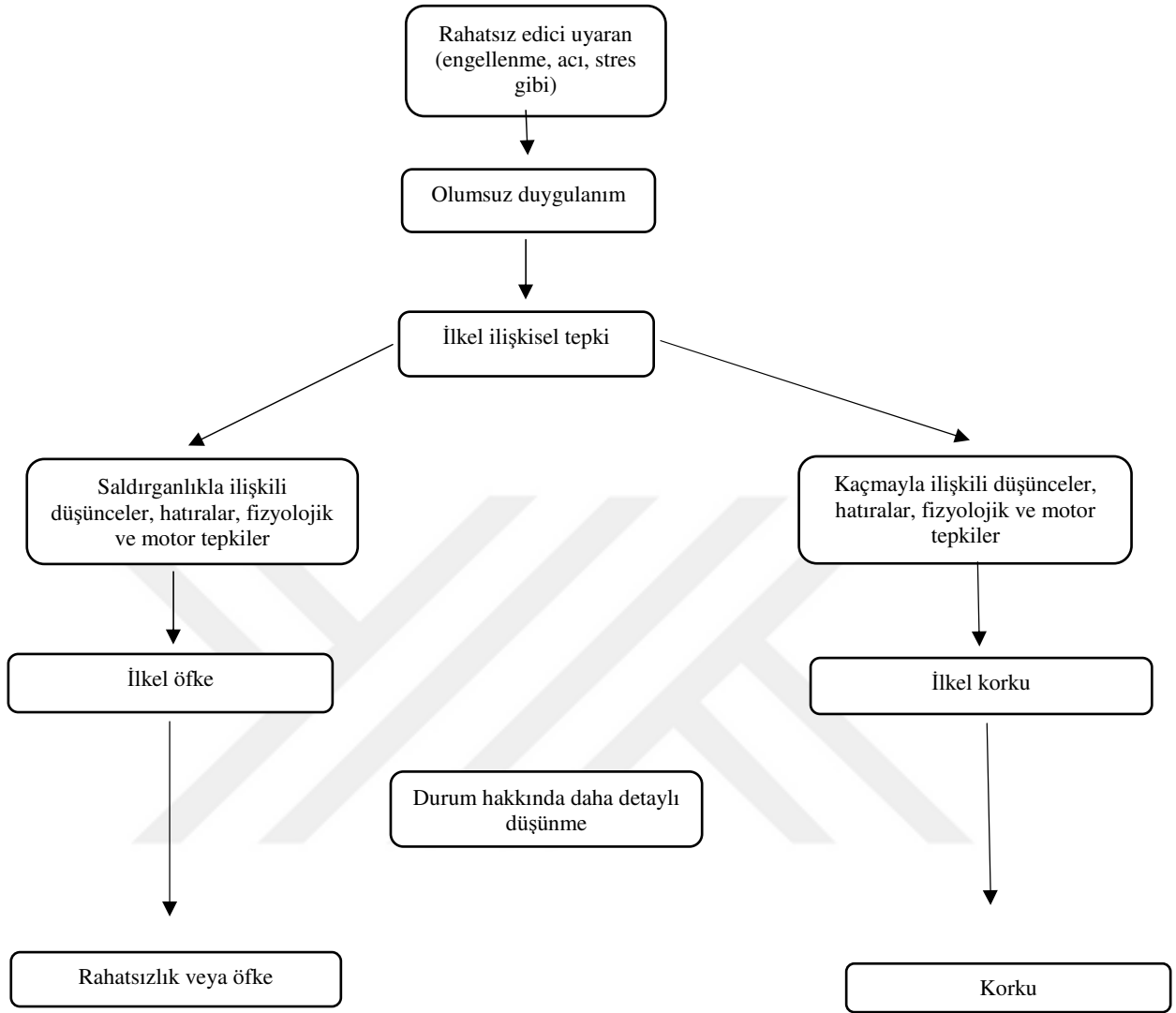
düşünceleri artırır. Böylelikle eğer birey saldırgan ipucuna maruz kaldığında öfkeli veya uyarılmışsa saldırgan davranma olasılığı artacaktır (Krahe 2013).

Saldırgan ipuçları hipotezini inceleyen araştırmaların bulguları hipotezi desteklemektedir. Saldırgan bir ipucunun ortamdaki varlığının saldırgan tepkiyi anlamlı olarak artırdığını gösteren klasik deneysel araştırmalar bulunmaktadır (Berkowitz ve LePage 1967). Ayrıca, yapılan meta-analiz çalışmaları da deneysel ortamda saldırgan ipucu kullanılmasının saldırgan tepkiyi artırdığını göstermektedir (Carlson, Marcus-Newhall ve Miller 1990).

1.2.2.4. Bilişsel Yeni Çağrışıcılık

Engellenmenin hangi durumlarda saldırganlığa yol açtığını aydınlatmak amacıyla ortaya atılan bilişsel yeni çağrışıcılık yaklaşımı, öfkenin ve öfkenin bilişsel olarak değerlendirilmesinin engellenme-saldırganlık ilişkisindeki aracı rolünü incelemektedir. Bu kurama göre, saldırganlığa yol açması için engellenmenin öfke duygusunu aktive etmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, bu kuram engellenmenin birey tarafından nasıl algılandığının da önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Buna göre bir engellenmenin bireyde öfke yaratarak saldırganlığa neden olabilmesi için birey o engellenme durumunu kasti olarak algılamalıdır. Dolayısıyla kalabalık, acı vb. gibi her rahatsızlık yaratıcı uyaran saldırganlığa neden olmamaktadır (Berkowitz 2008).

Berkowitz (1993)'e göre engellenme, provokasyon, yüksek ses veya rahatsız edici kokular gibi rahatsızlık yaratıcı uyaranlar otomatik olarak olumsuz duygulanıma neden olur ve bu duygulanım da yine otomatik olarak hatıralar, düşünceler, motor tepkiler ve fizyolojik tepkiler gibi çeşitli tepkileri uyarır. Bu tepkiler olası iki durumdan biri ile sonuçlanır: savaşıma ve kaçma. Savaşıma eğilimine neden olan bağlantılar öfke duygusuna sebebiyet verirken, kaçma eğilimine neden olan bağlantılar korkuya sebep olmaktadır. Kuramın saldırganlık sürecini açıklamaya yönelik modeli Şekil 1'de görülebilir.

Şekil 1.1: Bilişsel Yeni Çağrışıcılık Kuramı

Bilişsel yeni çağrışıcılık kuramı aynı zamanda daha üst düzey bilişsel süreçlere de atıf yapmaktadır. Birey motive bir haldeyse, rahatsız edici uyarana tepki vermeden önce nasıl hissettiği, olası tepkilerinin sonuçları ve neden bu şekilde hissettiği gibi durumlar üzerine düşünebilirler. Böyle bilinçli bir bilişsel değerlendirme durumu, bireyin çok daha net bir tepki vermesini sağlayabileceği gibi, verdiği tepkiyi baskılayabilir veya artırabilir (Berkowitz 2008).

Bilişsel yeni çağrışıcılık kuramı yalnızca engellenme – saldırganlık hipotezini daha iyi aydınlatmakla kalmamakta, aynı zamanda rahatsız eden uyarınların ne şekilde saldırgan eğilimlere yol açtığını da açıklamaktadır. Aynı zamanda bu kuram

saldırganlığın rahatsızlık yaratan uyaranlara karşı verilecek tepkilerden yalnızca biri olduğunu göstermesi ve dolayısıyla insan davranışının kaçınılmaz bir yönü olmadığını vurgulaması açısından önem taşımaktadır (Anderson ve Bushman 2002; Krahe 2013).

1.2.2.5. Uyarım transfer kuramı

Zillmann (1979) uyarım transfer kuramında saldırganlığın bir uyarım olarak olumsuz uyarımın rolünü açıklamıştır. Zillmann (1979)'a göre öfkenin yoğunluğunu belirleyen iki etken vardır. Bunlar rahatsız edici fizyolojik uyarının gücü ve bu uyarımın ne şekilde etiketlendiğidir. Aynı zamanda bu kurama göre saldırganlığı tetikleyen bir faktör olan engellenmenin etkisi nötr, öfke ile ilişkisiz olan etmenlerden kaynaklanan fizyolojik uyarılma ile de artabilir. Bu açıklamaya göre hakarete uğramak gibi saldırgan davranışla sonuçlanabilecek bir durumda bireyin bisiklet sürmek gibi nötr bir fizyolojik aktivite içinde olması nötr aktiviteden kaynaklanan uyarımın hatalı şekilde öfkeyle ilişkili uyarılma durumuna transfer edilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte bu transferin gerçekleşebilmesi için bireyin nötr durumdan kaynaklanan uyarılmanın farkında olmaması gerekmektedir. Deneysel araştırma bulguları da kuramın hipotezlerini desteklemektedir (Zillmann ve Bryant 1974). Fizyolojik uyarılmaya yapılan yanlış atıflar saldırganlığı artırabildiği gibi, aynı noktadan yola çıkarak uyarıma yapılan yanlış atıflar saldırganlık eğilimini azaltabilmektedir (Younger ve Dobb 1978).

1.2.2.6. Sosyal Bilişsel Yaklaşım

Bireylerin rahatsızlık uyandıran olaylar ve bu olayların yarattığı duygusal tepkiler hakkında nasıl düşüncelere sahip oldukları, deneyimlenen öfkenin düzeyi üzerinde ve bunun sonucunda ortaya çıkan saldırgan tepkinin şiddeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sosyal bilişsel yaklaşım bu görüşü ilerleterek saldırganlıktaki bireysel farklılıkları sosyal bilgi işlemedeki farklılıklar aracılığıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bu kuram, açıklamalarında saldırganlıkla ilgili bilişsel şemaların gelişimi ve saldırgan olan ve olmayan bireylerin sosyal bilgiyi işlemelerindeki belli farklar olmak üzere iki konu üzerinde yoğunlaşmaktadır (Krahe 2013).

Belli bir bağlam içerisindeki durumlar ve olaylarla ilgili şemalara senaryo denmektedir (Schank ve Abelson 1977). Bu görüşe göre, saldırgan davranış gelişimin erken dönemdeki sosyalleştirme sürecinde deneyimlenerek edinilmektedir ve bu şekilde davranış repertuarına eklenilmektedir. Çocuğun saldırgan davranışı kullandığı veya kullandığını gözlediği durumlarda saldırgan davranış avantaj sağlıyorsa, bu davranışın zihinsel temsili, başarı ile ilişkilendirilecektir. Dahası çocuklar zaman içerisinde saldırganlığı normalleştiren normatif inançlar da geliştirebilirler. Yapılan araştırmalar saldırgan davranışı onaylayan normatif inançlara daha çok sahip olan çocukların, bu inançlara daha az sahip olanlara göre daha çok saldırgan davranış sergilediğini göstermektedir (Huesmann ve Guerra 1997). Aynı zamanda araştırmalar saldırgan davranış geçmişi olan bireylerin düşmanca yükleme yanlılığına sahip olduklarını, karşılarındaki bireyin davranışlarının niyetini düşmanca olarak yükleme yapmaya eğilimli olduklarını göstermektedir (Geen 1998).

Saldırganlıkla ilgili senaryoların yanısıra saldırgan davranışı anlamaya yönelik bir diğer yaklaşım da sosyal bilgi işleme modelidir (Krahe 2013). Bu yaklaşıma göre sosyal davranış bireyin hem çevresinden etkilendiği hem de çevresini aktif bir şekilde etkilediği bir sürecin sonucunda gelişmektedir. Bu modelde öncelikle sosyal uyaran kodlanmaktadır. İkinci adımda kodlanan sosyal uyaran niyet ve nedensellik bakımından yorumlanır. Üçüncü olarak, birey içinde bulunduğu durumla ilgili olarak önceliklerini belirleyerek amaçlarını netleştirir. Bunun devamında amaçlarına bağlı olarak olası tepkiler oluşturur. Son olarak ise bu olası tepkilerden birini seçmektedir. Öte yandan birey bu beş basamağın herhangi bir noktasında vazgeçebilir (Dodge 2006).

1.2.2.7. Sosyal Öğrenme Kuramı

Bandura (1983)'ya göre saldırganlık öğrenme sürecinin bir ürünüdür. Sosyal öğrenme kuramına göre gelişim sürecinde sosyal deneyimler bireyin saldırgan davranışta bulunma eğilimini belirlemektedir. Saldırgan davranış iki yolla kazanılabilir: araçsal öğrenme ve model alma. Araçsal öğrenme yoluyla saldırgan davranışın kazanılması sürecinde birey davranışı sayesinde bir amacına ulaşmakta veya sosyal kabul sağlamaktadır. Model alma yoluyla saldırgan davranışın öğrenilmesinde ise

bireyin saldırgan davranışı taklit etmesi söz konusudur. Bireyin diğerlerinin saldırgan davranışlarını özellikle de gözlemlediği kişi kendisine benziyorsa veya model çekiciyse ve gözlemlenen birey saldırgan davranışı için ödüllendiriliyorsa saldırgan davranışın gözlemlenme olasılığını artırmaktadır (Krahe 2013). Öte yandan yapılan deneysel araştırmalar gözlemlenen model saldırgan davranışı için pekiştirilmese bile çocukların saldırgan davranışı taklit ettiklerini göstermektedir (Bandura, Ross ve Ross 1961). Bununla birlikte saldırgan davranışı için cezalandırılan bireyi gözlemlemenin, aynı davranış için ödüllendirilen bireyi seyretmeye göre saldırganlığı azalttığı da görülmüştür (Bandura, Ross ve Ross 1963). Bu bulgulardan yola çıkılarak sosyal öğrenme kuramının medyanın saldırganlığa olan etkisini açıklamada oldukça önemli olduğu düşünülmektedir (Krahe 2013).

1.2.2.8. Sosyal Etkileşim Kuramı

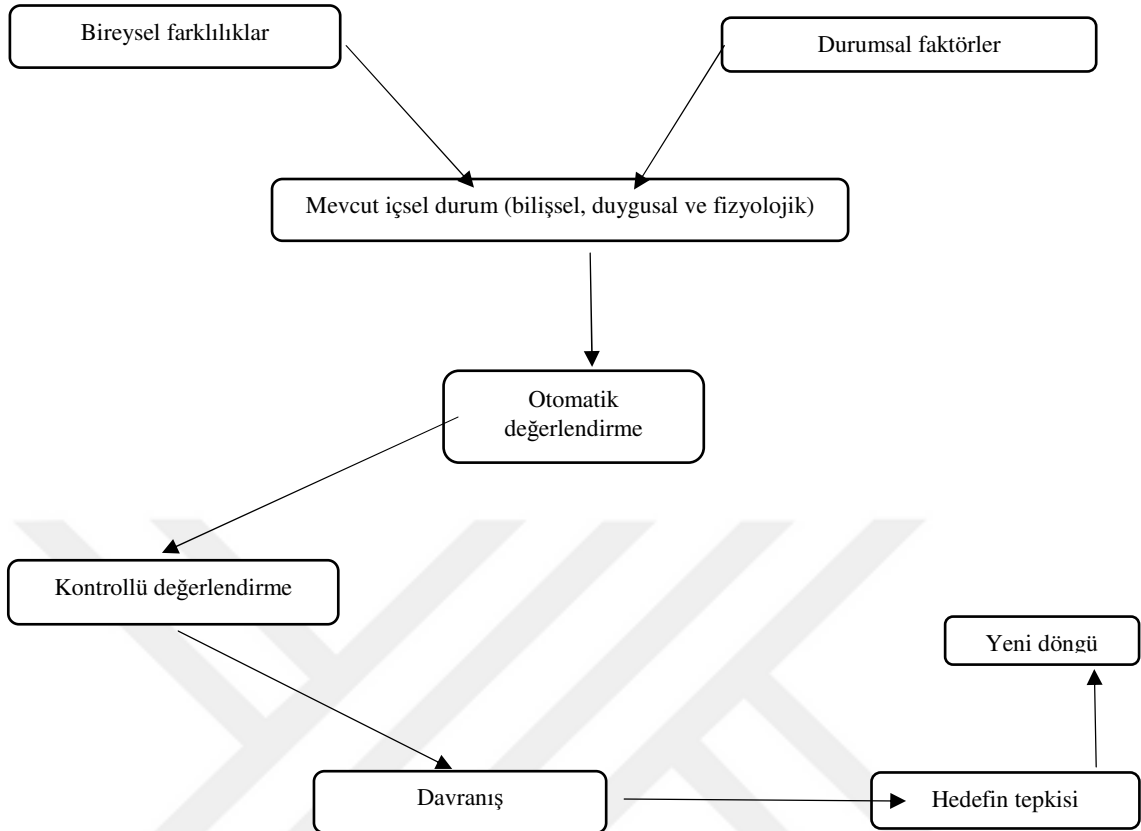
Sosyal etkileşim kuramı (Tedeschi ve Felson 1994) saldırganlığın araçsal işlevine vurgu yaparak, saldırgan davranışı bir sosyal etki davranışı olarak ele almaktadır. Bu kurama göre, birey saldırgan davranışı başkasına zarar vermek için kullanabileceği gibi başkasını veya başkalarını taleplerine itaat etmesine zorlamak amacıyla da kullanılabilir. Tedeschi ve Felson (1994)'a göre saldırgan davranışın itaat elde edilmek için kullanılmasının da üç temel sebebi olabilir: diğerlerinin davranışlarını kontrol altında tutmak, adaleti sağlamak ve olumlu kimlik değeri elde etmek ve bu durumu muhafaza etmek. Kuram, saldırganlığı karar verme sürecinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir ve bu karar beklenen ödül ve bedel gibi çıktılarına bağlanmaktadır.

Sosyal etkileşim kuramı, yüksek düzey amaçlar tarafından güdülenen saldırgan eylemlere açıklama getirmesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda kuram özellikle narsisizm gibi yüksek özgüvene yönelik tehditlerin neden saldırganlıkla sonuçlandığını açıklamada da işlevsel olarak görülmektedir (Anderson ve Bushman 2002; Bushman ve Baumeister 1998).

1.2.2.9. Genel Saldırganlık Kuramı

Genel saldırganlık kuramı şimdiye kadar bahsedilmiş olan farklı saldırganlık kuramlarını birleştirerek kapsayıcı ve bütünleştirici bir açıklama sunmaktadır. Literatürdeki mevcut en güncel bütünleştirici saldırganlık kuramı olan bu kuram, belli durumlarda ve zamanlarda saldırgan davranışın nasıl ortaya çıktığını açıklamayı amaçlamaktadır. Kuram, bireysel ve durumsal girdi değişkenlerinin nasıl biraraya gelerek duygusal ve bilişsel uyarımlara yol açtığını ve böylece saldırgan davranışı ortaya çıkardığını açıklamaya çalışmaktadır (DeWall ve Anderson 2011).

DeWall ve Anderson (2011)'a göre, saldırgan tepkiye giden ilk adımı girdi değişkenleri olan bireysel farklılıklar (kişilik özellikleri, saldırganlıkla ilgili tutumlar, inanç ve değerler gibi) ve durumsal değişkenlerin (saldırgan ipuçları veya rahatsız edici sıcaklık gibi) birleşip bireyde içsel bir durum ortaya çıkarması başlar. Bu içsel durum belli bilişler, duygular ve uyarım belirtilerine sahiptir. Ortaya çıkmış olan bu içsel durum bireyin durumla ilgili otomatik bir değerlendirme yapmasına neden olur, böylelikle birey durumu hızlı bir şekilde yorumlamaktadır. Bir sonraki adımda durumla ilgili içsel değerlendirme daha kontrollü ve ayrıntılandırılmış bir şekilde yeniden değerlendirilir. Bu aşama davranışsal bir tepkinin seçilmesini içerir ve tepkinin saldırgan olması veya olmaması değerlendirmeye bağlıdır. Aynı zamanda verilen bu davranışsal karar tepkinin hedefinde bir tepkiye neden olacaktır ve bu tepkiye göre yeni bir döngü başlayabilmektedir. Genel saldırganlık kuramının öngördüğü saldırganlık süreci Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 1.2: Genel Saldırganlık Kuramı

Belli bir zamanda saldırgan davranışının nasıl oluştuğunu açıklamanın yanında genel saldırganlık kuramı zaman içerisinde saldırganlığın nasıl geliştiğine yönelik de açıklama sunmaktadır. Kurama göre yukarıda bahsedilmiş olan her bir saldırganlık döngüsü sosyal öğrenme açısından bir denemedir. Birey ne kadar sıklıkla saldırgan davranışın olumsuz sonuçla ilişkilendiği döngü deneyimlirse saldırgan tepkiyi o kadar kolay ve hızlıca seçecek, bilişsel olarak saldırgan senaryolara erişimi daha kolay olacak ve saldırgan bilişlerin aktive olma hızı artacaktır. Tüm bu süreçlerin ortak bir sonucu olarak da birey daha fazla saldırgan davranış sergileme kapasitesine sahip olacak ve böylelikle bu durum kişiliğinin bir parçası olacaktır (Anderson ve Carnagey 2004).

1.3. Cinsiyet ve Saldırganlık

Suç istatistikleri tarafından da desteklendiği gibi erkeklerin kadınlardan daha saldırgan olduklarına dair yaygın bir inanç gündelik hayatta mevcuttur (Krahe 2013). Bunun da ötesinde yapılan çalışmalar erkeklerin kadınlara göre daha sıklıkla fiziksel saldırganlığa başvurduğunu göstermektedir (Archer 2004) ve bu bulgu farklı kültürlerle yapılan çalışmalarla da tutarlıdır (Archer ve McDaniel 1995).

Cinsiyetler arasındaki saldırganlık farklarını açıklamaya yönelik üç farklı yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilki, erkeklerin saldırgan eğilimlerini sahip oldukları testosteron düzeyi ile açıklayan hormonal yaklaşımdır. Bu yaklaşıma dair yapılan çalışmalar genellikle hayvan çalışmalarından gelmektedir (Archer 1988). Öte yandan, insanlarla yapılan çalışmalar testosteron ve saldırganlık arasındaki ilişkinin tutarlı olmadığını göstermektedir (Halpern ve ark. 1993; Archer 2004).

Kadınlar ve erkekler arasındaki saldırganlık farklarını açıklamaya yönelik bir diğer temel yaklaşım evrimsel yaklaşımdır. Cinsiyetler arası farkın evrimsel açıklamasına göre erkeklerin saldırganlık göstermesi dişi üreme partnerlerine ulaşabilmeleri açısından işlevseldir. Bu açıklamaya göre erkekler saldırganlığı statü ve güçlerini göstererek diğer erkeklerden daha fazla üreme şansına sahip olmak için kullanırlar. Dolayısıyla bir erkeğin statüsünün tehdit edilmesi büyük olasılıkla onun saldırgan davranması ile sonuçlanacaktır (Archer ve Cote 2005). Kuram aynı zamanda kadınların neden doğrudan saldırgan davranmak yerine genellikle dolaylı saldırganlık formlarını tercih ettiklerine yönelik açıklama da sunmaktadır. Dolaylı saldırganlık fiziksel olarak daha az zarar görme riski taşımaktadır. Bu da çocuklar annenin ilgisine ve bakımına babaya göre daha çok muhtaç oldukları için kadınların fiziksel olarak zarar görme riskinin genin daha az olması genin aktarımı açısından önemlidir (Cross ve Campbell 2011; Pellegrini ve Long 2003).

Cinsiyetler arasındaki saldırganlık farklarını açıklamaya yönelik son yaklaşım sosyal rol modeli yaklaşımıdır. Bu yaklaşım kadın ve erkek arasındaki mevcut saldırganlık farklarını sosyalleşme sürecindeki erkeksi ve kadınsı sosyal roller

arasındaki farklar üzerinden açıklamaktadır (Eagly ve Wood 1999). Bu yaklaşıma göre biyolojik cinsiyetin saldırganlık üzerinde çok az etkisi bulunmaktadır, asıl farkı yaratan doğuştan getirilmeyen, sonradan öğrenilmiş olan kadın ve erkek toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki farklılıklardır. Bu modele göre erkeksi toplumsal cinsiyet rolü girişkenlik ve hakimiyet gibi saldırganlıkla ilişkili özellikler ile tanımlanırken, kadınsı toplumsal cinsiyet rolü empati ve yumuşakbaşlılık gibi saldırganlığın ifade edilmesini engelleyen özellikler ile tanımlanmaktadır (Richardson ve Hammock 2007). Yapılan deneysel araştırmalar bu açıklamaya görgül destek sağlamaktadır (Lightdale ve Prentice 1994).

1.4. Gruplarda Saldırganlık

Bireylerin ve grupların saldırganlıklarının çeşitli alanlarda karşılaştıldığı birçok araştırma olsa da (Asch 1951; Baron ve Kerr 2004; Sherif 1936) grupların saldırgan davranışlarının bireylere göre çok daha şiddetli olduğu göz önüne alındığında grupların saldırganlığına yönelik özellikle deneysel araştırma bulgularının eksikliği dikkat çekmektedir. Bireysel saldırganlığı etkileyen cinsiyet, düşmanca yükleme yapma ve dürtüsellik gibi bireysel (Bettencourt ve Miller 1996; Crick ve Dodge 1994; Wu ve Clark 2003) ve provokasyon, alkol, fiziksel acı gibi durumsal faktörler (Anderson ve Huesmann 2003) hakkında araştırmalar görece fazla olmakla birlikte, grupların saldırganlığını etkileyen faktörler hakkında çok az şey bilinmektedir (Meier ve Hinsz 2004).

Grupların saldırganlığını araştıran çoğu araştırma etnik çatışmalar ve azınlık grupları gibi büyük gruplara odaklanmıştır (Baron ve Kerr 2004; Brewer 2003). Küçük grupların saldırganlığını inceleyen ise az sayıda araştırma vardır (örn., Meier, Hinsz ve Heimerdinger 2007). Küçük gruplarla yapılan iki deneysel araştırmada Milgram'ın (1965) otoriteye itaat araştırması küçük gruplarda saldırganlığı değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır (Jaffe ve Yinon 1979; Jaffe, Shapir ve Yinon 1981). Bu iki araştırmada katılımcılar yalnız veya üçlü gruplar halinde öğretmen rolünü almışlar ve bu katılımcıların öğrenciye verdikleri şok miktarının şiddeti değerlendirilmiştir.

Araştırma sonuçları öğrencinin yanlış yapması durumunda grupların bireylere göre anlamlı oranda daha çok elektrik şoku verdiğini göstermektedir. Aynı zamanda grup üyeleri bireysel katılımcılara göre daha az kişisel sorumluluk hissetmektedir. Benzer şekilde küçük gruplarla yapılan diğer araştırmalarda grupların bireylerden daha saldırgan davrandıklarını göstermektedir (Yinon ve ark. 1975; Wolosin ve ark. 1975).

Kitlelerin kontrolsüz ve dürtüsel davranışlarına yönelik bir açıklama Le Bon (1903) önerilmiştir. Bu açıklamaya göre bireyin kitle içerisindeki anonimliği ve antisosyal davranışına olan kişisel sorumluluk hissinin düşmesi ile grupların saldırganlık davranışı açıklanabilir. Bu görüşe göre, bu iki mekanizma sayesinde kalabalık içerisindeki birey grup içerisinde kimliğinin ortaya çıkmasından ve bunun sonucunda da ceza almaktan daha az korkmakta ve antisosyal davranış sergilemektedir.

Gruplarda saldırganlıkla ilişkili mekanizmaları inceleyen araştırmalara bakıldığında saldırganlığın hedefinin grup ya da birey olmasının saldırganlığı etkileyen bir değişken olduğu görülmektedir. Her ne kadar genel kanı, bir grupla etkileşim kurmanın bireyle etkileşim kurmaya göre bireylerin düşmanca bilişlerini ve olumsuz duygularını daha çok artırdığı yönünde olsa da bu önerme doğrudan test edilmediği için hala kuşkuludur (Meier, Hinsz ve Heimerdinger 2007). Mevcut araştırmalar ise grupla etkileşim kurmanın silah veya sıcak hava gibi bir saldırganlığı çağrıştıran ipucu olabileceğini göstermektedir (Wildschut ve ark. 2003). Benzer şekilde, yapılan bir diğer araştırma insanların grup kavramını yıkıcılıkla, birey kavramını ise uyumlulukla ilişkilendiren örtük çağrışımlara sahip olduklarını bulmuştur (Pinter ve Insko 2003).

Gruplarda saldırganlık ve bireysel saldırganlığı karşılaştıran araştırma sonuçları incelendiğinde (Jaffe ve Yinon 1979; Jaffe, Shapir ve Yinon 1981) Milgram (1965)'in itaat deneyinde kullandığı öğretmen ve öğrenci paradigmasından faydalandığı görülmektedir. Bahsedilen bu araştırmalarda öğretmen durumundaki bireyler bir koşulda yalnız, diğer koşulda grup halinde bulunmuşlardır ve bu iki koşulun öğrenci yanlış yaptığında verdiği elektrik şoku arasındaki fark incelenmiştir. Araştırma bulguları öğretmen konumundaki deneklerin bireysel oldukları duruma kıyasla grup

halinde bulduklarında öğrenci hata yaptığında şiddeti daha yüksek şok uyguladıklarını göstermektedir.

Bununla birlikte, bireylerin grup içindeki kimlikleri belirsizleştikçe benliklerini değerlendirme güdeleri ve benlik farkındalıkları azalır, bu duruma kimlik belirsizliği denmektedir (Diener 1980). Araştırmalar kendini daha az tanınabilir hisseden bireylerin daha sıklıkla rekabetçi davranış sergilediklerini göstermektedir (Wildschut ve ark. 2003). Her ne kadar kimlik belirsizliği araştırmacılar tarafından saldırgan ve antisosyal davranışın sebebi olarak görülse de (Le Bon 1960; Mullen 1986; Zimbardo 2004) bu görüşün doğru olmayabileceği savunan görüşler de mevcuttur (Meier, Hinsz ve Heimerdinger 2007). Bunun ilk sebebi olarak, kimlik belirsizliği ve saldırganlığın grup ve birey bağlamlarında çalışan sadece birkaç araştırma olması gösterilmektedir; ikinci olarak ise araştırmalar kimlik belirsizliği ve saldırgan ya da antisosyal davranış arasında güçlü bir ilişki olmadığını göstermektedir. (Postmes ve Spears 1998). Postmes ve Spears (1998)'a göre grup üyeleri sosyal durumun gerektirdiği normlara göre davranmaktadır. Buna göre saldırganlık o durum için uygunsa ortaya çıkmaktadır.

Genel saldırganlık kuramına göre uyarılma, saldırganlığı artıran mekanizmalardan biridir (Anderson ve Bushman 2002; Berkowitz 1993). Uyarılma düzeyi yüksek bireylerin, uyarılma düzeyi düşük olanlara göre saldırganlık içeren bir bağlamda daha çok saldırgan davranmaları beklenir. Grupla birlikte eylemde bulunma, grup üyelerinin uyarılma düzeylerini artırmaktadır (Aiello ve Douthitt 2001; Bond ve Titus 1983; Zajonc 1980). Bunun sonucu olarak, gruplar davranışın kaynağı olduklarında, bireylere kıyasla uyarılma daha fazla olduğu için gruplarda bireylerin daha saldırgan olabileceği düşünülmektedir (Meier, Hinsz ve Heimerdinger 2007).

1.5. Yer Değiştirmiş Saldırganlık

Saldırganlık, davranışın hedefi provokatör olduğunda *doğrudan* saldırganlık olarak kabul edilirken; hedef masum olduğunda, sadece 'yanlış zamanda, yanlış yerde bulunduğu' ise bu tarz saldırgan davranış *yer değiştirmiş* olarak adlandırılmaktadır.

Yer değiştirmiş saldırganlık genellikle bireyin provakatöre saldırgan davranış sergilemesi engellendiğinde veya mümkün olmadığında gözlenmektedir (Reijntjes, Kamphuis, Thomaes, Bushman ve Telch 2013). Sıklıkla kullanılan bir anekdotla örneklememiz gerekirse, yer değiştirmiş saldırganlık patronu tarafından azarlanan ama kovulmaktan çekindiği için patronuna karşılık veremeyen bir adamın akşam eve döndüğünde kendisini karşılamak için havlayan köpeğini tekmelemesidir (Newhall, Pedersen, Carlson ve Miller 2000).

Engellenme-saldırganlık hipotezine göre engellenme saldırganlıkla sonuçlanır (Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Sears 1939). Miller (1941) saldırgan davranışı engelleyici faktörlerin provakatörün ulaşılabilir olmaması, engellenme kaynağının soyut olması veya provakatör tarafından misilleme ve cezalandırılma ihtimallerinin bireyi korkutması olarak tanımlamıştır. Öte yandan, yapılan araştırmalar bu koşulların hiçbirini var olmasa bile doğrudan saldırganlığın genellikle kontrol altına alındığını göstermektedir (Baron 1971; Taylor, Schmutte ve Leonard 1977).

1.6. Öfke

Yapılan araştırmalar öfkenin çoğu insan tarafından günlük yaşam içerisinde oldukça sıklıkla deneyimlenen yaygın bir duygu olduğunu göstermektedir (Averill 1982). Öfkenin bu kadar sıklıkla deneyimlenmesi sebebiyle bu duygunun tanımlarında da belli farklılıklar olduğu gibi bu duygudurumun nasıl ve ne zaman yönetilmesi gerektiğine dair farklı ve bazen de çelişen kültürel inançlar mevcuttur (Berkowitz ve Harmon-Jones 2004).

Öfke, genellikle diğerlerine yönelik olan ikaz etme, yıldırma, kontrol etme, saldırma veya cezalandırma gibi eylemleri harekete geçiren, olumsuz, fenomenolojik bir duygudur (Kassinove ve Tafrate 2006). Bununla birlikte öfke, bilişsel çarpıtmalar (örn; suçlama), fizyolojik değişimler (örn; kalp atışlarının hızlanması) ve ayırt edici davranışsal gösterimler (örn; sesin yükselmesi) gibi özelliklere sahiptir (Lochman, Barry, Powell ve Young 2010). Öfkeyi tetikleyen olaylar oldukça çeşitlidir; fiziksel ya

da psikolojik tehditler öfkeyi tetikleyebileceği gibi bireyin onuruna veya guruna yönelik saldırı algılaması da öfkeyi tetikleyebilir. Literatürde kişilerarası ilişkilerde yaşanan kötü davranışlardan sıklıkla öfkenin nedeni olarak bahsedilmiştir (Kassinove, Sukhudolsky, Tsytsarev ve Solovyova 1997).

Duygudurum çalışmaları incelendiğinde özellikle belli bilişsel değerlendirmelerin öfkeye yol açtığı vurgulanmaktadır. Yapılan güncel açıklamalardan büyük çoğunluğu da insanların önem verdikleri amaçlarına ulaşmalarının dışsal bir faktör tarafından engellendiği zaman öfkenin ortaya çıktığı yönündedir (Berkowitz ve Harmon-Jones 2004; Ellsworth ve Scherer 2003; Lazarus 2001; Oatley ve Jenkins 1996; Roseman, Antoniou ve Jose 1996; Stein ve Levine 1999). Yapılan araştırmalar özellikle de birey engellenmeyi kişisel olarak algıladığı veya kişisel önem atfettiği durumlarda öfkenin ortaya çıkma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Lazarus 1991; Zillmann ve ark. 1979). Örneğin, Zillmann ve arkadaşları (1979) yaptıkları deneysel çalışmada manipülasyon olarak uygunsuz muameleye maruz kalan katılımcılara bu muamelenin kişisel olmadığı bilgisi verildiğinde verilmeyen koşula göre anlamlı olarak daha az düşmanca tepki verdiklerini gözlemlemişlerdir. Öte yandan, araştırmacılar öfkenin rahatsız edici ısı veya gürültü gibi dışsal olumsuz uyaranlar tarafından ortaya çıkarılabileceğine de dikkat çekmektedir (Ellsworth ve Smith 1988). Literatürde dikkat çeken ve öfkeyi ortaya çıkarma potansiyeline sahip diğer rahatsız edici dışsal uyaranlar ise fiziksel acı ve sosyal strestir (Fernandez ve Turk 1995; Berkowitz 2003). Yapılan çalışmalar kronik fiziksel ağrılar yaşayan yetişkin bireylerin yüksek düzeyde öfke deneyimleri olabildiğini göstermektedir (Fernandez ve Turk 1995). Benzer şekilde, ekonomik güçlük veya bir yakını kaybetme gibi sosyal olarak stres yaratan olumsuz durumların da öfkeye neden olan faktörlerden olduğuna değinilmektedir (Berkowitz 2003). Öfkenin ortaya çıkmasını belirleyen etmenlerden bir diğerinin ise adaletsizlik algısı olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde bireylerin öfkeyi ortaya çıkaran olayları genellikle haksız veya adaletsiz olarak değerlendirdikleri görülmektedir (Averill 1982; Frijda, Kuipers ve ter Schure 1989; Shaver, Schwartz, Kirson ve O'Connor 1987). Aynı zamanda yapılan deneysel araştırmalar algılanan adaletsizlik düzeyi arttıkça bireylerin öfke tepkilerinin de arttığını göstermektedir (Weiss, Suckow ve Cropanzano 1999). Bütün bunların yanısıra bireylerin olumsuz durumla başa çıkma

konusundaki kapasitelerinin de öfke üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu kapasitenin iki önemli ögesi olduğu düşünülmektedir: kontrol edilebilirlik ve algılanan güç. Bireyin olumsuz durum üzerindeki kontrolü yüksekse ve kendini o durumla başa çıkma açısından güçlü olarak algılıyorsa öfke deneyimi azalmaktadır (Scherer 1993).

Gelişimsel olarak öfke tehdit edici uyarana karşı bireyin harekete geçmesini sağlayan adaptif ve uygun bir tepki olabilir. Bununla birlikte, öfke yoğun fizyolojik tepkilerle birlikte görülen ve dolayısıyla da kontrol etmesi güç bir duygudur (Lazarus, 1991). Öfkeyi kontrol edebilmenin ise kişilerarası ilişkiler, benlik saygısı ve sağlık açısından önemli sonuçları olduğu görülmektedir (APA 2000; Eckhardt ve Deffenbacher 1995; Kassinove ve Tafrate 2006).

Her ne kadar cinsiyetler arasında öfke uyarımı benzer görünse de, öfkeyi ifade etme şekli kadınlar ve erkekler arasında farklılık göstermektedir. Bu durumun sebebinin cinsiyet kalıpyargıları temelinde sosyalleşme olduğu düşünülmektedir. Toplum tarafından kadınların öfkelerini bastırmaları teşvik edilirken, erkeklerin öfkelerini ifade etmeleri hoşgörülmede, hatta ödüllendirilmektedir (Lochman, Barry, Powell ve Young 2010).

Öfke, saldırganlık için gerekli olan fizyolojik uyarılmayı ve hazırlığı içermektedir (Krahe 2013). Birçok kişinin nerde olurlarsa olsunlar gün ve hafta içerisinde defalarca öfke duygusunu deneyimledikleri bilinmektedir (Anastasi ve ark. 1948; Averill 1979). Öfke, hem bireyin öznel yaşantısı açısından hem de sosyal açıdan olumsuz bir duygudur. Bu nedenle küçük çocuklar öfkeye kapıldıklarında genellikle yetişkinler tarafından cezalandırılırlar ve bir yetişkinin öfkesini kontrol edememesi olgun olmadığı şeklinde değerlendirilir. Araştırmacılar öfkenin günlük hayatta bu kadar olumsuz olarak değerlendirilmesine ve olumsuz olarak pekiştirilmesine rağmen, hala oldukça yaygın olmasını evrimsel açıdan açıklamaktadır. Bu bakış açısına göre evrimsel süreçte öfke türlerin hayatta kalması açısından işlevsel bir duygu olmuştur. Bu nedenden ötürü de biyolojik geçmişimizin bir kalıntısı olarak öfkeyi kontrol etmek konusunda bireyler sorun yaşamaktadır. Biyolojik görüşün aksine yapısalcı görüşe göre ise öfke sosyal olarak oluşturulmuş bir belirtidir ve sonuçları sebebiyle sürdürülür

(Averill 1983). Öfke birçok farklı saldırganlık türünün ardındaki güdüdür. Bu durumda iki noktaya değinmekte fayda vardır: Bazı saldırganlık türleri öfke olmadan da görülebilir (örn; profesyonel katiller) ve insanlar çoğu zaman saldırgan davranmadan öfke hissini yaşayabilirler. Sonuç olarak, her ne kadar öfke saldırganlığa neden olabilen bir dürtü olsa da bu dürtü birey tarafından ketlenebilir, dönüştürülebilir ve hatta tam tersi şekilde değıştırilebilir.

1.7. Psikolojik Dışlanma (Ostracism)

Psikolojik dışlanma, bireylerin başka bireyler ya da gruplar tarafından görmezden gelinmesi ve dışta bırakılması olarak tanımlanmaktadır. Reddedilme ile sıklıkla karıştırılmakla beraber, reddedilme kavramı bireyin başka bir birey veya grup tarafından istenmediğinin açıkça ifade edilmesi anlamına gelmektedir (Williams, 2006). Psikolojik dışlanmanın ve etkilerinin incelendiği araştırmalar incelendiğinde oldukça popüler bir konu olduğu dikkat çekmektedir (Bastain ve Haslam 2010; Twenge, Baumeister, Tice ve Stucke 2001; Baumeister, DeWall, Ciarrocco ve Twenge 2006; Gonsalkorale ve Williams 2007; Williams, Cheung ve Choi 2000; Twenge, Baumeister, Dewall, Ciarrocco ve Bartels 2007; Zadro, Williams ve Richardson 2004). Williams'a (2006) göre bu konunun bu kadar popüler olmasının sebebi psikolojik dışlanmanın dünya çapında yaygın olarak gerçekleşen, mantıklı sebepler dahilinde açıklanamayan ve sosyal açıdan açıklanamayan korkunç şiddet eylemlerinin açıklanmasına yardımcı olabileceğidir. Williams (2007) örnek olarak insanların kurbanlarla birlikte yok olacaklarını bilmelerine rağmen gönüllü olarak terör eylemlerine katılmalarını veya okul gibi halka açık alanlarda gerçekleştirilen silahlı saldırıları göstermektedir. Her ne kadar bu tarz şiddet olayları ile psikolojik dışlanma arasında net bir ilişki olduğu ortaya konulmamış olsa da Twenge (2000) şiddet olayları ve sosyal izolasyon arasında ilişki olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Leary ve arkadaşları (2003) okullarda gerçekleşen silahlı saldırıları inceledikleri araştırmalarında kronik sosyal reddedilmenin incelenen vakaların büyük çoğunluğunda ana faktörlerden biri olduğunu görmüşlerdir. Bu bulguların yanısıra, farklı ülkelerde gerçekleşen şiddet vakalarının analiz edildiği

diğer araştırmalarda da dışlanmanın önemli bir etken olduğu görölmektedir (Bingham 2000; Crook 1997; Lemonick 2002).

Bir bireyi ya da grubu yukarıda bahsedilmiş olan şiddet olaylarını gerçekleştirmeye iten mekanizmanın ne olabileceği incelendiğinde, psikolojik dışlanmanın ait olma ihtiyacı yoluyla uyumsuz davranışlara neden olabileceği görölmektedir (Baumeister ve Leary 1995). Ait olma ihtiyacı temel bir insan güdüsü olmakla birlikte bu güdünün gerçekleşmesinin engellenmesi yıkıcı sonuçlara yol açabilmektedir (Bastain ve Haslam 2010). Araştırmacılar bu durumunun psikolojik dışlanmanın çok güçlü bir ait olma ihtiyacına neden olmasına ve bunun sonucunda da bireylerin kendilerini kabul eden herhangi bir gruba aşırı uç görüşlere sahip bile olsa, iyi ya da kötü olup olmamalarını ayırt etmeksizin dahil olmaları ile açıklanabileceğini savunmaktadırlar (Baumeister ve Leary 1995; Williams 2007).

Literatür incelendiğinde psikolojik dışlanmanın yalnızca insanlarda değil, primatlardan arılara neredeyse her türde gözlemlenebildiği görölmektedir (Gruter ve Masters 1986). Bu gibi bulgular akla evrimsel bakış açısıyla psikolojik dışlanmanın birey üzerindeki etkilerinin açıklanabileceğini getirmektedir. Psikolojik dışlanma, grup üyeliğinin kaybedilmesine neden olduğundan organizma tarafından bir sorun olarak adlandırılmakta ve bunu önlemeye yönelik koruma ve yeni çözümler üretmeyle ilgili tedbirler alınmasına neden olabilmektedir. Böylelikle psikolojik dışlanmanın varlığı ile birlikte organizma bir çeşit psikolojik dışlanma tespit mekanizması geliştirmektedir (Williams 2007). Araştırmacılar bu sistemin en ufak bir psikolojik dışlanma ihtimalini dahi yanlış algılama pahasına da olsa kaçırmayacak şekilde evrimleştiğini ileri sürmektedirler. Bunun nedeni, dışlanma olmayan bir durumun dışlanma olarak yanlış atfedilmesinin belli psikolojik sonuçlara neden olurken, dışlanma durumunun gözden kaçırılmasının ölümlerle sonuçlanabilmesi olduğu düşünölmektedir (Haselton ve Buss 2000).

Yapılan araştırmalar psikolojik dışlanmanın bireylerin ait olma duygularını, kendilerine güvenlerini ve anlamlılık hislerini sarstığını (Zadro, Williams ve Richardson 2004); saldırganlıklarını artırdığını (Twenge, Baumeister, Tice ve Stucke 2001);

prososyal davranışı azalttığını (Twenge, Baumeister, Dewall, Ciarroco ve Bartels 2007) ve öz düzenleme becerilerini olumsuz şekilde etkilediğini (Baumeister, DeWall, Ciarrocco ve Twenge 2006) göstermektedir. Literatür incelendiğinde psikolojik dışlanmanın etkilerinin bireyin yalnızca değer verdiği diğer bireylerden geldiğinde görülmediği, uzak veya hoşlanılmayan diğerlerinden kaynaklandığında da etkili olabildiği görülmektedir (Gonsalkorale ve Williams 2007; Williams, Cheung ve Choi 2000). Hatta cansız nesnelere kaynaklanan psikolojik dışlanmanın bile etkili olabildiği görülmektedir. Zadro ve arkadaşları (2004) sanal bir top atma oyunu olan Cyberball'u kullandıkları araştırmalarında katılımcıların bir bilgisayar tarafından dışlanmayı insanlar tarafından dışlanmak kadar rahatsız edici bulduklarını göstermişlerdir. Fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) tekniği kullanılarak yapılan bir araştırmanın bulguları psikolojik dışlanmanın bireyi dışlanma tehdidi ile başa çıkmak için hazırlamak üzere beyine acı sinyalleri gönderdiğini ve bu durumun biliş öncesi şekilde gerçekleştiğini göstermektedir (Eisenberger ve ark. 2003).

Yukarıda bahsedilen araştırma bulguları göz önüne alınarak psikolojik dışlanmanın kişide rahatsızlık hissini artırdığını söylemek mümkündür. Bunların yanı sıra psikolojik dışlanmanın neden olduğu bu kişisel rahatsızlık hissini durumsal faktörlere veya bireysel farklılıklara oldukça dirençli olduğunu gösteren çok sayıda araştırma da mevcuttur (Carter-Sowell ve ark. 2006; Leary ve ark. 1998; Smith ve Williams 2004; Nadasi 1992; Williams ve Sommer 1997; Zadro ve ark. 2006). İncelenen kişisel özelliklerden özsaygının (Leary ve ark. 1998), bireysellik ve toplulukçuluğun (Smith ve Williams 2004), içedönüklük ve dışadönüklüğün (Nadasi 1992), katılımcının cinsiyetinin (Williams ve Sommer 1997), yalnızlık hissi ve ait olma ihtiyacının (Carter-Sowell ve ark. 2006) ve sosyal kaygının (Zadro ve ark. 2006) kişisel rahatsızlık ve psikolojik dışlanma ilişkisinde düzenleyici bir değişken olarak rol almadığını göstermektedir.

Benzer şekilde durumsal değişkenlerin de bu ilişkide düzenleyici olmadığını göstermektedir (Gonsalkorale ve Williams 2006; van Beest ve Williams 2006; Zadro ve ark. 2004). Daha önce de bahsedilmiş olduğu üzere Zadro ve arkadaşlarının (2004) Cyberball kullanarak yapmış oldukları araştırmada katılımcılara gerçek bir katılımcıyla

değil, bilgisayarla oynadıkları bilgisi verilen koşul ile gerçek bir katılımcıyla oynadıklarını bilgisi verilen koşul arasında rahatsızlık hissi olarak bir fark olmadığı görülmektedir. Aynı zamanda Cyberball oyununun tanidik, rakip ya da küçümsenen diğerleriyle oynandığı bilgisinin verilmesinin de düzenleyici etki göstermediği görülmektedir (Gonsalkorale ve Williams 2006). Dışlanmanın arzu edilebileceği deneysel durumlar oluşturulan araştırmalarda bile dışlanmanın katılımcılarda rahatsızlık hissine neden olduğu görülmektedir. Van Beest ve Williams yaptıkları araştırmalarda (2006a, b) oyuna her dahil edilmenin katılımcıya 50 sent ödeme olarak yansıtılacağı bilgisi verilmesinin ve top yerine bomba kullanılmasının bile katılımcılardaki psikolojik dışlanmanın neden olduğu rahatsızlık hissini azaltmadığını bulgulamışlardır.

Psikolojik dışlanmaya verilen fizyolojik tepkilerin incelendiği araştırmalar da literatürde mevcuttur. Zadro (2004) empedans kardiyografına (impedance cardiograph) bağlı şekilde Cyberball oynayan katılımcılarla yaptığı araştırmasında psikolojik dışlanmanın her ne kadar sistematik bir tehdit tepkisine neden olmasa da psikolojik dışlanma deneyimi boyunca kan basıncının yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Benzer sonuçlar Stroud ve arkadaşlarının (2000) yaptıkları araştırmada da görülmektedir. Araştırmacılar dışlanma koşulunda olan katılımcıların dışlanma olmayan koşuldaki katılımcılara göre kan basınçlarının ve kortizol seviyelerinin daha yüksek olduğunu gözlemlemişlerdir. Gunnar ve arkadaşları (2003) okul öncesi dönemdeki çocuklarla yaptıkları araştırmalarında ise akran reddine maruz kalmış çocuklarda akran reddine maruz kalmayan çocuklara göre daha yüksek seviyede kortizol seviyesine rastlandığını bulgulamışlardır.

Literatür incelendiğinde psikolojik dışlanmanın saldırganlığı artırdığının birçok deneysel araştırma bulgusuyla ortaya konduğu görülmektedir (Ren, Wesselmann ve Williams 2018). Bu deneysel araştırmalar bireylerin dışlanmaları durumunda iş başvurularını daha olumsuz olarak değerlendirdiklerini, diğerlerinin daha fazla rahatsız edici uyarana maruz kalmalarına izin verdiklerini ve bu gibi saldırgan olarak değerlendirilen davranışları dışlanmayan katılımcılara göre daha çok sergilediklerini göstermektedir (Chow, Tiedens ve Govan 2008; Gaertner, Iuzzini ve O'mara 2008; Twenge ve ark. 2001; Warburton, Williams ve Cairns 2006).

Psikolojik dışlanma ve saldırganlık ilişkisini inceleyen araştırmalar, psikolojik dışlanmanın saldırganlığı artırdığı gibi saldırganlığın da dışlanma ile sonuçlanabildiğini, böylelikle bu iki değişkenin kısır döngü içinde olabileceklerini göstermektedir (McDougall, Hymel, Vaillancourt ve Mercer 2001). Literatürde psikolojik dışlanmanın neden saldırganlığa yol açtığını açıklamak üzere farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Twenge ve arkadaşları (2001) psikolojik dışlanmanın bireyin bencil ve saldırgan davranmaması yönündeki kısıtlamaları zayıflattığını, böylelikle içgüdüsel bir şekilde saldırgan davranmasına yola açtığını savunmuşlardır. Benzer şekilde Baumeister, Twenge ve Ciarocco (2003) psikolojik dışlanmanın bireyde duygusal olarak hissizliğe, aşırı bilişsel yüklemeye ve öz düzenleme becerilerinde hasara neden olduğunu, bu nedenle dışlanan bireyin saldırgan dürtülerini bastıramayacak denli bilişsel kaynaklarını tükenmiş olduğu için saldırgan davranış sergilediğini savunmuşlardır. Diğer taraftan Williams (1997, 2001)'a göre dışlanan birey ait olma, kontrol, öz güven ve anlamlı varoluş olmak üzere dört temel insani ihtiyacının tehdit edilmesini deneyimler ve bu ihtiyaçlarının tekrar karşılanması için motive olmuş durumdadır. Bu nedenle de saldırgan davranış sergiler.

Yukarıda belirtildiği üzere, psikolojik dışlanmanın saldırganlıkla sonuçlandığını gösteren araştırmalar olduğu gibi prososyal davranışı tetiklediğini gösteren bazı araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, Williams ve Sommer (1997) yaptıkları araştırmada dışlanan bireylerin diğerleri için iyilik yapmak gibi prososyal davranışlar sergilediklerini göstermişlerdir. Williams, Cheung ve Choi (2000) yaptıkları bir araştırmada psikolojik dışlanmanın gruba uyum sağlamaya neden olduğunu görmüşlerdir. Bu çelişen bulgular psikolojik dışlanmanın hangi durumlarda saldırganlıkla sonuçlanıp, hangi durumlarda sonuçlanmadığı sorusunu akla getirmektedir. Dışlayan kişinin özellikleri (Maner, DeWall, Baumeister ve Schaller 2007) ve öfke (Buckley ve ark. 2004) gibi farklı değişkenler aracılığıyla dışlanma ve prososyal davranış ya da saldırganlık ilişkisi açıklanılmaya çalışılmıştır.

Araştırmalarda psikolojik dışlanmanın manipüle edilmesinde ve değerlendirilmesinde kullanılan belli başlı paradigmlar bulunmaktadır. Williams (1997) tarafından geliştirilen *top atma paradigmasında* ikisi anlaşmalı biri gerçek

katılımcıdan oluşan gruba araştırmaya başlanacağı, fakat önce sessizce birkaç dakika beklmeleri gerektiği söylenerek laboratuarda yalnız bırakılmaktadırlar. Bu esnada anlaşmalı katılımcılardan biri ortamda bulunan topu alarak diğer iki bireyle bir top atma oyunu başlatmaktadır. Her birey birkaç defa atış şansı yakaladıktan sonra deney koşuluna bağlı olarak deneğe ya bu ilk birkaç atıştan sonra ya hiç top gelmemekte ya da anlaşmalı katılımcılarla eşit olarak oyuna dahil olmaktadır.

İlerleyen yıllarda Williams ve arkadaşları (2000) top atma paradigmasının sanal versiyonu olan *Cyberball*'u geliştirmişlerdir. *Cyberball* katılımcılara araştırmanın belli bir görev üzerine zihinsel görselleştirme becerisini incelediği bilgisi ile bir oyun olarak sunulmaktadır. Katılımcılar internet veya dahili ağ üzerinden iki veya araştırmaya bağlı olarak daha fazla bireyle top oynadığı bilgisini almakta ve top atma paradigmasında da olduğu gibi dışlanma koşulundaki katılımcılar yalnızca bir veya iki atış yapma fırsatına sahip olurken kontrol koşulundaki katılımcılar diğerleriyle yaklaşık olarak eşit sayıda atış yapabilmektedir. *Cyberball*'da top atma paradigmasından farklı olarak katılımcının oyundaki performansının deneyi etkilemesinin önüne geçilmiştir.

Bunların yanısıra, *yalnız yaşam tanı paradigması (life alone prognosis paradigm)* adı verilen bir yöntem de kullanılmaktadır (Baumeister ve ark. 2002; Twenge ve ark. 2001). Bu yöntemde katılımcılara kişiliği değerlendiren bir ölçek doldurmaları istenmekte ve sonrasında katılımcılara aldıkları skorlara göre atandıkları bilgisi verilirken aslında tamamen seçkisiz olarak üç farklı deneysel koşula atanmaları sağlanmaktadır. Ait olmanın yüksek olduğu koşulda katılımcılara ömürleri boyunca uzun ve stabil bir evlilik ve yaşamboyu devam eden, ilgili arkadaşlıklar gibi ödüllendirici ilişkilere sahip olan insanlardan olduğu bilgisi verilmektedir. Düşük ait olma koşulunda ise katılımcılar yaşamlarını yalnız sonlandıran, her ne kadar şu anda arkadaşlara ve ilişkilere sahip olsa da yirmili yaşların ortalarından itibaren çoğunu kaybeden, birden fazla evlilik yapan ve evliliklerinin hiçbiri sürmeyen insanlardan olduğu bilgisini almaktadırlar. Kontrol koşulunda ise katılımcılara negatif geribildirim olarak hayatları boyunca kazalara ve yaralanmalara katlanacakları bilgisi verilmektedir.

Bahsedilen paradigmalardan yanısıra literatür incelendiğinde birçok farklı yöntemle daha psikolojik dışlanmanın ölçülüp manipüle edilebildiği görülmektedir. Bunlara örnek olarak tanıdık olma paradigması (Nezlek ve ark. 1997), sohbet odaları kullanılarak oluşturulan paradigmalardan (Gardner ve ark. 2000; Williams ve ark. 2002) ve cep telefonu mesajlaşmaları (Smith ve Williams 2004) verilebilir.

1.8. Duyguların Bulaşması (Emotional Contagion)

Duygu, belli içsel ve dışsal değişkenlere yönelik olarak gösterilen, genetik ve zamanla kazanılan güdüsel eğilim olarak tanımlanmaktadır (Carlson ve Hatfield 1992). Duygular bilinçli farkındalık, yüz ifadeleri, otomatik sinir sistemi aktivitesi ve açık duygusal davranışlar gibi birçok farklı bileşenden oluşurlar ve duyguların bu farklı yönlerinden beynin farklı kısımları sorumludur (Lewicki 1986; MacLean 1975).

Duyguların bulaşması ise başka birinin duygusal tecrübesinin veya ifadesinin sözel, fizyolojik veya davranışsal yönlerini taklit etme eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Hsse, Hatfield, Carlson ve Chemtob 1990). İnsanlar diğerlerinin duygularını çeşitli yollarla ‘yakalayabilir’. Diğer bir bireyin duygusunun bilinçli bir şekilde farkında olmamız bizim de aynı duyguyu deneyimlememize neden olabilir. Diğer kişinin duygusu hafızamızda o duyguyla ilgili anıları tetikleyebilir, bu tetiklenme benzer duyguları bizim de hissetmemize sebep olabilir. Öte yandan, bu durum tamamen bilinçdışı şekilde de yaşanabilir. İnsanlar otomatik bir şekilde diğer insanların yüz ifadelerini, ses tonlarını, vücut duruşlarını ve davranışlarını taklit edebilirler (Bavelas, Black, Lemery ve Mullett 1987). Bireylerin bilinç düzeyinde gerçekleşen deneyimlerinin bu gibi yüz ile ilgili geribildirimlerle şekillendiğini gösteren araştırmalar mevcuttur (Laird 1984). Buna örnek olarak insanların cenazelerde herkesle birlikte ağlamaları, sosyal ortamlarda anlatılan komik bir şakayı ya da fıkrayı duymasalar veya tam anlamasalar da diğerleri ile birlikte gülmeleri verilebilir.

William James (1890), beden ifadelerinin geçici olarak duyguları belirleyebileceği savını ortaya atmıştır. Günümüzde yüz ve beden ifadelerinin öznel

duygular üzerinde etkili olduğunu gösteren dikkate değer araştırma bulgusu mevcuttur (Adelman ve Zajonc 1989). Gelişim psikologları hem ebeveynlerin hem de çocukların birbirlerinin duygularını taklit etmeye eğilimli olduklarını göstermişlerdir (Frodi ve ark. 1978; Meltzoff 1988; Reissland 1988). Psikoterapistlerin kendi duygularını danışanlarının duygularını değiştirmek için kullanabildikleri bilinmektedir (Jung 1968). Klinik örnekleme yapılan araştırmalar da benzer şekilde insanların manik, depresif, kaygılı ve öfkeli insanların duygularını yakalamaya eğilimli olduklarını göstermektedir (Howes, Hokanson ve Lowenstein 1985). Laboratuvar ortamında yapılan deneysel araştırmalar da korelatif araştırmalara destek oluşturur şekilde insanların etkileşim halinde oldukları diğerlerinin duygularını deneyimlemeye ve göstermeye eğilimli olduklarını göstermektedir (Hsse, Hatfield, Carlson ve Chemtob 1990).

Duygusal ifadelerin istemsiz olarak taklit edilmesine motor taklit (motor mimicry) denmektedir ve duyguların bulaşması mekanizmasının ilk adımını oluşturmaktadır (Chartrand ve Bargh 1999). Motor taklit, herhangi bir eyleme ait imge veya düşüncenin bireyde gerçek bir davranışı ortaya çıkarmasına veya davranışın ortaya çıkmasını kolaylaştırmasına olanak sağlar (Neumann ve Strack 2000). James (1890)'e göre bir davranışı sadece düşünmek o davranışın ortaya çıkması için yeterlidir. Yapılan araştırmalar James'in görüşlerini doğrulamaktadır (Bargh, Chen ve Burrows 1996).

Öte yandan, bazı durumlarda insanların diğerlerinin duygularını yakalamaya daha yatkın olduklarını da unutmamak gerekir. Örneğin, birbirlerine duygusal olarak yakından bağlı bireylerin birbirlerinin duygularına karşı daha hassas olmaları beklenir (Hsse, Hatfield, Carlson ve Chemtob 1990). Benzer şekilde, diğerlerine bağlı olan bireylerin de duyguların bulaşmasına daha yatkın olması beklenen bir durumdur ve araştırmalar bireyin kendisinde algıladığı güç ile diğerlerinin duygularına olan hassaslığı veya farkındalığı arasında negatif ilişki olduğunu göstermektedir (Hall 1979; Snodgrass 1985).

İnsanların diğerlerinin duygularını göstermeye ve deneyimlemeye eğilimli olmaları durumunun görgül bulgularla gösterilmiş olmasının duyguların anlaşılması ve

kontrol edilmesi üzerinde önemli sonuçları olduğu düşünülmektedir (Hsse, Hatfield, Carlson ve Chemtob 1990). Öncelikle, duyguların bulaşması durumunun dikkate alınması bireylerin anlaşılması güç görünen duygusal tepkilerinin anlaşılır kılınmasında faydalı olabilir. Bireyler sadece kendileriyle ilgili olaylar nedeniyle üzgün, mutlu ya da öfkeli hissetmezler; aynı zamanda diğerlerinin duygu ifadelerine de hassasiyet gösterirler. Bu durumun bilincinde olunması duygusal ifadelerin yorumlanmasında etkili olabilir. İkinci olarak ise, duyguların bulaşabilmesi durumu bize aynı zamanda duygularımızı kontrol edebilmemizde faydalı ipuçları sağlayabilir. Bireyin sürekli olarak depresif veya öfkeli bireylerle vakit geçirmesi aynı şekilde hissetmesi ile sonuçlanabilir. Bu durumda duyguların kontrol edilmesinin yolu ilişkilerin kontrolünü sağlamak olabilir.

1.9. Araştırmanın amacı ve önemi

Bu araştırmada küçük gruplarda saldırganlığa etki etmesi olası olan duygudurum ve duyguların bulaşmasının etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bunun için iki deney oluşturulmuştur. İlk deneyde, üniversite öğrencilerinin saldırganlıklarına bireysel veya grup halinde olmanın ve duygudurumun etkisi incelenmiştir. İkinci deneyde ise farklı duyguduruma sahip bireylerden oluşan küçük gruplarda duygu bulaşmasının saldırganlık üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Gerek literatürde gerekse günlük hayatta grupların saldırganlığının ciddi sonuçları olduğu görülmektedir. Bu nedenle, grupların saldırganlığını etkileyen faktörlerin ele alınması önemli görülmektedir. Bu konuyla ilgili yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun geniş gruplarla olması, küçük gruplarla yapılmış araştırmaların sayısının yetersizliği ise önemli bir eksikliktir. Büyük gruplarla deneysel yöntemle çalışmanın güçlüğü göz önüne alındığında küçük gruplarla yapılacak deneysel çalışmaların gerekli olduğu düşünülmektedir. Bunun yanısıra günlük hayatta bireyler çoğunlukla romantik partnerleriyle, arkadaşlarıyla vb. oluşturdukları küçük gruplar içerisinde sosyalleşmektedir. Bireysel ve kitlesel olarak saldırganlığı azaltmaya yönelik gerek klinik gerekse sosyal çalışmalara yol göstermesi için saldırganlığın altında yatan

nedenlerin anlaşılması önemlidir. Literatürdeki eksiklik ve saldırganlık çalışmalarının müdahale uygulamalarına dönük olarak getirebileceği katkı düşünülerek bu araştırmada küçük gruplarda saldırganlığa grup üyelerinin duygudurum kompozisyonu ve duygusal bulaşmanın etkisinin deneysel yöntemle incelenmesi amaçlanmıştır. Belirtilen değişkenlerin saldırganlıkla ilişkisinin ilk defa incelenecek olmasının ve deneysel yöntem kullanılacak olmasının önemli bir katkı olduğu düşünülmektedir.

Küçük gruplarda saldırganlığın bireysel duruma göre fazla olması anonimlik ve sorumluluğun azalmasına bağlı olarak açıklanmaktadır. Büyük gruplarda anonimliğin olması doğal bir durumdur. Ancak iki kişilik gruplarda anonim olmak veya kimliği yitirmek olası bir durum değildir. Nitekim araştırmalar anonimliğin veya kimlik yitiminin olası bir açıklama olmadığına işaret etmektedir (Postmes ve Spears 1998). En olası açıklamalardan biri yalnız duruma kıyasla sorumluluğun azalmasıdır. Bu zamana kadar literatürde göz ardı edilen durumlardan biri duyguların bulaşmasıdır. Küçük gruplarda kimlik yitimi olası olmayabilir, ancak duygu bulaşması söz konusu ve hatta güçlüdür. Küçük gruplarda negatif duygular saldırganlık eylemine bulaşma yoluyla daha fazla yol açabilir. Duygusal bulaşma olmayan durumlarda ise saldırgan davranışlar azalabilir. Bu açıklamaları test etmek için bu tezde iki deney yürütülmüştür.

BÖLÜM II

2. I. DENEY

Birinci deneyde psikolojik dışlanmanın saldırganlık üzerindeki etkisi ve buna ek olarak tek başına veya grupta olmanın etkisi incelenmiştir. Bu araştırmayla tek başına veya grup içinde olmanın saldırganlık üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Eğer grup içinde olma tek başına olmaya göre saldırganlığı artırıyorsa, bunun nedenlerinden biri sorumluluk dağılması olabilir. Böyle bir durumun iki kişilik gruplarda olup olmayacağı ilginç bir araştırma konusudur. Dışlanma sonrası bireylerin öfke yaşayıp yaşamayacakları ve bu öfke durumlarının saldırganlıkla ilişkili olup olmayacağı anlaşılması gereken bir konudur. Bu zamana kadar dışlanma sonrası öfke ve saldırganlık durumunu inceleyen çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Söz konusu araştırmalar, bireyin öneminin vurgulandığı bireyselci kültürlerde yapılmıştır. Ülkemiz çoğunlukla toplulukçu bir kültür olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle araştırma literatüre özgün katkı sağlayacaktır. Buna ek olarak, dışlanma sonrasında sadece öfke değil, üzüntü ve endişe duygularının da ortaya çıkması olası bir durumdur. Bu duyguların da saldırganlıkla ilişkili olup olmayacağı test edilmesi gereken durumlardan biridir.

Bu çalışmada farklı (öfkeli veya nötr) duygu durumlarına sahip bireylerin yalnız veya küçük gruplar halinde olmalarının saldırganlık üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Gruplarda ve bireylerde saldırganlığı inceleyen araştırmalar mevcut olmakla birlikte araştırmaların geniş gruplara odaklandığı, küçük gruplarda saldırganlık ile ilgili araştırma olmadığı dikkat çekmektedir. Bu eksiklik göz önüne alınarak bu araştırmada iki kişilik küçük gruplarla çalışılmıştır. Bununla birlikte, grupların duygudurumlarının saldırganlığa etkisinin incelendiği araştırmaya da rastlanmamıştır.

Bu nedenle, küçük gruplarda farklı duygu durumlarının saldırganlığa etkisi incelenmiştir.

Literatür incelendiğinde öfkenin saldırganlıkla sonuçlanabilen bir duygu olduğu görülmektedir (Krahe 2013). Bu bilgiden yola çıkılarak, bu araştırmada bağımlı değişken olarak saldırganlık ele alındığı için nötr ve öfkeli duygudurumun incelenmesi uygun görülmüştür. psikolojik dışlanmanın ise bireylerde öfkeye neden olduğu bilinmektedir (Zadro, Williams ve Richardson 2004). Bu nedenle, öfkeyi manipüle etmek için ise psikolojik dışlanma durumu kullanılacaktır. Araştırmada 2 (duygudurum: öfkeli, nötr) X 2 (grup, bireysel) denekler arası araştırma deseni kullanılmıştır. Tablo 2.1’de deney deseni ve katılımcı sayıları sunulmuştur.

Tablo 2.1: Deney deseni ve katılımcı sayıları

	Öfkeli Duygudurum (Dışlanma var)	Nötr Duygudurum (Dışlanma yok)
Bireysel	19 uygulama (19 katılımcı)	19 uygulama (19 katılımcı)
Grup halinde	18 uygulama (36 katılımcı)	16 uygulama (32 katılımcı)

Bu deney kapsamında sınıanan hipotezler şu şekildedir:

H1: Yapılan araştırmalar grupların bireylere göre daha saldırgan davrandıklarını göstermektedir (Sherif 1936; Asch 1951; Baron ve Kerr 2004). Bu nedenle öfkeli duygudurum koşulunda, grup halindeki katılımcıların bireysel koşuldakilere kıyasla saldırganlık düzeyi daha fazladır.

H2: Öfkeli duyguduruma sahip bireysel koşuldaki katılımcıların saldırganlık düzeyleri nötr koşuldaki grupların ve bireysel koşuldaki katılımcıların saldırganlık düzeylerinden daha yüksektir. Öfke düzeyi yüksek bireylerin saldırgan davranışta bulunma düzeylerinin de yüksek olması nedeniyle bu hipotez ortaya atılmıştır (Kassinove, Sukhudolsky, Tsytsarev ve Solovyova 1997).

H3: Nötr duygudurumuna sahip gruplar ve nötr duygudurum koşulundaki bireysel katılımcıların saldırganlık düzeyleri arasında fark yoktur.

2.1. Yöntem

2.1.1.Çalışma grubu

Araştırmaya lisans eğitime Abant İzzet Baysal Üniversitesinde devam eden 106 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların 82'si kadın, 24'ü erkek olup, yaş ortalamaları 19.43'tür (SS=.30). Katılımcıların %50,9'u Okul Öncesi Öğretmenliği bölümünde okumakta, geri kalan 49,1'i ise İngilizce Öğretmenliği bölümüne devam etmektedirler. Katılımcılara ait demografik özellikler Tablo 2.2'de görülebilir.

Tablo 2.2. Çalışma grubunun demografik özellikleri

Demografik değişkenler	N – (%)
<i>Cinsiyet</i>	
Kadın	82 (77,4)
Erkek	24 (22,6)
<i>Bölüm</i>	
Okul Öncesi Öğretmenliği	54 (50,9)
İngilizce Öğretmenliği	52(49,1)
<i>Üniversitede Geçirilen Sene</i>	
1	64 (60,4)
2	30 (28,3)
3	10 (9,4)
4	2 (1,9)
<i>Yaşanılan Yer</i>	
Aile yanı	14 (13,2)
Arkadaşlarla evde	5 (4,7)
Tek başına evde	3 (2,8)
Yurt	81 (76,4)

2.1.2.Veri Toplama Araçları

2.1.2.1.Demografik Bilgi Formu

Çalışma grubunun demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla demografik bilgi formu doldurulmuştur. Bu form kapsamında katılımcılara yaşları, cinsiyetleri, okudukları bölüm, eğitim durumları (lisans, yüksek lisans, doktora), üniversitedeki kaçınıcı seneleri olduğu, nerede yaşadıkları, ailelerinin gelir miktarı, annenin eğitim durumu, babanın eğitim durumu ve herhangi bir psikolojik/psikiyatrik tedavi alıp almadıkları sorulmuştur.

2.1.2.2. Duygudurum Ölçümü

Gruplardaki manipülasyon öncesi duygudurum farkını görmek için katılımcılara beş maddeden (mutlu, kızgın, gergin, rahat, üzgün) oluşan bir öz-bildirim ölçeği uygulanmıştır. Onlu derecelendirme üzerinde katılımcıların kendilerini o anda nasıl hissettiklerini bildirmeleri istenmiştir.

2.1.2.3. Nötralizasyon Görevi

Katılımcıların araştırmaya başladığında denk bir şekilde nötr duygudurumunda olmalarını sağlamak ve ayrıca olası bir karıştırıcı etkiyi saptamak için verilen kısa bir paragrafı okuyarak hızlı bir şekilde paragrafın altındaki boş kısma aynısını yazmaları istenmiştir. Sözcükler nötr sözcüklerden oluşmaktadır (örn. “Markete gitmeden önce alışveriş listesi hazırladım. Dolmuş bekledim ve dolmuş gelince, alışveriş merkezine gittim...”)

2.1.2.4. Cyberball Oyunu

Cyberball oyunu katılımcılara zihinsel görselleştirme oyunu olarak tanıtılan bir top atma oyunudur. Katılımcılara oyundan önce bir dakika zaman tanınarak oyunu gerçekten diğer insanlarla oynadıkları bildirilmiş ve oyun ile ilgili ayrıntıları zihinlerinde canlandırmaları istenmiştir. Katılımcılar bununla ilgili yönergeyi bilgisayar ekranından okuyup zihinsel görselleştirmeyi gerçekleştirdikten sonra kendilerini hazır hissedince ‘PLAY’ yazısına tıklayarak ‘Diğer oyunculara bağlanılıyor’ yazısını görerek oyuna başlamaktadırlar. Oyun ekranında biri katılımcı olmak üzere üç oyuncu avatari bulunmaktadır ve bu oyunculara seçkisiz olarak araştırmacı tarafından isim atanmıştır (Deniz – Yüksel veya Toprak – Gülsen gibi). İsim seçiminde her iki cinsiyet için de kullanılan isimlerin seçilmesine özen gösterilmiştir.

Araştırmada Cyberball oyununun en güncel sürümü olan Cyberball 5 kullanılmıştır (Williams ve Jarvis 2006). Cyberball oyununda toplamda 32 atış yapılmıştır. Dışlanma koşulunda bu atışların ikisini katılımcı yapmış, diğerlerini diğer

iki oyuncu yapmıştır. Dışlanma olmayan koşulda ise atışların yaklaşık üçte birini katılımcı yapmıştır. Her top atışı öncesi bilgisayar programı 900-4300 ms arasında seçkisiz olarak bir bekleme süresi atamaktadır. Ardından topun olduğu avatar topu katılımcıya ya da diğer avatare atmaktadır. Atışlar tamamlandıktan sonra ekranda ‘Oyun bitmiştir’ yazısıyla birlikte oyun sonlanmaktadır.

2.1.2.5. Manipülasyon Kontrolü

Cyberball oyununun hemen ardından manipülasyonun çalışıp çalışmadığını test etmek amacıyla katılımcıya belli sorular sorulmuştur. Bu sorular genel olarak psikolojik dışlanma manipülasyonunun bireylerde dışlanmış olma, dahil olma ve kontrol algısını etkileyip etkilemediğini ölçmeye yöneliktir. Dahil olma (Örnek; ‘Diğer katılımcılar sizi oyuna ne derece dahil ettiler?’) ve kontrol algısı (Örnek; ‘Sizce oyun ne kadar sizin kontrolünüzdeydi?’) ile ilgili maddelerin toplam puanları alınarak analize dahil edilmişlerdir.

Katılımcılar bu soruları cevapladıktan sonra kendilerini o anda nasıl hissettiklerini iki uçlu bir duygudurum öz bildirim ölçeği üzerinden değerlendirmişlerdir (Sakin-Öfkeli, Rahat-Endişeli, Üzgün-Sevinçli). İlgili değerlendirme ekler kısmında görülebilir.

2.1.2.6. Saldırganlığın Ölçümü

Araştırmada saldırganlığın ölçümü için Milgram (1965)’in itaat deneyinden yola çıkılarak deneklerden bir öğrenme alıştırmasında yanlış yapan öğrenciye verilecek elektrik şokunu belirlemesi istenmiştir. Bu yöntemin gruplarda saldırganlığın çalışıldığı diğer araştırmalarda da kullanıldığı görülmektedir (Jaffe ve Yinon 1979; Jaffe, Shapir ve Yinon 1981). Bunun için aşağıdaki senaryo oluşturulmuştur:

‘Bir öğrenme deneyine katılmanız beklenmektedir. Cezalandırmanın öğrenme üzerindeki etkisini inceleyen öncü bir araştırmaya katılmaktasınız. Bu deneyde katılımcılara kelime çiftlerinden oluşan bir listeyi öğretiyorsunuz ve katılımcının ezberleyemediği kelimeler için aşağıda bir örneği çizilmiş olan panel üzerindeki

düğmelere basmak yoluyla elektrik şoku vererek katılımcıyı cezalandırıyorsunuz. Böyle bir uygulamaya katılmaktasınız. Yanlış cevap veren bireylere hangi şiddette şok uygularsınız?’

0V	20V	40V	60V	80V	100V	120V	140V	160V	180V	200V
----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------	------

-----HAFİF ŞOK-----ORTALAMA-----GÜÇLÜ ŞOK-----ÇOK GÜÇLÜ-
ŞOK ŞOK ŞOK

Katılımcılar karar verdikleri volt derecesini yuvarlak içine alarak belirtmişlerdir.

2.1.3. İşlem

Araştırma laboratuvar ortamında yapılmış ve bireysel koşuldaki katılımcılar laboratuvara tek tek, grup koşulundaki katılımcılar ise çift olarak alınmışlardır. Araştırma öncesinde katılımcılara araştırmanın gönüllülük esasına dayalı olduğunu, araştırmaya katılmakta veya katılmamakta özgür olduklarını, diledikleri taktirde araştırmayı yarıda bırakabileceklerini ve tüm sorularını araştırmacı ile paylaşabileceklerini bildiren bilgilendirilmiş onam formu dağıtılmıştır. Katılımı kabul eden katılımcılara sırasıyla demografik bilgi formu, nötralizasyon görevi ve duygudurum ölçümü verilmiştir. Katılımcılar bu formları doldurduktan sonra katılımcılara online olarak bir top atma oyunu oynayacakları söylenmiş ve bilgisayar ekranındaki yönergeyi okuyup Cyberball oyununa başlamaları istenmiştir. Oyun bittikten sonra katılımcılar manipülasyon kontrolü ile ilgili formu doldurmuşlardır. Bundan sonra katılımcılar saldırganlık ölçümüne geçmişlerdir. Saldırganlık ölçümünde bireysel olan katılımcılar tek başlarına karar verirlerken, grup koşulunda olanlar birlikte karar almışlardır. Katılım sonrası katılımcılar bilgilendirilerek varsa eğer soruları yanıtlandırılmıştır. Her bir deney yaklaşık olarak 20 dakika sürmüştür.

2.2. Bulgular

2.2.1. Psikolojik Dışlanmanın Öfke Üzerindeki Etkisi

Araştırmada kullanılan duygudurum manipülasyonunun katılımcıları öfkelenirip öfkelenmediğini görebilmek için manipülasyon sonrası kişilerden

duygudurumlarını ölçen iki uçlu bir ölçek doldurmaları istenmiştir. Katılımcıların bu maddeden aldıkları skorlar ile atanmış oldukları duygudurum koşulu arasındaki farklar karşılaştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 2.3’de verilmiştir.

Tablo 2.3: Duygudurum koşullarının ortalamaları (Standart sapmaları)

Koşul	N	Öfkeli hissetme
Dışlanma var	56	5.46 (2.62)
Dışlanma yok	50	2.78 (2.31)

Tek yönlü varyans analizine göre duygudurum koşullarının öz bildirim puanları üzerinde etkisi anlamlıdır ($F(1,104) = 30.90, p < 0.001$). Psikolojik dışlanmanın var olduğu koşuldaki katılımcıların psikolojik dışlanma olmayan koşuldaki katılımcılara göre öfke skorlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu nedenle manipülasyon yöntemi olarak kullanan psikolojik dışlanmanın etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.2.Cinsiyetler Arası Öfke ve Saldırganlık Puan Farkları

Kadın ve erkek katılımcılar arasında öfke ve saldırganlık skor ortalamalarının karşılaştırmak amacıyla t test analizi yapılmıştır. İlk deney için cinsiyet değişkeninin çarpıklık değerinin 1.33 (SS=.23), basıklık değerinin -.25 (SS=.46) olduğu görülmüştür. Yapılan t test analizi sonuçlarına göre cinsiyetler arasında öfke [$t(102) = .69, p > .05$] ve saldırganlık [$t(104) = -1.69, p > .05$] açısından anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir. T test sonuçları Tablo 2.4’de görülmektedir.

Tablo 2.4: Cinsiyetler arası saldırganlık ve öfke puan farkları

	Kadın		Erkek		sd	t
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS		
Saldırganlık	39.63	31.12	52.92	34.70	104	-1.69
Öfke	3.90	2.54	3.50	2.45	102	-.69

$p > .05$

2.2.3. Psikolojik Dışlanmanın Duyguduruma Etkisi

Dışlanmanın öfke dışında araştırmaya dahil edilen diğer duygudurumlara olan etkisi incelendiğinde endişeli olma üzerinde etkisi olmadığı görülürken ($F(1,101)=1.63,$

$p > .05$), kontrol grubundaki katılımcıların deney grubundakilere göre kendilerini anlamlı olarak daha sevinçli olarak bildirdikleri görülmektedir ($F(1,104)=7.31$, $p < .01$). İlgili ortalamalar Tablo 2.5’de görülebilir.

Tablo 2.5: Koşullara göre sevinç duygudurumu ortalamaları (Standart sapmaları)

Koşul	N	Sevinçli hissetme
Dışlanma var	56	4.28 (2.11)
Dışlanma yok	50	5.42 (2.20)

2.2.4. Psikolojik dışlanmanın kontrol ve dahil olma algısına etkisi

Dışlanmanın katılımcıların Cyberball oyunu üzerindeki kontrol ve dahil olma algılarına olan etkileri incelendiğinde hem kontrol ($F(1,104)=62.96$, $p < .01$) hem de dahil olma ($F(1,102)=89.15$, $p < .01$) üzerinde anlamlı etkisi olduğu görülmektedir. Buna göre, kontrol koşulundaki katılımcıların deney koşulunda olan katılımcılar göre oyun üzerinde daha fazla kontrol algılamış ve kendilerini oyuna daha dahil hissetmişlerdir.

Tablo 2.6: Koşulların kontrol ve dahil olma algılarının ortalamaları (Standart sapmaları)

Koşul	N	Kontrol Algısı	N	Dahil Olma
Dışlanma var	56	6.94 (4.29)	54	7.68 (4.72)
Dışlanma yok	50	17.16 (8.50)	50	21.48 (9.55)

2.2.5. Değişkenler arası korelasyonlar

Araştırmanın değişkenleri arasındaki korelasyonlara bakıldığında, incelenen üç duygudurumun da birbiriyle anlamlı şekilde ilişkili olduğu görülmektedir. Öfke ve endişe puanlarının birbiriyle pozitif yönde ilişkili olduğu görülürken ($r=.66$, $p < .01$), öfkenin beklendiği üzere sevinç ile negatif korelasyon gösterdiği görülmektedir ($r=-.47$, $p < .01$). Kontrol ve dahil olma arasında oldukça güçlü bir ilişki olduğu gözlenirken ($r=.82$, $p < .01$), algılanan kontrolün ölçülen üç duygudurumla da anlamlı ilişkisi olduğu ($p < .01$), öte yandan dahil olmanın öfke ve sevinç ile anlamlı ilişki gösterirken ($p < .01$) endişe ile anlamlı ilişkisi olmadığı gözlenmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan saldırganlığın ise incelenen değişkenlerden yalnızca öfke ile pozitif ve anlamlı ilişki gösterdiği ($r=.27$, $p < .01$), diğer değişkenlerle olan ilişkisinin ise anlamsız olduğu görülmektedir.

Tablo 2.7: Değişkenler arasındaki korelasyonlar

	Öfke	Endişe	Sevinç	Kontrol Algısı	Dahil Olma	Saldırganlık
Öfke	1					
Endişe	.66**	1				
Sevinç	-.47**	-.48**	1			
Kontrol	-.31**	-.22*	.40*	1		
Dahil Olma	-.34**	-.18	.37**	.82**	1	
Saldırganlık	.27**	.01	-.09	-.10	-.11	1

* $p < .05$, ** $p < .01$

2.2.6. Bireysel veya grup halinde olmanın saldırganlığa etkisi

Katılımcıların dışlanmalarının ve bireysel ya da grup halinde olmalarının saldırganlık vinyetinde karar verdikleri volt miktarına olan etkisi incelenmiştir. Yapılan 2 (öfke: var, yok) X 2 (ortam: bireysel, grup) ANOVA sonuçlarına göre, bireysel veya grup halinde olma ile öfke koşullarının saldırganlık üzerinde ortak etkisi olmadığı görülmüştür. Dışlanmaya maruz kalan katılımcıların hem bireysel hem de grup halinde olma koşulunda kontrol koşulundaki katılımcılara göre saldırganlık puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Grup halinde araştırmaya katılan katılımcıların saldırganlık puanlarının her iki koşulda da bireysel halde katılan katılımcılardan yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bu etkilerin anlamlı olmadığı görülmüştür.

Bu analizlerin yanısıra, verinin normal dağılımının incelenmesi için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Ortam (grup veya bireysel olarak katılma) değişkeninin çarpıklık değerinin -.60 (SS=.23), basıklık değerinin ise -1.67 (SS=.46) olduğu görülürken, öfke değişkeninin çarpıklık değerinin .11 (SS=.23) ve basıklık değerinin -2.02 (SS=.46) olduğu görülmüştür.

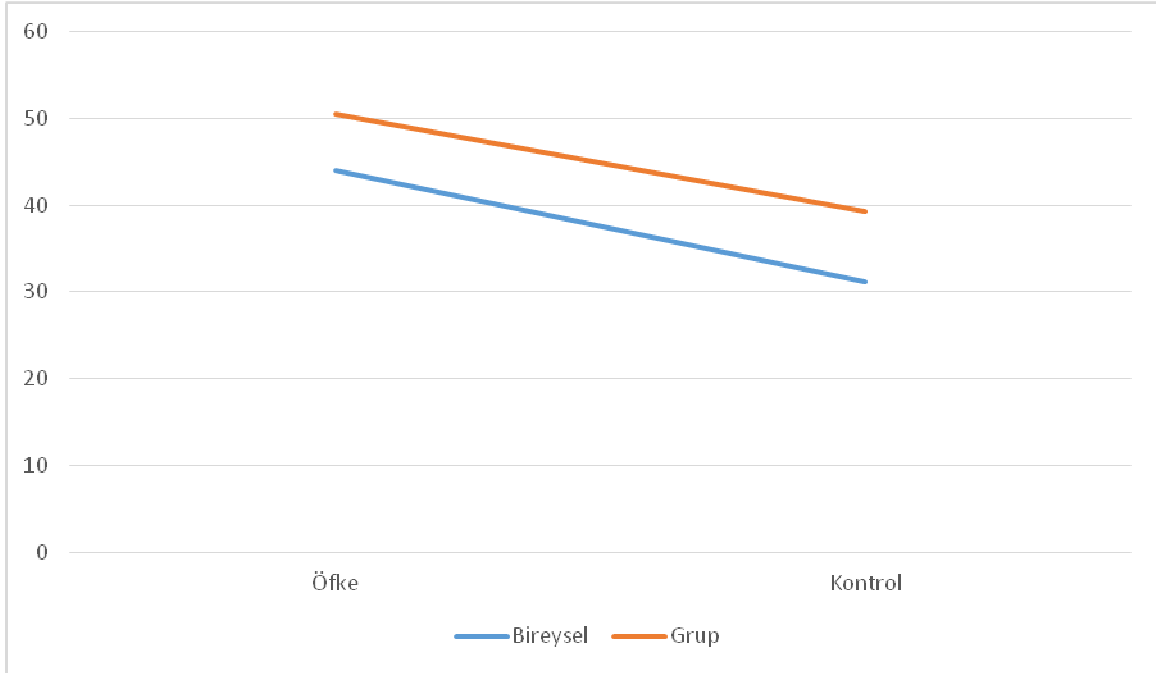
Tablo 2.8: ANOVA sonuçları

Değişkenler	Sd	F	P	η^2
Ortam (Bireysel/Grup)	(1, 106)	1.30	.26	.01
Öfke	(1, 106)	3.44	.06	.03
Ortam X Öfke	(3, 106)	.02	.90	.00

* $p < .05$

Tablo 2.9: Koşullara göre ortalama saldırganlık puanları

	Öfkeli	N	Nötr	N	Toplam	N
Bireysel	44.00(37.33)	20	31.11(26.09)	18	37.89(32.73)	38
Grup	50.55(39.92)	36	39.37(18.48)	32	45.29(31.97)	68
Toplam	48.21(38.80)	56	36.40(21.64)	50	42.64(32.29)	106

Şekil 2.1: Koşullara göre saldırganlık ortalamaları grafiği (Deney I)

2.3. Tartışma

Literatürde grupların saldırganlık davranışlarını açıklamaya ve anlamlandırmaya yönelik ne kadar az sayıda çalışma olduğu göz önüne alınarak bu çalışmada gruplarda saldırganlığın incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun için yapılan ilk deneyde bireyler ve grupların saldırganlıkları karşılaştırılmıştır. Üniversite öğrencilerinin katılımcı olarak alındığı araştırmada iki kişilik küçük gruplar kullanılmıştır. Katılımcılarda öfke duygusunu uyandırmak için manipülasyon olarak psikolojik dışlanma kullanılmıştır.

Araştırmanın ilk hipotezinde literatür göz önünde bulundurularak oluşturulan dört deney koşulundaki katılımcılardan en yüksek saldırganlık ortalamasına sahip koşulun dışlanmaya maruz kalan gruplar olması beklenmiştir. Literatür incelendiğinde

grupların bireylere göre daha saldırgan oldukları görülmektedir (Yinon ve ark., 1975; Wolosin ve ark. 1975). Öte yandan, ilk deneyin bulguları ilk hipotezi desteklememiştir. Bireysel halde veya grup halinde araştırmaya katılmanın saldırganlık üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Beklenenin aksine, grup veya bireysel halde uygulamaya katılma ile psikolojik dışlanmaya maruz kalma veya kalmamanın saldırganlık üzerinde ortak etkisi olmadığı görülmektedir. Her ne kadar, grupların saldırganlık puan ortalamalarının hem dışlanma olan hem de dışlanma olmayan koşulda bireylerden daha yüksek olduğu ve en yüksek saldırganlık puan ortalamasına sahip koşulun psikolojik dışlanmaya maruz kalan grup halindeki katılımcıların olduğu göz önüne alınsa da farkın anlamlı olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde dışlanmaya maruz kalmanın da saldırganlık üzerinde anlamlı etkisi olmadığı görülmekle beraber hata payının düşük (.06) olduğu görülmektedir. Bahsedilen bulguların istatistiksel olarak anlamsız olmasında örneklem grubunun küçük olmasının etkili olabileceği düşünülmüştür. Bununla birlikte ilk deneyde dikkati çeken bazı yöntemsel eksikliklerin de bulgular üzerinde etkili olabileceği söylenebilir. Saldırganlığın ölçümünde kullanılan skala üzerindeki volt derecelerini niteleme ifadelerinin (hafif şok, güçlü şok vb.) katılımcıların tepkilerini baskılamış olabileceği düşünülerek ikinci deneyde bu ifadelerin kullanılmamasına karar verilmiştir.

Analiz sonuçları incelendiğinde psikolojik dışlanmanın öfke duygudurumu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermiştir: Psikolojik dışlanmaya maruz kalan ve Cyberball oyunu esnasında kendisine az sayıda atış yapma fırsatı verilen katılımcılar dışlanmaya maruz kalmayan koşula göre anlamlı olarak daha yüksek düzeyde öfke düzeyine sahip olduklarını bildirmişlerdir. Benzer şekilde, psikolojik dışlanma bireylerin kendilerini sevinçli hissetme durumlarını da etkilemiş, dışlanmaya maruz kalan bireyler kalmayan bireylere göre kendilerini daha az sevinçli hissettiklerini rapor etmişlerdir. Psikolojik dışlanma literatürü incelendiğinde psikolojik dışlanmaya maruz kalmanın bireylerin öz düzenleme becerileri, olumlu sosyal davranışları gibi birçok sosyal becerisini olumsuz etkilediği (Baumeister, DeWall, Ciarrocco ve Twenge 2006; Twenge, Baumeister, Dewall, Ciarrocco ve Bartels 2007), bireylerde kan basıncını ve kortizol seviyesini artırma, rahatsızlık hissi yaşatma gibi sonuçlara da neden olabildiği görülmektedir (Stroud ve ark. 2000). Bu bilgiler ışığında bu araştırmanın bulgularının

literatürle tutarlı olduğu görölmektedir. Psikolojik dışlanmanın bireylerde kişisel rahatsızlık hissinin yanısıra öfkeye de neden olduğu görölmektedir. Psikolojik dışlanmanın etkili olduğu diğer değişkenlerin bireylerin kontrol ve dahil olma algıları olduğu görölmüştür. Beklendiği üzere psikolojik dışlanmaya maruz kalan katılımcılar diğerlerine göre hem oyun üzerindeki kontrollerinin daha düşük olduğunu rapor etmişler, hem de kendilerinin oyuna daha az dahil olduklarını bildirmişlerdir.

Yapılan ilk deneyde, katılımcılar araştırmaya bireysel veya iki kişilik gruplar halinde katılmışlar ve gruplar halinde katılan katılımcıların birbirlerinin Cyberball oyunu sırasındaki deneyimlerinden haberleri olmamıştır. Bununla birlikte, günlük yaşamda aynı grup içerisinde bulunan bireyler birbirleriyle paylaşımlarda bulunmaktadır. Araştırmanın amacı gruplarda saldırganlığı açıklamak olduğundan bireylerin birbirlerinin deneyimleri hakkında farkındalıklarının araştırmaya dahil edilmesinin önemli olduğu düşünölmüştür. Bu nedenle, ikinci deneyde duygu bulaşmasının bir diğer bağımsız değişken olarak dahil edilmesine karar verilmiştir. Bunu yanısıra, ikinci deneyde sadece gruplarla çalışılmasına karar verilmiştir.

III. BÖLÜM

3. II. DENEY

İkinci deneyde katılımcılar yalnızca ikili gruplar halinde araştırmaya dahil edilmişlerdir. Bu deneyde katılımcıların farklı duygudurumlarıyla oluşturulan grup kompozisyonlarının ve duyguların bulaşmasının saldırganlık üzerindeki etkisi incelenmiştir. İlk deneyde grup halinde olmanın veya tek başına olmanın ve öfkeli veya nötr duygudurumuna sahip olmanın etkileşim olmaksızın saldırganlık üzerindeki etkisi incelenmiştir. İkinci deneyde ise, farklı veya aynı duygudurumuna sahip katılımcılardan oluşan grupların saldırganlık düzeylerinin karşılaştırılmasının yanısıra diğer grup üyesinin duygusuna yönelik farkındalığın da grupların saldırganlık düzeylerine etkisi incelenmiştir. Duygudurumla ilgili farkındalığın ve böylelikle duyguların bulaşmasının sağlanması amacıyla, ilgili koşuldaki katılımcıların manipülasyon sonrası araştırmacı tarafından oyun ile ilgili görüş ve düşüncelerini sözel olarak belirtmeleri istenmiş ve araştırmacı bunları not etmiştir. Sonrasında öz bildirim ölçeği üzerinden manipülasyon kontrolü yapılmıştır. Ek olarak, bu araştırmada katılımcıların duygu bulaşmasına olan yatkınlıkları ölçek vasıtası ile ölçülerek analizlere kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir.

Bununla birlikte, ilk deneyde saldırganlık ölçümündeki şok derecelerinin altına yazılmış olan 'HAFİF ŞOK', 'ORTALAMA ŞOK', 'GÜÇLÜ ŞOK' ve 'ÇOK GÜÇLÜ ŞOK' ifadeleri katılımcıların tepkilerini etkilemiş olabileceği düşünülerek değiştirilmiştir. Bunun yerine '0V' ifadesinin altına 'HİÇ', '200V' ifadesinin altına 'GÜÇLÜ' ifadesi yazılmıştır. Ayrıca ilk deneyden farklı olarak bu deneyde kadın katılımcılar kadın katılımcılarla, erkek katılımcılar erkek katılımcılarla birlikte deneye katılmışlardır. Böylelikle farklı cinsiyetlerden oluşan grupların olası karıştırıcı etkisinin bu deneyde kontrol edilmesi tasarlanmıştır.

Literatürde gruplarda duyguların bulaşması ile ilgili araştırmalar mevcuttur (Hsse, Hatfield, Carlson ve Chemtob 1990; Neumann ve Strack 2000). Yapılan araştırmaların bulguları insanların diğerlerinin duygularının farkında olmasının aynı duyguyu deneyimlemelerine ve yansıtmalarına neden olduğunu göstermektedir. Öte yandan, bu durumun saldırganlık üzerindeki etkilerini inceleyen araştırma eksikliği dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada duyguların bulaşması durumunun grupların saldırganlık düzeyi üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Bu çalışmada 3 (grupların duygudurum kompozisyonu: öfkeli-nötr, öfkeli-öfkeli, nötr-nötr) X 2 (duygu bulaşması: düşük, yüksek) araştırma deseni kullanılmıştır. Grup kompozisyonu koşullarını oluşturmak için öfkeli ve nötr duygudurumdan oluşan bireyler farklı kombinasyonlar halinde araştırmaya alınmıştır. Öfke duygusunu manipüle etmek için psikolojik dışlanma kullanılmıştır. Öfkeli – nötr koşulunda katılımcılardan yalnızca biri dışlanmaya maruz bırakılmış, öfkeli- öfkeli koşulunda katılımcılardan ikisi de dışlanmaya maruz bırakılmış, nötr- nötr koşulunda ise katılımcılar dışlanmaya maruz kalmamışlardır. Duygu bulaşması manipülasyonu için ise katılımcıların birbirlerinin duygularının farkında olmaları belli sorularla sorularak sağlanmıştır. Deney deseni ve örneklem sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Tablo 3.1: Deney deseni ve katılımcı sayıları

	Grup Kompozisyonu		
	Öfkeli – Nötr	Öfkeli – Öfkeli	Nötr – Nötr
Duygu bulaşması yüksek	13 uygulama (26 katılımcı)	13 uygulama (26 katılımcı)	12 uygulama (24 katılımcı)
Duygu bulaşması düşük	13 uygulama (26 katılımcı)	12 uygulama (24 katılımcı)	10 uygulama (20 katılımcı)

Bu deney kapsamında test edilmesi planlanan hipotezler ise şu şekildedir:

H1: Öfke ve duygu farkındalığının saldırganlık üzerinde anlamlı ortak etkisi vardır. Öfkenin saldırganlık üzerindeki etkisi (Kassinove, Sukhudolsky, Tsytsev ve Solovyova 1997) ve duyguların bulaşmasının etkileri (Hsse, Hatfield, Carlson ve Chemtob 1990) düşünüldüğünde bu koşulda iki bağımsız değişkenin bağımlı değişken olan saldırganlık üzerinde ortak etkiye neden olacağı öngörülmektedir.

H2: Öfkeli – nötr deney koşullarında en yüksek saldırganlık düzeyi duygu bulaşmasının olduğu koşuldur. Duyguların bulaşması hipotezine göre bireyin diğerinin duygusunun farkında olmasının aynı duyguyu deneyimlemesine sebep olacaktır (Hsse, Hatfield, Carlson ve Chemtob 1990). Bu nedenle nötr duygudurumuna sahip bireylerin öfkeli bireylerin duygudurumuna maruz kalmalarının onların öfke düzeyini artırarak grubun saldırganlığını artıracakları varsayılmıştır.

H3: Katılımcılardan birinin öfkeli diğerinin ise nötr duygudurumuna sahip olduğu ve duygusal farkındalığın olmadığı koşuldaki saldırganlık düzeyinin her iki katılımcının da nötr duygudurumuna sahip olduğu koşullardaki saldırganlık düzeylerinden yüksektir.

H4: Öfkenin saldırganlıkla ilişkili bir duygudurum olduğu bilinmektedir (Kassinove, Sukhudolsky, Tsytsarev ve Solovyova 1997). Bu nedenle, grup üyelerinin her ikisinin de öfkeli olduğu fakat duygusal farkındalığın olmadığı koşuldaki saldırganlık düzeyi bir katılımcının öfkeli diğerinin nötr duygu durumuna sahip olduğu ve duygusal farkındalığın olmadığı koşula göre daha yüksektir. Benzer şekilde bu koşuldaki saldırganlık düzeyi her iki katılımcının da nötr duygudurumuna sahip olduğu koşullardan daha yüksektir.

3.1.Yöntem

3.1.1.Çalışma Grubu

İkinci çalışmaya Abant İzzet Baysal Üniversitesinde lisans eğitimine devam eden 146 üniversite öğrencisi katılmıştır. Katılımcıların 128'i kadın, 18'i erkek olup, yaş ortalamaları 19.37'dir (SS=1.30). Katılımcıların 82'si Sosyoloji bölümüne, 44'ü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümüne ve 20'si Psikoloji bölümüne devam etmektedir. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 3.2'de görülebilir.

Tablo 3.2. Çalışma grubunun demografik özellikleri

Demografik değişkenler	N – (%)
<i>Cinsiyet</i>	
Kadın	128 (86.5)
Erkek	18 (12.2)
<i>Bölüm</i>	
Sosyoloji	82 (55.4)
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık	44 (29.7)
Psikoloji	20 (13.5)
<i>Üniversitede Geçirilen Sene</i>	
1	96 (64.9)
2	20 (13.5)
3	19 (12.8)
4	7 (4.7)
5	4 (2.7)
<i>Yaşanılan Yer</i>	
Aile yanı	15 (10.1)
Arkadaşlarla evde	13 (8.8)
Tek başına evde	1 (0.7)
Yurt	117 (79.1)

3.1.2. Veri Toplama Araçları

3.1.2.1. Demografik Bilgi Formu

Çalışma grubunun demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla demografik bilgi formu doldurtulmuştur. Bu form kapsamında katılımcılara yaşları, cinsiyetleri, okudukları bölüm, eğitim durumları (lisans, yüksek lisans, doktora), üniversitedeki kaçınıcı seneleri olduğu, nerede yaşadıkları, ailelerinin gelir miktarı, annenin eğitim durumu, babanın eğitim durumu ve herhangi bir psikolojik/psikiyatrik tedavi alıp almadıkları sorulmuştur.

3.1.2.2. Duygudurum Ölçümü

Gruplardaki manipülasyon öncesi duygudurum farkını görmek için katılımcılara beş maddeden (mutlu, kızgın, gergin, rahat, üzgün) oluşan bir öz-bildirim ölçeği uygulanmıştır. Birden ona kadar bir ölçek üzerinde katılımcıların kendilerini o anda nasıl hissettiklerini bildirmeleri istenmiştir.

3.1.2.3. Nötralizasyon

Katılımcıların araştırmaya başladığında denk bir şekilde nötr duygudurumunda olmalarını sağlamak ve ayrıca olası bir karıştırıcı etkiyi saptamak için verilen kısa bir paragrafı okuyarak hızlı bir şekilde paragrafın altındaki boş kısma aynısını yazmaları istenmiştir. Sözcükler nötr sözcüklerden oluşmaktadır (örn. “Markete gitmeden önce alışveriş listesi hazırladım. Dolmuş bekledim ve dolmuş gelince, alışveriş merkezine gittim...”)

3.1.2.4. Cyberball Oyunu

Cyberball oyunu katılımcılara zihinsel görselleştirme oyunu olarak tanıtılan bir top atma oyunudur. Katılımcılara oyundan önce bir dakika zaman tanınarak oyunu gerçekten diğer insanlarla oynadıklarını ve oyun ile ilgili ayrıntıları zihinlerinde canlandırmaları istenmektedir. Katılımcılar bununla ilgili yönergeyi bilgisayar ekranından okuyup zihinsel görselleştirmeyi gerçekleştirdikten sonra kendilerini hazır hissedince ‘PLAY’ yazısına tıklayarak ‘Diğer oyunculara bağlanılıyor’ yazısını görerek oyuna başlamaktadırlar. Oyun ekranında biri katılımcı olmak üzere üç oyuncu avatari bulunmaktadır ve bu oyunculara seçkisiz olarak araştırmacı tarafından isim atanmıştır (Deniz – Yüksel veya Toprak – Gülsen gibi). İsim seçiminde olabildiğince her iki cinsiyet için de kullanılan isimlerin seçilmesine özen gösterilmiştir.

Araştırmada Cyberball oyununun en güncel sürümü olan Cyberball 5 kullanılmıştır. Cyberball oyununda toplamda 32 atış yapılmıştır. Dışlanma koşulunda bu atışların 2’sini katılımcı yapmış, diğerlerini diğer iki oyuncu yapmıştır. Dışlanma olmayan koşulda ise atışların yaklaşık üçte birini katılımcı yapmıştır. Her top atışı öncesi bilgisayar programı 900-4300 ms arasında seçkisiz olarak bir bekleme süresi atamaktadır. Ardından topun olduğu avatar topu katılımcıya ya da diğer avatara atmaktadır. Atışlar tamamlandıktan sonra ekranda ‘Oyun bitmiştir’ yazısıyla birlikte oyun sonlanmaktadır.

3.1.2.5. Manipülasyon Kontrolü (Cyberball)

Cyberball oyununun hemen ardından manipülasyonun çalışıp çalışmadığını test etmek amacıyla katılımcıya belli sorular sorulmuştur. Bu sorular genel olarak psikolojik dışlanma manipülasyonunun bireylerde dışlanmış olma, dahil olma ve kontrol algısını etkileyip etkilemediğini ölçmeye yöneliktir. Dahil olma (Örnek; ‘Diğer katılımcılar sizi oyuna ne derece dahil ettiler?’) ve kontrol algısı (Örnek; ‘Sizce oyun ne kadar sizin kontrolünüzdeydi?’) ile ilgili maddelerin toplam puanları alınarak analize dahil edilmişlerdir.

Katılımcılar bu soruları cevapladıktan sonra kendilerini o anda nasıl hissettiklerini iki uçlu bir duygudurum öz bildirim ölçeği üzerinden değerlendirmişlerdir (Sakin-Öfkeli, Rahat-Endişeli, Üzgün-Sevinçli). İlgili değerlendirme ekler kısmında görülebilir.

3.1.2.6. Duygu Farkındalığı (Duyguların Bulaşması) Manipülasyonu

Katılımcıların duygudurum manipülasyon kontrolünü tamamladıktan sonra Cyberball oyunu ile ilgili olarak iki soruyu sözel olarak cevaplamaları istenmiştir. Araştırmacı soruları sormadan önce küçük bir değerlendirme yapacağını, ardından ikinci uygulamaya geçileceği bilgisini vermiştir. Sorular şu şekildedir:

1. Oyun hakkındaki düşüncelerinizi kısaca anlatabilir misiniz?
2. Bu deneyim size kendinizi nasıl hissettirdi?
3. Neden kendinizi böyle hissettiniz?

Katılımcılara sorular seçkisiz bir sırayla teker teker sorulmuş ve cevaplar araştırmacı tarafından not edilmiştir.

3.1.2.7. Saldırganlığın Ölçümü

Araştırmada saldırganlığın ölçümü için Milgram (1965)’in itaat deneyinden yola çıkılarak deneklerden bir öğrenme alıştırmasında yanlış yapan öğrenciye verilecek

elektrik şokunu belirlemesi istenmiştir. Bu yöntemin gruplarda saldırganlığın çalışıldığı diğer araştırmalarda da kullanıldığı görülmektedir (Jaffe ve Yinon 1979; Jaffe, Shapir ve Yinon 1981). Bunun için aşağıdaki vinyet oluşturulmuştur:

‘Bir öğrenme deneyinde katılmanız beklenmektedir. Cezalandırmanın öğrenme üzerindeki etkisini inceleyen öncü bir araştırmaya katılmaktasınız. Bu deneyde katılımcılara kelime çiftlerinden oluşan bir listeyi öğretiyorsunuz ve katılımcının ezberleyemediği kelimeler için aşağıda bir örneği çizilmiş olan panel üzerindeki düğmelere basmak yoluyla elektrik şoku vererek katılımcıyı cezalandırıyorsunuz. Böyle bir uygulamaya katılmaktasınız. Yanlış cevap veren bireylere hangi şiddette şok uygularsınız?’

0V	20V	40V	60V	80V	100V	120V	140V	160V	180V	200V
----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------	------

Hiç-----GÜÇLÜ

Katılımcılar karar verdikleri volt derecesini yuvarlak içine alarak belirtmişlerdir.

3.1.2.8. Manipülasyon Kontrolü (Duygu Bulaşması)

Saldırganlık ölçümünün ardından duygu bulaşması manipülasyonunun çalışıp çalışmadığını anlamak amacıyla katılımcılardan on madde üzerinden araştırmaya birlikte katıldıkları diğer katılımcının tavırlarından ve yüz ifadelerinden etkilenip etkilenmediklerini 0'dan 10'a kadar Likert tipi ölçek üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir (0=Hiç Katılmıyorum, 10=Tamamen katılıyorum). Maddeler öfke (Örn: ‘Diğer katılımcının araştırma sırasındaki tavırları beni öfkелendirdi’), sakinlik (Örn: ‘Diğer katılımcının araştırma sırasındaki tavırları beni sakinleştirdi’), eğlendirme (Örn: ‘Diğer katılımcının araştırma sırasındaki yüz ifadesi beni eğlendirdi’) ve üzüntü (Örn: ‘Diğer katılımcının araştırma sırasındaki yüz ifadesi beni üzdü’) duygularının bulaşmasını değerlendiren maddelerden ve genel olarak duygu bulaşmasının olup olmadığını değerlendiren maddelerden (Örn: ‘Diğer katılımcının araştırma sırasındaki tavırları beni etkilemedi’) oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .65’dir.

3.1.2.9. Duygu Bulaşması Ölçeği

Katılımcıların duygu bulaşmasına yatkınlıklarını değerlendirmek ve istatistiksel olarak kontrol etmek amacıyla Duygu Bulaşması Ölçeği kullanılmıştır. Orjinali Doherty (1997) tarafından geliştirilen 15 maddeli ölçek beş temel duygudurumun bulaşmasını değerlendirmektedir: Mutluluk, sevgi, korku, öfke ve üzüntü. Bu maddeler iki olumlu (mutluluk ve sevgi), üç olumsuz (korku, öfke ve üzüntü) duygudurumun bulaşmasına olan yatkınlığı ölçmek üzere oluşturulmuştur. Böylelikle ölçeğin iki alt boyutu olan pozitif duygulanım alt boyutu ve negatif duygulanım alt boyutları ortaya çıkmıştır. Ölçeğin puanlanması beşli Likert tipi derecelendirme (1=Katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum) üzerinden yapılmaktadır. Ölçekten alınan puan ne kadar yüksekse katılımcının duygu bulaşmasına olan yatkınlığının o kadar yüksek olduğu varsayılmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlik katsayısı .81 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ölçeğin hem pozitif hem negatif duyguları kapsayan toplam ölçek puan değeri kullanılmıştır.

3.1.3. İşlem

Araştırma laboratuvar ortamında yapılmış ve araştırma öncesinde katılımcılara araştırmanın gönüllülük esasına dayalı olduğunu, araştırmaya katılmakta veya katılmamakta özgür olduklarını, diledikleri takdirde araştırmayı yarıda bırabileceklerini ve tüm sorularını araştırmacı ile paylaşabileceklerini bildiren bilgilendirilmiş onam formu dağıtılmıştır. Katılımcılar laboratuvara ikişerli gruplar halinde alınmıştır. Katılımı kabul eden katılımcılara sırasıyla demografik bilgi formu, nötralizasyon görevi ve duygudurum ölçümü verilmiştir. Katılımcılar bu formları doldurduktan sonra katılımcılara çevrimiçi olarak bir top atma oyunu oynayacakları söylenmiş ve bilgisayar ekranındaki yönergeyi okuyup Cyberball oyununa başlamaları istenmiştir. Oyun bittikten sonra katılımcılar Cyberball oyununa ait manipülasyon kontrolü ile ilgili formu doldurmuşlardır. Bundan sonra duygu farkındalığı koşulunda olan katılımcılara araştırmacı tarafından seçkisiz bir sıra ile Cyberball oyunu hakkındaki düşünce ve hislerini değerlendirmek için sözlü olarak üç soru sorulmuş ve verdikleri cevaplar not edilmiştir. Bu işlemin sonrasında saldırganlık ölçümüne geçilmiştir ve katılımcıların

birlikte karar vermeleri istenmiştir. Saldırganlık ölçümünden sonra katılımcılara sırasıyla duygu bulaşması manipülasyon kontrol formu ve Duygu Bulaşması Ölçeği verilmiş ve katılımcılar ölçekleri doldurduktan sonra araştırma sonlandırılmıştır. Katılım sonrası katılımcılar araştırma hakkında bilgilendirilerek sorusu olan katılımcıların soruları yanıtlandırılmıştır

3.2. Bulgular

3.2.1. Psikolojik Dışlanmanın Öfke Üzerindeki Etkisi

Araştırmada kullanılan duygudurum manipülasyonunun katılımcıları öfkelenirip öfkelenmediğini görebilmek için manipülasyon sonrası kişilerden duygudurumlarını ölçen iki uçlu bir ölçek doldurmaları istenmiştir. Katılımcıların bu maddeden aldıkları puanlar ile atanmış oldukları duygudurum koşulu arasındaki farklar karşılaştırılmıştır. Sonuçlar Tablo 3.3’de verilmiştir.

Tablo 3.3: Duygudurum koşullarının ortalamaları (Standart sapmalar)

Koşul	N	Öfkeli hissetme
Dışlanma var	71	9.39 (4.96)
Dışlanma yok	70	6.54 (3.61)

Tek yönlü varyans analizine göre duygudurum koşullarının öz bildirim puanları üzerinde etkisi anlamlıdır ($F(1,139) = 15.16, p < 0.01$). İlk deneyle benzer şekilde, dışlanma koşulundaki katılımcıların öfke puanları kontrol koşulundaki katılımcıların öfke puanlarına göre anlamlı olarak daha yüksektir.

3.2.2. Duygu Bulaşması Manipülasyon Kontrolü

Araştırmada kullanılan duygu bulaşması manipülasyonunun etkinliğini test etmek için manipülasyon sonrası kişilerden araştırmaya birlikte katıldıkları diğer katılımcının tavırlarının ve yüz ifadelerinin kendilerini etkileyip etkilemediğini iki

madde üzerinden değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların bu maddelerden aldıkları skorlar atanmış oldukları koşullara göre karşılaştırılmıştır. Tek yönlü varyans analizine göre duygudurum bulaşmasının özbildirim puanları üzerinde etkisi anlamlıdır ($F(1,144) = 9.78, p < 0.01$). İlgili maddeler ters kodlanmıştır. Sonuçlar Tablo 3.4’de verilmiştir.

Tablo 3.4: Duygu bulaşması koşullarının ortalamaları (Standart sapmalar)

Koşul	N	Puan ortalamaları
Duygu farkındalığı var	76	12.05 (6.47)
Duygu farkındalığı yok	70	8.36 (7.79)

3.2.3. Psikolojik Dışlanmanın Duyguduruma Etkileri

Dışlanmanın öfke dışında araştırmaya dahil edilen diğer duygudurumlara etkisi incelendiğinde endişeli olma üzerinde etkisi olmadığı görülürken ($F(1,136)=3.77, p=.054$), birinci deneyle benzer şekilde ikinci deneyde de dışlanmaya maruz kalmayanların kalanlara göre kendilerini daha sevinçli hissettikleri görölmektedir ($F(1,140)=16.72, p=.001$). İlgili değerler tablo 3.5’de görölebilir.

Tablo 3.5: Duygudurum koşullarının sevinç ortalamaları (Standart sapmalar)

Koşul	N	Öfkeli hissetme
Dışlanma var	72	3.86 (2.17)
Dışlanma yok	69	5.38 (2.23)

3.2.4. Cinsiyetler Arası Öfke ve Saldırıcılık Puan Farkları

Kadın ve erkek katılımcılar arasında öfke ve saldırganlık puan ortalamalarını karşılaştırmak amacıyla t test analizi yapılmıştır. Cinsiyet değişkeninin arpıklık değeri 2.32 ($SS=.20$), basıklık değeri 3.41($SS=.40$) olarak bulunmuştur. Yapılan t test analizi sonuçlarına göre cinsiyetler arasında öfke [$t(144) = -2.72, p>.05$] açısından anlamlı bir fark olmadığı görölmektedir. Öte yandan, saldırganlık [$t(144) = -2.63, p<.05$] açısından farkın anlamlı olduğu görölmektedir. Buna göre, erkek katılımcıların kadın katılımcılardan daha saldırgan davrandığı görölmektedir. T test sonuçları Tablo 3.6’da görölmektedir.

Tablo 3.6: Cinsiyetler arası saldırganlık ve öfke puan farkları

	Kadın		Erkek		sd	T
	$\bar{X}$	SS	$\bar{X}$	SS		
Saldırganlık	29.06	22.50	44.44	23.32	80	-2.63
Öfke	3.91	2.64	4.11	2.91	76	-2.72

3.2.4. Değişkenler Arası Korelasyonlar:

Araştırmanın değişkenleri arasındaki korelasyonlara bakıldığında, saldırganlığın öfke ile ($r=.19$, $p<.05$), algılanan kontrol ile ($r=-.27$, $p<.05$), dahil olma ile ($r=-.15$, $p<.05$), öfke duygusunun bulaşması ile ($r=.21$, $p<.05$) ve sakinlik duygusunun bulaşması ile ($r=-.22$, $p<.05$) anlamlı ilişki gösterdiği görülmektedir. Öfkenin ise kontrol ile ($r=-.35$, $p<.01$), dahil olma ile ($r=-.36$, $p<.01$), sakinlik duygusunun bulaşması ile ($r=-.20$, $p<.05$), eğlenme duygusunun bulaşması ile ($r=-.20$, $p<.05$) ve atış yüzdesi ile ($r=-.31$, $p<.01$) negatif ve anlamlı ilişki gösterirken, üzüntü duygu bulaşması ($r=.30$, $p<.01$) ve öfke duygusunun bulaşması ile ($r=.18$, $p<.05$) ise pozitif ve anlamlı ilişki gösterdiği görülmektedir. Kontrol ve diğer değişkenler arasındaki ilişkilere bakıldığında dahil olma ile ($r=-.81$, $p<.01$), sakinlik duygusunun bulaşması ile ($r=.25$, $p<.01$), eğlenme duygusunun bulaşması ile ($r=.20$, $p<.05$) ve atış yüzdesi ile ($r=.59$, $p<.01$) pozitif ve anlamlı ilişki gösterdiği görülmüştür. Dahil olmanın ise benzer şekilde sakinlik duygusunun bulaşması ile ($r=.24$, $p<.01$) ve atış yüzdesi ile ($r=.68$, $p<.01$) pozitif ve anlamlı ilişkisi olduğu görülmüştür. İncelenen duygu bulaşmalarına dair korelasyon bulgularına bakıldığında ise öfke duygusunun bulaşmasının diğer duygu bulaşmalarıyla anlamlı ilişki göstermediği görülmektedir. Sakinlik duygusunun bulaşmasının ise eğlenme duygusunun bulaşması ile ($r=.59$, $p<.01$) pozitif ve anlamlı ilişkisi olduğu görülmektedir.

Tablo 3.7: Değişkenler arasındaki korelasyonlar

	Saldırganlık	Öfke	Kontrol Algısı	Dahil Olma	Öfke DB	Sakinlik DB	Eğlenme DB	Üzüntü DB	Atış Yüzde
Saldırganlık	1								
Öfke	.19*	1							
Kontrol	-.27**	-.35**	1						
Dahil Olma	-.15	-.36**	.81**	1					
Öfke DB	.21*	.18*	.03	-.09	1				
Sakinlik DB	-.22**	-.20*	.25**	.24**	-.17	1			
Eğlenme DB	-.14	.20-	.20*	.15	.08	.59**	1		
Üzüntü DB	.00	.13	.13	.15	.11	.05	.08	1	
Atış Yüzdesi	-.18*	-.31**	.59**	.68**	-.05	.14	.09	.16*	1

*p< .05 , ** p< .01

DB: Duygu Bulaşması

Duygu kompozisyonu koşullarının (öfkeli – nötr, öfkeli- öfkeli, nötr – nötr) herbirinin gruptaki bireyler arasında duygu bulaşması değişkenlerinin (öfke duygu bulaşması, sakinlik duygu bulaşması, eğlenme duygu bulaşması ve üzüntü duygu bulaşması) korelasyonları ayrıca incelenmiştir. Buna göre nötr – nötr koşulundaki katılımcıların ($r = .61$, $p<.01$) kendi aralarındaki öfke duygu bulaşması puanlarının pozitif ve anlamlı korelasyon gösterdiği görülmüştür. Bunun yanısıra öfkeli – öfkeli duygu kompozisyonunda ise katılımcıların kendi aralarındaki eğlenme duygu bulaşması puanları arasında da ($r = .50$, $p<.01$) pozitif ve anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Gruplardaki katılımcıların kendi aralarındaki ilişkisi incelenen diğer duygu bulaşma değişkenleri (üzüntü ve sakinlik bulaşması) arasında ise anlamlı ilişki gözlemlenmemiştir. İlgili korelasyon değerleri Tablo 3.8’de görülebilir.

Tablo 3.8: Grup içi duygu bulaşması değişkenlerine ait korelasyonlar

	Öfkeli – Öfkeli	Öfkeli – Nötr	Nötr – Nötr
Öfke DB	-.06	-.11	.61**
Sakinlik DB	.22	-.15	.21
Eğlenme DB	.50**	-.03	.18
Üzüntü DB	.16	.03	.28

**p<.01

DB: Duygu Bulaşması

3.2.5. Duygu Bulaşmasının ve Grup Kompozisyonunun Saldırganlığa Etkisi

Katılımcıların duygu bulaşmasının ve grup kompozisyonunun saldırganlığa olan etkisi incelenmiştir. Duygu bulaşması değişkeninin çarpıklık değerinin .08 ($ss = .20$), basıklık değerinin -2.02 ($ss = -1.47$) olduğu görülmektedir. Duygu kompozisyonu

değişkeninin ise çarpıklık değerinin .10 (ss = .20), basıklık değerinin -1.47 (ss = .40) olduğu görülmektedir. Katılımcıların duygu bulaşması eğilimlerinin istatistiksel olarak kontrol edilmesi amacıyla kovaryans analizi yapılmış, Duygu Bulaşması Ölçeğinden alınan toplam puanlar kontrol amacıyla analize dahil edilmiştir. Analiz sonucuna göre, öfkeli-nötr koşulundaki katılımcıların karar verdikleri volt miktarı ($\bar{X}$ =38.92; s.s.= 3.40), nötr-nötr koşulundaki katılımcılara kıyasla ($\bar{X}$ =23.68; s.s. = 3.52) anlamlı olarak daha yüksektir. Öte yandan her iki katılımcının da öfkeli olduğu koşul ve diğer iki koşul arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, duygu bulaşması olan ve olmayan gruplar saldırganlık ölçümü açısından farklılaşmamaktadır ($F(1, 136) = 0.55$; $p = 0.46$; $\eta^2 = .004$). Duygu bulaşması ve grup kompozisyonunun ortak etkisi bulunmamaktadır ($F(2,136) = 0.72$; $p = 0.49$; $\eta^2 = .011$).

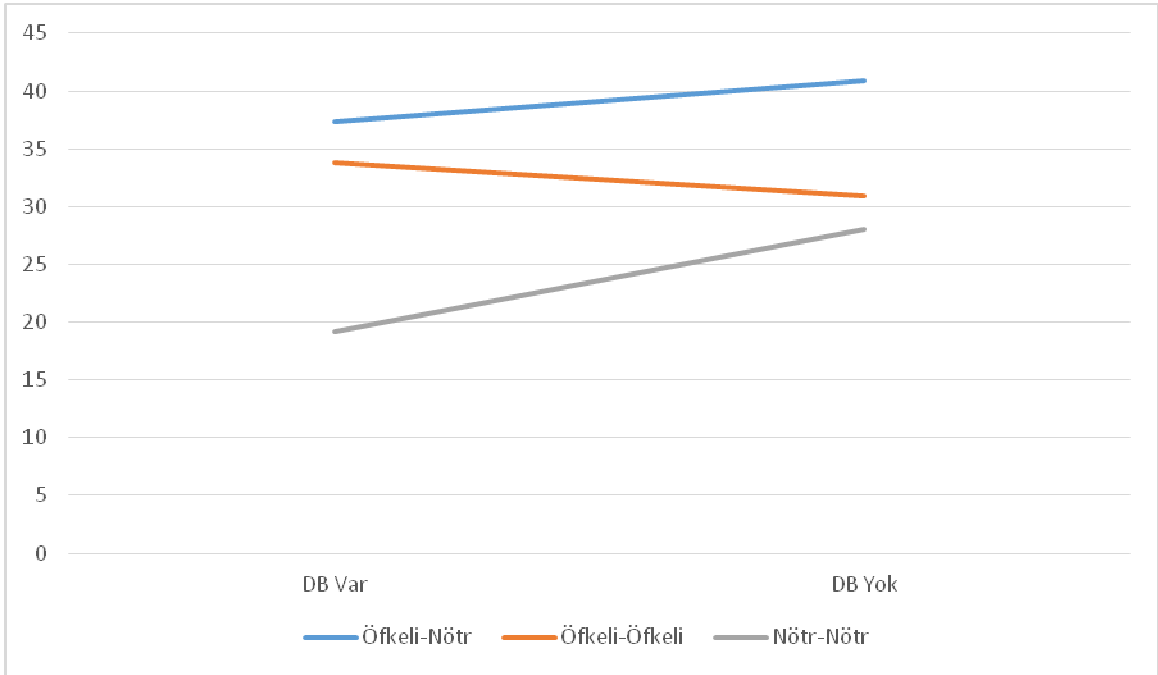
Tablo 3.9: ANOVA sonuçları

Değişkenler	sd	F	P	η^2
Duygu Bulaşması (DB)	(1, 136)	.55	.46	.004
Grup Kompozisyonu (GK)	(2, 136)	4.85*	.01	.07
DB X GK	(2, 136)	.72	.49	.011

* $p < .05$

Tablo 3.10: Koşullara göre ortalama saldırganlık puanları (standart sapmaları)

	DB var	N	DB yok	N	Toplam	N
Öfkeli-Nötr	37.39(20.94)	23	40.87(27.62)	23	39.13(24.30)	46
Öfkeli-Öfkeli	33.85(23.16)	26	30.95(20.95)	21	32.55(22.01)	47
Nötr-Nötr	19.13(19.28)	23	28.00(24.62)	20	23.25(22.12)	43
Toplam	30.28(22.39)	72	33.59(24.90)	64	31.84(23.58)	136

Şekil 3.1: Koşullara göre saldırganlık ortalamaları grafiği (Deney II)

Son olarak ise mevcut korelasyon ve varyans bulguları göz önüne alınarak olası aracılık ve düzenleyicilik ilişkileri test edilmiş ve modellerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu araştırmada incelenen herhangi bir değişkenin aracı veya düzenleyici olarak etkisinden söz etmek mümkün değildir.

3.3. Tartışma

Araştırmanın ikinci deneyinde küçük grupların saldırganlık davranışları üzerinde duygudurum kompozisyonunun ve duygu bulaşmasının etkisi incelenmiştir. İlk deneyde olduğu gibi ikinci deneyde de manipülasyon yöntemi olarak psikolojik dışlanma kullanılmıştır. Yapılan ikinci deneye bireysel (tek kişilik) uygulamalar dahil edilmemiş, yalnızca iki kişilik küçük gruplarla çalışılmıştır. Gruplarda saldırganlığın nedenlerinin daha iyi açıklanabilmesi adına bu araştırmada duygu bulaşması bağımsız değişken olarak deneye eklenmiştir.

Yapılan analiz sonuçları incelendiğinde ilk deneyle benzer şekilde psikolojik dışlanmaya maruz kalan bireylerin maruz kalmayanlara göre daha öfkeli hissettikleri

görülmektedir. Daha önce de bahsedilmiş olduğu üzere bu durum literatürle tutarlıdır (Stroud ve ark. 2000). Bu araştırmada en yüksek saldırganlık düzeyinin diğer grup üyesinin duygusunun farkında olan ve her iki grup üyesinin de psikolojik dışlanmaya maruz kaldığı koşul olması beklenmiştir. Beklentinin aksine araştırmanın iki bağımsız değişkeni olan duygu bulaşması ve duygudurum kompozisyonu arasında anlamlı bir ortak etkiye rastlanmamıştır. Öte yandan, duygudurum kompozisyonunun grupların saldırganlık davranışları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Her iki grup üyesinin de psikolojik dışlanmaya maruz kaldığı koşulda en yüksek saldırganlık düzeyinin gözleneceği beklenmiş olsa da en saldırgan grup kompozisyonunun grup üyelerinden birinin psikolojik dışlanmaya maruz kaldığı, diğerinin ise dışlanmadığı koşul olduğu görülmektedir. Bu durumu açıklamaya yönelik olarak literatür incelendiğinde sosyal yeniden bağlanma hipotezi ile karşılaşılmaktadır. Sosyal yeniden bağlanma hipotezine göre, psikolojik dışlanma bireyler arasında bağlanmayı teşvik etmektedir. Bu yaklaşıma göre psikolojik dışlanmaya maruz kalan birey sosyal etkileşim ve bağ kurma ihtiyacını karşılayamamış olmaktadır ve bu ihtiyacını karşılamak için yeni bağlar kurma arayaşına girmektedir (Baumeister ve Leary 1995; Maner, DeWall, Baumeister ve Schaller 2007; Williams, Cheung ve Choi 2000; Williams ve Sommer 1997). Her ne kadar bu hipotezi test eden araştırma sayısı az olsa da yapılan araştırmalar sosyal yeniden bağlanma hipotezini doğrulamaktadır. Örneğin; Maner, DeWall, Baumeister ve Schaller (2007) yaptıkları deneylerde dışlanmanın yalnızca bireyi yeni bağ kurmaya yöneltmediğini, aynı zamanda diğerlerine yönelik olumlu bakış açısına sahip olmalarına da neden olduğunu göstermektedir. Bu bulgulardan yola çıkılarak her iki bireyin de dışlanmaya maruz kaldığı koşuldaki bireylerin saldırganlıklarının en yüksek değere sahip olmayışı açıklanabilir. Bireylerin birlikte dışlanmaya maruz kalışı yeniden bağ kurma ihtiyaçlarını aktive etmiş, bu durumda saldırganlık davranışlarını azaltmış olabilir.

Öte yandan, yeniden bağlanma hipotezi neden en yüksek saldırganlık skoruna sahip grup kompozisyonu koşulunun katılımcılardan birinin öfkeli diğerinin nötr duygudurumuna sahip olduğu koşul olduğunu açıklayamamaktadır. Bu nedenle, bu hipotezin bu açıklamasının eksik ve yetersiz olduğu düşünülmektedir. Duygu kompozisyonu koşulları arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde nötr – nötr koşulundaki grup üyelerinin kendi aralarındaki öfke duygusunun bulaşmasının ilişkili

olduğu ve öfkeli – öfkeli koşulunda da grup üyelerinin eğlenme duygusunun bulaşması puanları arasında ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulguların öfkeli – nötr koşulunun saldırganlık düzeyinin en yüksek olması durumunu açıklama açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Korelasyon analizleri katılımcılardan birinin öfkeli değerinin ise nötr duygudurumunda olduğu koşulda katılımcılar arasında etkisi incelenen duygulardan hiçbirinin bulaşmadığını göstermektedir. Aynı şekilde, katılımcılardan ikisinin de öfkeli olduğu koşulda eğlenme duygusunun bulaşmasının ilişki göstermesi ile bu koşuldaki katılımcıların dışlanmaya maruz kaldıkları halde neden en yüksek saldırganlık ortalamasına sahip olmadığını açıklamaktadır. Bulgular her iki katılımcının da öfkeli olduğu ve yine her iki katılımcının da nötr duygudurumunda olduğu koşulda grup üyelerinin kendi aralarındaki korelasyonların anlamlı olmaya oldukça yakın olduğunu veya anlamlı olduğunu göstermektedir. Söz konusu bulguların istatistiksel olarak anlamsız oluşunun örneklem grubunun küçük olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Her ne kadar varyans analizi duygu bulaşmasının etkisi olmadığını gösterse de, bu bulguların gruplarda duygu bulaşmasının ne şekilde olduğunu ortaya koyması açısından da önemli olduğu düşünülmektedir. Korelasyon analizi sonuçları yalnızca küçük gruplarda duygu bulaşması olduğunu göstermekle kalmamış, aynı zamanda bunun grupların duygudurum kompozisyonuna göre de farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Grup kompozisyonları arasındaki bu duygu bulaşması farklılaşmasının da mevcut sonucu doğurduğu görülmektedir.

Yukarıdaki araştırma bulgularının yorumlanmasında küçük gruplarda duygu bulaşması yaklaşımına ihtiyaç duyulduğu gözlenmektedir. Duygu bulaşması yaklaşımına bu araştırma birçok katkılar getirmektedir ve bu katkıların araştırılması gerekmektedir. İlk olarak, duygu bulaşması negatif ve pozitif duygu yaşayan çiftlerde veya gruplarda daha yüksek olacaktır. Bu araştırmanın bulguları bu varsayımı desteklemektedir. İkinci olarak olumsuz duygular nötr ortamlarda, olumlu duygular ise negatif ortamlarda daha fazla bulaşma olasılığına sahiptir. Korelasyonel analizler bu çalışmada öfkelenmenin nötr-nötr koşulda, eğlenmenin ise öfkeli-öfkeli durumda daha fazla bulaşma gösterdiğine işaret etmektedir. Bunun temelinde birçok mekanizma yer alabilir. Bunlardan biri telafi etme olabilir. Bireyler kendi duygudurumuna zıt olan duygulardan etkilenmeye de daha fazla açık olabilirler. Üçüncüsü duyguları pozitif ve

negatif olan iki birey arasında duyguların bulaşması söz konusu değildir. Bu araştırmada söz konusu durumlarda korelasyonlar negatif yönde ancak zayıf ilişkileri göstermektedir. Duygunun bulaşmaması durumunda bireyler daha saldırgan davranışlar gösterebilir. Bu araştırmada hem deneysel bulgular hem de korelatif bulgular birlikte ele alındığında duygu bulaşmasının, saldırganlığı azalttığına işaret etmektedir. Öte yandan çiftler arasında duygu bulaşmama durumunda ise saldırganlık artmaktadır. Dolayısıyla duygu bulaşma saldırganlığı azaltmada önemli bir rol oynayabilir. Eğitim, sağlık ve terapi ortamlarında bu bulguların önemli doğrularını bulunmaktadır. Eğitimde duygu bulaşması yaşayan çocuklar arasında zorbalık ve taciz gibi saldırgan davranışlar az olacaktır. Hasta ile sağlık personeli arasında belli ölçülerde duygu bulaşması kaygıları azaltacak ve iletişimi olumlu yönde etkileyecektir. Terapi ortamlarında, ister bireysel ister grup düzeyinde olsun, duygu bulaşması sürece olumlu katkılar getirecektir.

IV. BÖLÜM

4. GENEL TARTIŞMA VE SONUÇ

Giriş bölümünde de değinildiği üzere grupların saldırganlık davranışları gerek sonuçları itibariyle gerekse günümüzde bu tarz olayların giderek artması nedeniyle oldukça önemli bir konudur (Anderson ve ark. 2011; Williams ve Wesselman 2011). Bu nedenle grupları saldırgan davranmaya yönelten nedenlerin anlaşılmasının ve açıklanmasının hayati bir konu olduğu düşünülmektedir. Bu bakış açısından yola çıkılarak bu araştırmada küçük gruplarda saldırganlık davranışı üzerinde bireylerin oluşturduğu farklı duygudurum kompozisyonlarının ve grup içindeki bireylerin birbirlerinin duygudurumlarına olan farkındalıklarının (duygu bulaşmasının) saldırganlık üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır ve bu amaç çerçevesinde iki deney gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirilen ilk deneyde farklı duygudurumlarına sahip grupların ve bireylerin saldırganlıklarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda psikolojik dışlanmaya maruz kalan ve kalmayan birey ve gruplar saldırganlıkları açısından kıyaslanmıştır. İlk deneyin bulguları beklendiği üzere psikolojik dışlanmaya maruz kalan bireylerin maruz kalmayanlara göre daha öfkeli olduğunu göstermiştir. Literatürle tutarlı bir şekilde dışlanan bireyler kendilerini daha olumsuz hissettiklerini ölçekler üzerinden belirtmişlerdir. Psikolojik dışlanmanın katılımcıların duygudurumları üzerinde etkili olmasının yanısıra oyun üzerinde algıladıkları kontrol ve oyuna dahil olma algılarını da etkiledikleri görülmektedir. Dışlanmaya maruz kalan bireyler hem oyun üzerinde daha az kontrol hissetmekte hem de kendilerini daha az dahil hissetmektedirler. Öte yandan, beklenenin aksine grupların bireylerden daha saldırgan olmadıkları görülmektedir. Bu durum literatür ile örtüşmemektedir. Dışlanmanın ise her

ne kadar istatistiksel hata payı sınırdan olsa da saldırganlık üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

İlk deneyin bulguları dışlanmanın grup veya birey farketmeksizin bireylerin duygudurumlarını, algılarını ve saldırganlık davranışlarını etkilediklerini göstermektedir. Bununla birlikte aynı çıkarımın grup veya birey olarak araştırmaya katılım hakkında yapılması mümkün değildir. Bulguların istatistiksel gücünün artırılması ve daha net çıkarımlara ulaşmak amacıyla ikinci deneyde örneklem sayısının artırılmasına karar verilmiştir.

Yapılan ikinci deneyde ise bireysel katılım araştırmadan çıkarılarak yalnızca gruplar incelenmiştir. İkinci deneyin amacı küçük grupların saldırganlık davranışlarına farklı duygudurum kompozisyonlarının ve duygu bulaşmasının etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın hipotezleri oluşturulurken duygu bulaşması ve duygudurum kompozisyonunun ortak etkisi olacağı, her iki bireyin de öfkeli olduğu ve birbirlerinin duygularının farkında oldukları koşulun saldırganlık ortalamasının en yüksek olacağı varsayılmıştır. Bununla birlikte bulgular ortak etkinin olmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra grup içerisindeki bireylerin birbirlerinin duygularının farkında olmalarının saldırganlık üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı görülmektedir.

Grup kompozisyonunun saldırganlık üzerindeki etkisi incelendiğinde ise saldırganlık üzerinde güçlü bir etkisi olduğu görülmüştür. Öte yandan, beklenmedik şekilde saldırganlık düzeyi en yüksek olan koşulun her iki bireyinde dışlandığı koşul değil, bireylerden birinin dışlandığı diğerinin ise dışlanmadığı koşul olduğu görülmektedir. Her ne kadar ilk deneyde olduğu gibi ikinci deneyde de psikolojik dışlanma öfkenin artmasına neden olsa da en yüksek saldırganlık skoruna sahip koşul üyelerden birinin dışlanmaya maruz kaldığı diğerinin ise kalmadığı koşul olmuştur. Bu durum yeniden bağ kurma hipotezi ile açıklanmıştır. Bu hipoteze göre dışlanan bireyler bağ kurma ihtiyaçlarını karşılayamamış olurlar ve yeniden bağ kurabilmek için yeniden bağ kurma arayışına girerek diğerlerine daha olumlu yaklaşırlar (Maner, DeWall, Baumeister ve Schaller 2007) ve bu yaklaşımla ikinci deneyde her iki katılımcının da dışlandığı koşulda katılımcıların yeniden bağ kurma arayışları saldırgan tepkilerini

azaltmış olabilir. Öte yandan, bu hipotez neden en yüksek saldırganlık skoruna sahip olan koşulun katılımcılardan birinin öfkeli diğerinin ise nötr duygudurumuna sahip olan koşul olduğunu açıklamamaktadır. Bu noktada grup içi korelasyonların önemli olduğu görülmektedir. Her iki katılımcının da öfkeli olduğu gruplarda eğlenme duygusunun bulaşmasının katılımcılar arasında korelasyon göstermesi, her iki katılımcının nötr duygudurumunda olduğu gruplarda öfke bulaşmasının korelasyon göstermesi, fakat katılımcıların farklı duygudurumlarında olduğu gruplarda hiçbir duygu bulaşmasının katılımcılar arasında ilişki göstermemesinin açıklayıcı olduğu düşünülmektedir. Görüldüğü üzere katılımcıların farklı duygudurumunda olduğu gruplarda duygu bulaşmasının etkisi yoktur. Bu durumun da saldırganlık üzerinde etkisi olabileceği düşünülmektedir.

4.1. Sınırlılıklar ve Gelecekte Yapılması Gerekenler

Yapılan araştırma hem ülkemizde hem de dünyada küçük gruplarda saldırganlık, grup kompozisyonu ve duygu bulaşması ilişkisini irdeleyen ilk araştırmadır. Bu nedenle bu konunun daha iyi anlaşılması ve aydınlatılması için gelecekte farklı araştırmalarla tekrar çalışılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmada öfkeyi manipüle etmek için psikolojik dışlanma yöntemi kullanılmıştır. Bununla birlikte öfke duygudurumunun birçok farklı yöntemle manipüle edilebildiği bilimektedir (Krahe 2013). Gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı manipülasyon yöntemleri kullanılarak araştırmanın tekrarlanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmada küçük grupların saldırganlık davranışlarının incelenmesi amacı doğrultusunda yapılan deneyler kontrollü laboratuvar ortamında gerçekleştirilmiştir. Olası karıştırıcı değişkenlerin kontrol edilebilmesi ve uygulamada standartlığın sağlanması açısından deneysel yöntem avantajlı olsa da bilindiği üzere genelleme yapmak açısından dezavantaja sahiptir. Bu araştırmada saldırganlığın ölçümü için Milgram'ın itaat deneyi için kullandığı paradigmadan yola çıkılarak bir öykü oluşturulmuş ve katılımcıların bu öykü üzerinden karar vermeleri istenmiştir. Öte yandan, günlük hayatta bireylerin karşı karşıya kaldıkları saldırganlık içeren durumlar

bu senaryodan farklıdır. Bunun yanısıra, grupların saldırganlıkları siyasal, ekonomik, etnik vb. birçok farklı etmeden etkilenebilmektedir. Bu nedenle, araştırmanın bulgularını grupların günlük hayatta gözlemlenen bütün saldırgan davranışlarına genellemek doğru olmayacaktır.

Bununla birlikte bu çalışmada saldırganlık kağıt üzerinden öz bildirim yoluyla ölçülmüştür. Bu durumun araştırma açısından bir eksiklik olduğu düşünülmektedir. Bu araştırma esnasındaki mevcut laboratuvar koşulları nedeniyle bu yöntem tercih edilmiştir, fakat her ne kadar anlamlı bulgulara ulaşılabilmiş olursa da saldırganlığı kağıt üzerinden karar verme yerine doğrudan bireylerin davranışlarını ölçmek ve gözlemek yoluyla değerlendirmenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise katılımcıların yalnızca üniversite öğrencilerinden oluşuyor olmasıdır. Her ne kadar üniversite öğrencileri farklı şehirlerden geliyor olmaları ve sosyoekonomi düzeylerinin çeşitli olması nedeniyle Türkiye'nin genel yapısını temsil etmesi açısından kullanışlı olarak değerlendirilse de örneklemin sadece öğrencilerden ve genç yetişkinlerden oluşması sonuçların genellenebilirliğini kısıtlamaktadır.

Yanısıra çalışmaya gruplar halinde katılan katılımcılar sınıf arkadaşlarından oluşmaktadır. Bu durumun bulguları etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Grup olarak çalışmaya dahil olan katılımcıların birbirlerini daha önce tanımayan bireylerden seçilmesi kimliği nispeten belirsiz hale getireceği için ceza olarak verilmesi planlanan volt miktarını etkileyebilir. Bu nedenle, bu durum çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda katılımcıların birbirlerine yabancı oldukları gruplarla çalışılmasının bulguları destekleme açısından gerekli olduğu düşünülmektedir.

Benzer şekilde çalışmanın örnekleminin büyük çoğunluğunu kadın katılımcılar oluşturmaktadır. Bu durum katılımcıların Fen-Edebiyat Fakültesi ve Eğitim Fakültesindeki bölümlerden seçilmesinden ve bu fakültelerin öğrenci mevcudunun büyük çoğunluğunu kadın öğrencilerin oluşturmasından kaynaklanmıştır. Bulgular kadınlar ve erkekler arasında öfke duygudurumu ve saldırganlık açısından bir fark

olmadığını göstermekle birlikte kadın ve erkek katılımcı sayısı arasındaki farkın büyük olmasının önemli bir eksiklik olduğu düşünülmektedir. Kadın ve erkek katılımcı sayısının denk olduğu örneklerle araştırmanın tekrarlanmasının cinsiyetler arası öfke ve saldırganlık farklarını daha net görmek için önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, gelecekte yapılacak araştırmalarda küçük gruplarda saldırganlık konusunun farklı yaş ve eğitim düzeyine sahip katılımcılarla çalışılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu konunun yetişkinlerle çalışılabileceği gibi çocuk ve ergenlerle çalışılmasının da konuya farklı bir bakış açısı getirebileceği düşünülmektedir. Farklı gelişimsel dönemlerin yanısıra, klinik örnekleme de gruplarda saldırganlık konusu çalışılabilir. Bu nedenle farklı örneklerle araştırmanın tekrarlanması yalnızca sosyal psikoloji literatürü açısından değil, gelişim ve klinik gibi psikolojinin farklı alanları açısından da fayda sağlayacaktır.

4.2.Katkılar

Gruplarda saldırganlık konusu sosyal olarak çok önemli doğurgulara sahip bir konu olmakla birlikte bu konuyu aydınlatmaya yönelik olarak çok az açıklama olduğu dikkat çekmektedir. Bireylerin saldırganlıklarını açıklayan farklı kuram, hipotez ve bunları test eden çok sayıda korelasyonel ve deneysel araştırma bulunmaktadır. Öte yandan, grupların saldırgan davranışlarını ve bu davranışların nedenlerini incelemeye yönelik olan araştırmalar birey bazında yapılan araştırmaların oldukça gerisindedir. Bu nedenle bu araştırmanın psikoloji literatürüne ciddi katkıları olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın ilk deneyinde bireyler ve gruplar saldırganlıkları açısından kıyaslanmış, ikinci deneyde ise iki kişilik küçük grupların saldırganlıkları üzerinde duygu bulaşması ve duygu durum kompozisyonunun etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Literatür incelendiğinde gerek ülkemizde gerek ise dünyada bu değişkenlerin saldırganlıkla olan ilişkisinin incelenmediği görülmektedir. Saldırganlıkla ilgili yapılan araştırmalar grupların bireylerden daha saldırgan olduklarını göstermekle birlikte (Jaffe ve Yinon 1979; Jaffe, Shapir ve Yinon 1981), bazı grupların neden diğerlerinden daha saldırgan olduklarını açıklama noktasında yetersiz kalmaktadır. Araştırmanın ikinci deneyi bu konuyu açıklamaya yönelik olarak önemlidir. Bu nedenlerden dolayı bu araştırmanın

gruplarda saldırganlığın karmaşık yapısının anlaşılmasında değerli bir adım olduğu düşünülmektedir.

Araştırma aynı zamanda psikolojik dışlanma ve saldırganlık arasındaki ilişkiyi açıklama açısından da önemlidir. Psikolojik dışlanma literatürü incelendiğinde, psikolojik dışlanma ve saldırganlık arasında ilişki olduğunun ileri sürüldüğü görülmektedir (Twenge 2000; Leary ve ark. 2003). Bu araştırmanın bulguları da literatürle tutarlı olarak psikolojik dışlanmanın bireylerde öfke duygusunu artırdığını göstermektedir. Öte yandan, söz konusu gruplar olduğunda psikolojik dışlanma ve saldırganlık arasındaki ilişkinin daha karmaşık olduğu görülmektedir. İkinci deneyin tartışmasında da bahsedildiği üzere beklendiğinin aksine her iki grup üyesinin de dışlanmaya maruz kaldığı deney koşulunun en yüksek saldırganlık düzeyine sahip olmadığı, en yüksek düzeye sahip koşulun bir katılımcının dışlanmaya maruz kaldığı diğerinin ise kalmadığı koşul olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkılarak psikolojik dışlanmanın her durumda saldırganlığı artırmadığı görülmektedir ve bu durum psikolojik dışlanma literatürüne yeni bir bakış açısı getirmektedir.

Bütün bu yeniliklerin yanısıra bu çalışmada ilk defa duygu bulaşmasının saldırganlığa olan etkisi incelenmiştir. Her ne kadar duygu bulaşmasının saldırganlık üzerindeki etkisinin anlamlı olmadığı görülmüş olsa da bu durumun saldırganlık üzerindeki etkisini inceleyen ilk araştırma olması nedeniyle önemlidir. Bununla birlikte, duygu bulaşması incelenirken öfkenin yanısıra sakinlik gibi farklı duyguların da bireyler arasındaki bulaşması incelenmiştir. Bunun da araştırmanın literatüre bir diğer katkısı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın en güçlü yanlarından bir diğeri ise gruplarda saldırganlık konusunun deneysel yöntem ile incelenmiş olmasıdır. Araştırma kontrollü laboratuvar ortamında gerçekleştirilmiş ve saldırganlığın ölçümünde daha önce kullanılmamış bir yöntem kullanılmıştır. Grupların saldırganlıklarını standart ve kontrollü şekilde değerlendirmenin zorluğu göz önüne alındığında bu yeni yöntemin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Son olarak, saldırganlıkla ilgili yapılan çalışmaların ve oluşturulan kuramların verilerinin bireysel kökenli toplumlardan elde edildiği görülmektedir. Toplulukçu kültürlerde grup saldırganlığının incelenmesinin yetersiz kalması çok önemli bir eksikliklerdir. Bu nedenle bu araştırma toplulukçu kültüre sahip bir ülke olan Türkiye’de yürütülmesi ve Batılı olmayan bir kültürde gruplarda ve bireylerde saldırganlığı incelemesi açısından da literatüre katkı sağlamaktadır.

4.3. Doğurgular

Grupların saldırganlığı sosyal açıdan önemli sonuçlara sahip bir konudur. Bu nedenle bu araştırmanın sonuçlarının önemli doğurgulara sahip olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın bulguları psikolojik dışlanmaya maruz kalan bireylerin daha öfkeli olduklarını ve daha saldırgan davrandıklarını göstermektedir. Bunun toplumsal açıdan önemli bir bulgu olduğu düşünülmektedir. Toplumda günlük yaşamları içerisinde psikolojik dışlanmaya maruz kalan dezavantajlı grup ve bireylerin var oldukları bilinmektedir. Bu araştırmanın bulgularının bu grupların dışlanmaya bağlı olarak deneyimledikleri duygudurumlarının ve saldırganlıklarının anlaşılmasına ve önlemesine yönelik olarak geliştirilecek müdahale programlarına ışık tutabileceği düşünülmektedir.

Bunun yanısıra, araştırmanın bulgularının eğitime yönelik doğurguları olduğu da düşünülmektedir. Araştırma bulguları sınıf içerisinde arkadaşları tarafından dışlanmaya maruz kalan öğrencilerin davranışlarını açıklamak açısından önemli görülmektedir. Zorbalığın okullarda gözlemlenen ve hem eğitim sistemi hem de çocukların iyi oluşları ve akademik performansları üzerinde olumsuz sonuçları olan bir durum olduğu bilinmektedir (Rigby 2003). Psikoloji dışlanmanın da bir zorbalık yöntemi olduğu göz önüne alındığında, bu araştırmanın bulgularının okullarda zorbalığın önlenmesine yönelik müdahale programlarının geliştirilmesinde ve öğretmenlerin bu konuda bilinçlendirilmesinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca eğitimde psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanı için de araştırmanın faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Son olarak ise araştırmanın bulgularının klinik psikoloji alanına da katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Grup terapisi klinik psikoloji alanında farklı sorunlara müdahalede sıklıkla kullanılan bir tedavi yöntemidir. Öfke kontrolü ve saldırganlık gibi konular da klinik psikolojinin uzun yıllardır üzerinde durduğu konular olmuştur. Bu araştırmanın bulguları grup içerisindeki bireylerden birinin dışlanmaya maruz kaldığı diğerinin ise kalmadığı durumda saldırganlığın yüksek olabildiğini göstermektedir. Öte yandan, iki bireyin de dışlanmaya maruz kaldığı durumda bireyler daha düşük saldırganlık sergilemişlerdir. Bu durum grup terapilerinde oluşturulan gruplarının düzenlenmesinde faydalı bir bilgi olarak kullanılabilir. Bu bulgu, benzer psikolojik dışlanma yaşantılarına sahip bireylerden oluşacak destek gruplarının oluşturulması aşamasında uzmanların daha etkili tedavi süreçleri tasarlamaları konusunda faydalı olacaktır. Aynı zamanda, bulgular her ne kadar duygu bulaşmasının saldırganlık üzerinde etkisi olmadığını gösterse de öfke ve sakinlik duygusunun bireyler arasında bulaştığını ve bu durumun da bireylerin deneyimlediği öfke duygusu ve saldırganlıkla ilişkili olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde bu bulgunun da yeni ve daha etkili grup terapilerinin geliştirilmesinde ve saldırganlığa yönelik müdahale çalışmalarına yol gösterebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Adelmann, P. K., ve Zajonc, R. B. (1989). Facial efference and the experience of emotion. *Annual Review of Psychology*, 40(1), 249-280.
- Aiello, J. R., ve Douthitt, E. A. (2001). Social facilitation from Triplett to electronic performance monitoring. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 5(3),163-180.
- Anderson, C. A., ve Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 27-51.
- Anderson, C. A., ve Carnagey, N. L. (2004). Violent evil and the general aggression model. In A. Miller (Ed.), *The social psychology of good and evil*, (syf. 168-192). New York: Guilford Press.
- Anderson, C. A., ve Huesmann, L. R. (2003). Human aggression: A social-cognitive view. İçinde M. A. Hogg & J. Cooper (Ed.), *Sage Handbook of Social Psychology* (syf. 296–323). London:Sage Publications.
- Anderson, M., Kaufman, J., Simon, T. R., Barrios, L., Paulozzi, L., Ryan, G., ve ark. (2001). School-associated violent deaths in the United States. *Journal of the American Medical Association*, 286, 2695–2700.
- Anastasi, A., Cohen, N., ve Spatz, D. (1948). A study of fear and anger in college students through the controlled diary method. *The Pedagogical Seminary and Journal of Genetic Psychology*, 73(2), 243-249.
- Archer, J. (1988). *The behavioural biology of aggression*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Archer, J. (1995). What can ethology offer the psychological study of human aggression?. *Aggressive Behavior*, 21(4), 243-255.
- Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, 8(4), 291-322.
- Archer, J. (2009). The nature of human aggression. *International Journal of Law and Psychiatry*, 32(4), 202-208.
- Archer, J., ve Côté, S. (2005). Sex differences in aggressive behavior. İçinde R.E. Tremblay, W.W. Hartup, & J. Archer (Ed.), *Developmental origins of aggression*, (syf. 425-443). New York: Guilford Press.
- Archer, J., ve Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9(3), 212-230.
- Archer, D., ve McDaniel, P. (1995). Violence and gender: Differences and similarities across societies. İçinde B.R. Ruback & N.A. Weiner (Ed.), *Interpersonal violent behaviors* (syf. 63-87). New York: Springer.
- Archer, J., ve Thanzami, V. (2007). The relation between physical aggression, size and strength, among a sample of young Indian men. *Personality and Individual Differences*, 43(3), 627-633.
- Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments. İçinde H. Guetzkow (Ed.), *Groups, Leadership, and Men* (syf. 177–190). Pittsburgh, PA: Carnegie Press.
- Averill, J. R. (1982). *Anger and aggression: An essay on emotion*. New York: Springer-Verlag.
- Averill, J. R. (1983). Studies on anger and aggression: Implications for theories of emotion. *American Psychologist*, 38(11), 1145-1160.

- Bandura, A. (1983). Psychological mechanisms of aggression. *Aggression: Theoretical and Empirical Reviews, 1*, 1-40.
- Bandura, A., Ross, D., ve Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *The Journal of Abnormal and Social Psychology, 63*(3), 575-587.
- Bandura, A., Ross, D. ve Ross, S. A. (1963). Vicarious reinforcement and imitative learning. *The Journal of Abnormal and Social Psychology, 67*(6), 601.
- Bargh, J. A., Chen, M. ve Burrows, L. (1996). Automaticity of social behavior: Direct effects of trait construct and stereotype activation on action. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*(2), 230-244.
- Baron, R. A. (1971). Magnitude of victim's pain cues and level of prior anger arousal as determinants of adult aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 17*(3), 236-243.
- Baron, R. S. ve Kerr, N. L. (2004). *Group Process, Group Decision, Group Action* (2nd edn). Berkshire, UK: Open University Press.
- Bastian, B. ve Haslam, N. (2010). Excluded from humanity: The dehumanizing effects of social ostracism. *Journal of Experimental Social Psychology, 46*(1), 107-113.
- Baumeister, R. F. ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin, 117*(3), 497-529.
- Baumeister, R. F., Twenge, J. M. ve Ciarocco, N. (2003). The inner world of rejection: Effects of social exclusion on cognition, emotion, and self-regulation. İçinde J. P. Forgas ve K. D. Williams (Ed.), *The social self: Cognitive, interpersonal, and intergroup perspectives*, (syf. 161-174). New York: Psychology Press.

- Bavelas, J. B., Black, A., Lemery, C. R. ve Mullett, J. (1990). 14 Motor mimicry as primitive empathy. İçinde N. Eisenberg ve J. Strayer (Ed.), (syf. 317-338). *Empathy and its development*. Cambridge University Press.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: examination and reformulation. *Psychological bulletin*, 106(1), 59.
- Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its Causes and Consequences*. New York: McGraw-Hill.
- Berkowitz, L. (2003). Affect, aggression, and antisocial behavior. İçinde R.J. Davidson, K.R. Scherer ve H.H. Goldsmith (Ed.), *Handbook of affective sciences* (syf. 804-823). New York: Oxford University Press.
- Berkowitz, L. (2008). On the consideration of automatic as well as controlled psychological processes in aggression. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 34(2), 117-129.
- Berkowitz, L. ve LePage, A. (1967). Weapons as aggression-eliciting stimuli. *Journal of Personality and Social Psychology*, 7, 202-207.
- Berkowitz, L. ve Harmon-Jones, E. (2004). Toward an understanding of the determinants of anger. *Emotion*, 4(2), 107-130.
- Bettencourt, B. A. ve Miller, N. (1996). Gender differences in aggression as a function of provocation. *Psychological Bulletin*, 119, 422-447.
- Bingham, M. (2000). *Suddenly One Sunday*. Pymble, NSW: HarperCollins.
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J. ve Österman, K. (1992). Direct and indirect aggression scales (DIAS). *Vasa, Finland: Abo Academi University, Department of Social Sciences*.

- Bond, C. F. Jr. ve Titus, L. J. (1983). Social facilitation: A meta-analysis of 241 studies. *Psychological Bulletin*, 94, 265–292.
- Brewer, M. B. (2003). *Intergroup Relations* (2. baskı). Buckingham, UK: Open University Press.
- Buckley, K. E., Winkel, R. E. ve Leary, M. R. (2004). Emotional and behavioral responses to interpersonal rejection: Anger, sadness, hurt, and aggression. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(1), 14-28.
- Bushman, B. J. ve Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on hostile versus instrumental aggression dichotomy?. *Psychological Review*, 108(1), 273-279.
- Bushman, B. J. ve Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(1), 219.
- Carlson, J. G. ve Hatfield, E. (1992). *Psychology of Emotion*. Lanham, MD: University Press of America.
- Carlson, M., Marcus-Newhall, A. ve Miller, N. (1990). Effects of situational aggression cues: a quantitative review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(4), 622-633.
- Carter-Sowell, A. R., Chen, Z. ve Williams, K. D. (2006). Loneliness and social monitoring in social interaction. *Presentation at the Annual Meeting for the Midwestern Psychological Association, Chicago, IL*.
- Chartrand, T. L. ve Bargh, J. A. (1999). The chameleon effect: the perception–behavior link and social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(6), 893.

- Chow, R. M., Tiedens, L. Z., ve Govan, C. L. (2008). Excluded emotions: The role of anger in antisocial responses to ostracism. *Journal of Experimental Social Psychology, 44*(3), 896-903.
- Crick, N. R. ve Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin, 115*, 74–101.
- Crook, J. B. (1996). *Port Arthur-Gun Tragedy, Gun Law Miracle: Gun Control Australia*.
- Cross, C. P. ve Campbell, A. (2011). Women's aggression. *Aggression and Violent Behavior, 16*(5), 390-398.
- DeWall, C. N., Anderson, C. A. ve Bushman, B. J. (2011). The general aggression model: theoretical extensions to violence. *Psychology of Violence, 1*(3), 245.
- Diener, E. (1980). Deindividuation: The absence of self-awareness and self-regulation in group members. İçinde P. B. Paulus (Ed.), *Psychology of Group Influence* (syf. 209–242). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- DiLalla, L. F. ve Gottesman, I. I. (1991). Biological and genetic contributors to violence: Widom's untold tale. *Psychological Bulletin, 109*, 125-129.
- Dodge, K. A. (2006). Translational science in action: Hostile attributional style and the development of aggressive behavior problems. *Development and Psychopathology, 18*(3), 791-814.
- Doherty, R. W. (1997). The emotional contagion scale: A measure of individual differences. *Journal of Nonverbal Behavior, 21*(2), 131-154.
- Dollard, J., Miller, N. E., Doob, L. W., Mowrer, O. H. ve Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.

- Eagly, A. H. ve Steffen, V. J. (1986). Gender and aggressive behavior: a meta-analytic review of the social psychological literature. *Psychological Bulletin*, 100(3), 309-330.
- Eagly, A. H. ve Wood, W. (1999). The origins of sex differences in human behavior: Evolved dispositions versus social roles. *American Psychologist*, 54(6), 408.
- Eisenberger, N. I., Lieberman, M. D. ve Williams, K. D. (2003). Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science*, 302(5643), 290-292.
- Ellsworth, P. C. ve Smith, C. A. (1988). From appraisal to emotion: Differences among unpleasant feelings. *Motivation and Emotion*, 12(3), 271-302.
- Ferguson, C. J. ve Beaver, K. M. (2009). Natural born killers: The genetic origins of extreme violence. *Aggression and Violent Behavior*, 14(5), 286-294.
- Fernandez, E., ve Turk, D. C. (1995). The scope and significance of anger in the experience of chronic pain. *Pain*, 61(2), 165-175.
- Freud, S. (1920). *Beyond the pleasure principle*. New York: Bantam Books.
- Frijda, N. H., Kuipers, P., ve Ter Schure, E. (1989). Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(2), 212-228.
- Frodi, A., Macaulay, J., ve Thome, P. R. (1977). Are women always less aggressive than men? A review of the experimental literature. *Psychological Bulletin*, 84(4), 634-660.
- Frodi, A. M., Lamb, M. E., Leavitt, L. A., Donovan, W. L., Neff, C. ve Sherry, D. (1978). Fathers' and mothers' responses to the faces and cries of normal and premature infants. *Developmental Psychology*, 14, 490-498.

- Gaertner, L., Iuzzini, J. ve O'Mara, E. M. (2008). When rejection by one fosters aggression against many: Multiple-victim aggression as a consequence of social rejection and perceived groupness. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(4), 958-970.
- Gardner, W. L., Pickett, C. L., ve Brewer, M. B. (2000). Social exclusion and selective memory: How the need to belong influences memory for social events. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(4), 486-496.
- Geen, R. G. (1998). Aggression and antisocial behavior. İçinde D.T. Gilbert, S.T. Fiske ve G. Lindzey (Ed.), *The Handbook of Social Psychology. Volume II* (4. baskı) (syf.. 317-356). Boston, MA: McGraw-Hill.
- Gonsalkorale, K. ve Williams, K. D. (2007). The KKK won't let me play: Ostracism even by a despised outgroup hurts. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1176-1186.
- Gunnar, M. R., Sebanc, A. M., Tout, K., Donzella, B. ve van Dulmen, M. M. (2003). Peer rejection, temperament, and cortisol activity in preschoolers. *Developmental Psychobiology: The Journal of the International Society for Developmental Psychobiology*, 43(4), 346-368.
- Hall, J. A. (1979). Gender, gender roles, and nonverbal communication skills. İçinde R. Rosenthal (Ed.), *Skill in nonverbal communication: Individual differences*, (syf. 32-67). Cambridge, MA: Oelgeschlager, Gunn & Hain.
- Halpern, C. T., Udry, J. R., Campbell, B. ve Suchindran, C. (1993). Testosterone and pubertal development as predictors of sexual activity: A panel analysis of adolescent males. *Psychosomatic Medicine*, 55(5), 436-447.
- Haselton, M. G. ve Buss, D. M. (2000). Error management theory: a new perspective on biases in cross-sex mind reading. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(1), 81.

- Howes, M. J., Hokanson, J. E. ve Loewenstein, D. A. (1985). Induction of depressive affect after prolonged exposure to a mildly depressed individual. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49(4), 1110.
- Hsee, C. K., Hatfield, E., Carlson, J. G. ve Chemtob, C. (1990). The effect of power on susceptibility to emotional contagion. *Cognition and Emotion*, 4(4), 327-340.
- Huesmann, L. R. ve Guerra, N. G. (1997). Children's normative beliefs about aggression and aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(2), 408-419.
- Hyde, J. S. (1984). How large are gender differences in aggression? A developmental meta-analysis. *Developmental psychology*, 20(4), 722.
- Jaffe, Y., Shapir, N. ve Yinon, Y. (1981). Aggression and its escalation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 12(1), 21-36.
- Jaffe, Y. ve Yinon, Y. (1979). Retaliatory aggression in individuals and groups. *European Journal of Social Psychology*, 9(2), 177-186.
- James, W. (1890). *The principles of psychology* New York. *Holt and company*.
- Jaffe, Y., Shapir, N. ve Yinon, Y. (1981). Aggression and its escalation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 12, 21-36.
- Jung, C. G. (2012). *Analytical psychology: Notes of the seminar given in 1925*. Princeton University Press.
- Klinesmith, J., Kasser, T. ve McAndrew, F. T. (2006). Guns, testosterone, and aggression: an experimental test of a mediational hypothesis. *Psychological Science*, 17(7), 568- 571.
- Krahé, B. (2013). *The social psychology of aggression*. New York: Psychology Press.

- Kupersmidt, J. B., Burchinal, M. ve Patterson, C. J. (1995). Developmental patterns of childhood peer relations as predictors of externalizing behavior problems. *Development and Psychopathology*, 7(4), 825-843.
- Laird, J. D. (1984). The real role of facial response in the experience of emotion: A reply to Tourangeau and Ellsworth, and others. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 909-917.
- Lazarus, R. S. ve Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford, England and New York: Oxford University Press.
- Lazarus, R. S. (2001). Relational meaning and discrete emotions. İçinde K.R. Scherer, A. Schorr, ve T. Johnstone (Ed.), *Appraisal processes in emotion* (syf. 121-140). Oxford, England ve New York: Oxford University Press.
- Leary, M. R., Haupt, A. L., Strausser, K. S., ve Chokel, J. T. (1998). Calibrating the sociometer: The relationship between interpersonal appraisals and the state self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1290.
- Leary, M. R., Kowalski, R. M., Smith, L., ve Phillips, S. (2003). Teasing, rejection, and violence: Case studies of the school shootings. *Aggressive Behavior*, 29(3), 202-214.
- Le Bon, G. (1903). *The Crowd: A study of the Popular Mind*. London: Unwin.
- Le Bon, G. (1960). *The Crowd*. New York: Viking Press.
- Lewicki, P. (1986). *Nonconscious social information processing*. New York: Academic Press.
- Lightdale, J. R. ve Prentice, D. A. (1994). Rethinking sex differences in aggression: Aggressive behavior in the absence of social roles. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(1), 34-44.

- Lochman, J. E., Barry, T., Powell, N., ve Young, L. (2010). Anger and aggression. İçinde *Practitioner's guide to empirically based measures of social skills* (syf. 155-166). Springer New York.
- Lore, R. K. ve Schultz, L. A. (1993). Control of human aggression: A comparative perspective. *American Psychologist*, 48(1), 16-25.
- Lorenz, K. (1966). *On aggression*. London: Routledge.
- MacLean, P. D. (1975). Sensory and perceptive factors in emotional functions of the triune brain. İçinde R. G. Grenell ve S. Babay (Ed.). *Emotions: their parameters and measurement*, ed. L. Levi. New York: Raven Press.[RP].
- Marcus-Newhall, A., Pedersen, W. C., Carlson, M. ve Miller, N. (2000). Displaced aggression is alive and well: a meta-analytic review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 670.
- Maner, J. K., DeWall, C. N., Baumeister, R. F. ve Schaller, M. (2007). Does social exclusion motivate interpersonal reconnection? Resolving the "porcupine problem.". *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), 42.
- Mathes, E. W. ve Kahn, A. (1975). Diffusion of responsibility and extreme behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31(5), 881-886.
- McBurnett, K., Lahey, B. B., Rathouz, P. J. ve Loeber, R. (2000). Low salivary cortisol and persistent aggression in boys referred for disruptive behavior. *Archives of General Psychiatry*, 57(1), 38-43.
- McDougall, P., Hymel, S., Vaillancourt, T. ve Mercer, L. (2001). The consequences of childhood peer rejection. İçinde M. M. Leary (Ed.), *Interpersonal rejection* (syf. 213-247). New York: Oxford University Press.

- Meier, B. P. ve Hinsz, V. B. (2004). A comparison of human aggression committed by groups and individuals: An interindividual–intergroup discontinuity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(4), 551-559.
- Meier, B. P., Hinsz, V. B. ve Heimerdinger, S. R. (2007). A framework for explaining aggression involving groups. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 298-312.
- Meltzoff, A. N. (1988). Infant imitation after a 1-week delay: Long-term memory for novel acts and multiple stimuli. *Developmental psychology*, 24(4), 470.
- Milles, D. R. ve Carey, G. (1997). Genetic and environmental architecture of aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 207-217.
- Milgram, S. (1965). Some conditions of obedience and disobedience to authority. *Human Relations*, 18(1), 57-76.
- Miller, N. E. (1941). I. The frustration-aggression hypothesis. *Psychological Review*, 48(4), 337.
- Moffit, T. (1993). Adolescent-Limited and Life-Course-Persistent Adolescent Behaviour: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674-701.
- Mullen, B. (1986). Atrocity as a function of lunch mob composition: A self-attention perspective. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12, 187–197.
- Nadasi, C. (1992). The effects of social ostracism on verbal and nonverbal behavior in introverts and extraverts. *Yayınlanmamış doktora tezi, University of Toledo, Toledo, OH.*
- Neumann, R. ve Strack, F. (2000). "Mood contagion": the automatic transfer of mood between persons. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(2), 211.

- Nezlek, J. B., Kowalski, R. M., Leary, M. R., Blevins, T. ve Holgate, S. (1997). Personality moderators of reactions to interpersonal rejection: Depression and trait self-esteem. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(12), 1235-1244.
- Pellegrini, A. D. ve Long, J. D. (2003). A sexual selection theory longitudinal analysis of sexual segregation and integration in early adolescence. *Journal of Experimental Child Psychology*, 85(3), 257-278.
- Plutchik, R. (1980). *Emotion: A psychoevolutionary synthesis*. New York: Harper & Row.
- Pinter, B. ve Insko, C. A. (2003) *Implicit Distrust in the Absence of Context: Generality of the Negative Outgroup Schema*. Yayınlanmamış taslak, University of Washington.
- Postmes, T. ve Spears, R. (1998). Deindividuation and antinormative behavior: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 123, 238–259.
- Reijntjes, A., Kamphuis, J. H., Thomaes, S., Bushman, B. J. ve Telch, M. J. (2013). Too calloused to care: An experimental examination of factors influencing youths' displaced aggression against their peers. *Journal of Experimental Psychology: General*, 142(1), 28.
- Reissland, N. (1988). Neonatal imitation in the first hour of life: Observations in rural Nepal. *Developmental Psychology*, 24(4), 464.
- Richardson, D. S. ve Hammock, G. S. (2007). Social context of human aggression: Are we paying too much attention to gender?. *Aggression and Violent Behavior*, 12(4), 417- 426.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583-590.

- Roseman, I. J. (1996). Appraisal determinants of emotions: Constructing a more accurate and comprehensive theory. *Cognition & Emotion, 10*(3), 241-278.
- Russell, G.W. (2008). *Aggression in the sports world*. New York: Oxford University Press.
- Schank, R. ve Abelson, R. (1977). *Scripts, plans, goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Scherer, K. R. (1993). Studying the emotion-antecedent appraisal process: An expert system approach. *Cognition & Emotion, 7*(3-4), 325-355.
- Shaver, P., Schwartz, J., Kirson, D. ve O'Connor, C. (1987). Emotion knowledge: further exploration of a prototype approach. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*(6), 1061-1086.
- Sherif, M. (1936). *The Psychology of Social Norms*. New York: Harper & Row.
- Shoal, G. D., Giancola, P. R. ve Kirillova, G. P. (2003). Salivary cortisol, personality, and aggressive behavior in adolescent boys: a 5-year longitudinal study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 42*(9), 1101-1107.
- Smith, A. ve Williams, K. D. (2004). RU there? Ostracism by cell phone text messages. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice, 8*(4), 291-301.
- Snodgrass, S. E. (1985). Women's intuition: The effect of subordinate role on interpersonal sensitivity. *Journal of Personality and Social Psychology, 49*(1), 146.
- Stein, N. L. ve Levine, L. J. (1999). The early emergence of emotional understanding and appraisal: Implications for theories of development. İçinde T. Dalgleish ve M.J. Power (Ed.), *Handbook of cognition and emotion*, (syf. 383-408), New York: Wiley.

- Stroud, L. R., Tanofsky-Kraff, M., Wilfley, D. E. ve Salovey, P. (2000). The Yale Interpersonal Stressor (YIPS): Affective, physiological, and behavioral responses to a novel interpersonal rejection paradigm. *Annals of Behavioral Medicine*, 22(3), 204-213.
- Taylor, S. P., Schmutte, G. T. ve Leonard, K. E. (1977). Physical aggression as a function of alcohol and frustration. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 9, 217-218.
- Tedeschi, J. T. ve Felson, R. B. (1994). *Violence, aggression, and coercive actions*. American Psychological Association.
- Twenge, J. M. (2000). The age of anxiety? The birth cohort change in anxiety and neuroticism, 1952–1993. *Journal of personality and social psychology*, 79(6), 1007-1021.
- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., DeWall, C. N., Ciarocco, N. J. ve Bartels, J. M. (2007). Social exclusion decreases prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), 56.
- Twenge, J. M., Baumeister, R. F., Tice, D. M. ve Stucke, T. S. (2001). If you can't join them, beat them: effects of social exclusion on aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(6), 1058.
- Van Goozen, S. H. (2005). Hormones and the developmental origins of aggression. İçinde R.E. Trembley, W.W. Hartup ve J. Archer (Ed.), *Developmental origins of aggression*, (syf. 281-306). New York: Guilford Press.
- Van Goozen, S. H., Fairchild, G., Snoek, H. ve Harold, G. T. (2007). The evidence for a neurobiological model of childhood antisocial behavior. *Psychological Bulletin*, 133(1), 149-182.

- Van Loo, P. L. P., Kruitwagen, C. L. J. J., Van Zutphen, L. F. M., Koolhaas, J. M. ve Baumans, V. (2000). Modulation of aggression in male mice: influence of cage cleaning regime and scent marks. *Animal Welfare*, 9(3), 281-295.
- Warburton, W. A., Williams, K. D. ve Cairns, D. R. (2006). When ostracism leads to aggression: The moderating effects of control deprivation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(2), 213-220.
- Weiss, H. M., Suckow, K. ve Cropanzano, R. (1999). Effects of justice conditions on discrete emotions. *Journal of Applied Psychology*, 84(5), 786-794.
- Wildschut, T., Pinter, B., Vevea, J. L., Insko, C. A. ve Schopler, J. (2003). Beyond the group mind: A quantitative review of the interindividual-intergroup discontinuity effect. *Psychological Bulletin*, 129, 698-722.
- Williams, K. D. (1997). Social ostracism. In *Aversive interpersonal behaviors* (syf. 133-170). Springer US.
- Williams, K. D. (2002). *Ostracism: The power of silence*. New York: Guilford Press.
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual review of psychology*, 58, 425-452.
- Williams, K. D., Bernieri, F. J., Faulkner, S. L., Gada-Jain, N. ve Grahe, J. E. (2000). The scarlet letter study: Five days of social ostracism. *Journal of Personal & Interpersonal Loss*, 5(1), 19-63.
- Williams, K. D., Cheung, C. K. ve Choi, W. (2000). Cyberostracism: effects of being ignored over the Internet. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 748.
- Williams, K. D., Govan, C. L., Croker, V., Tynan, D., Cruickshank, M. ve Lam, A. (2002). Investigations into differences between social-and cyberostracism. *Group dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6(1), 65-77.

- Williams, K. D., & Jarvis, B. (2006). Cyberball: A program for use in research on interpersonal ostracism and acceptance. *Behavior Research Methods*, 38(1), 174-180.
- Williams, K. D. ve Sommer, K. L. (1997). Social ostracism by one's coworkers: Does rejection lead to loafing or compensation?. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(7), 693-706.
- Wolosin, R. J., Sherman, S. J. ve Mynatt, C. R. (1975). When self-interest and altruism conflict. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 752-760.
- Wu, K. D. ve Clark, L. A. (2003). Relations between personality traits and self-reports of daily behavior. *Journal of Research in Personality*, 37, 231-256.
- Yinon, Y., Jaffe, Y. ve Feshbach, S. (1975). Risky aggression in groups and individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31, 808-815.
- Younger, J. C. ve Doob, A. N. (1978). Attribution and aggression: The misattribution of anger. *Journal of Research in Personality*, 12(2), 164-171.
- Zadro, L., Boland, C. ve Richardson, R. (2006). How long does it last? The persistence of the effects of ostracism in the socially anxious. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(5), 692-697.
- Zadro, L., Williams, K. D. ve Richardson, R. (2004). How low can you go? Ostracism by a computer is sufficient to lower self-reported levels of belonging, control, self-esteem, and meaningful existence. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40(4), 560-567.
- Zajonc, R. B. (1980). Compresence. İçinde P. B. Paulus (Ed.), *Psychology of Group Influence* (syf. 35-60). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Zillmann, D. (1979). *Hostility and aggression*. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Zillmann, D. ve Bryant, J. (1974). Effect of residual excitation on the emotional response to provocation and delayed aggressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30(6), 782-791.

Zimbardo, P. G. (2004). A situationist perspective on the psychology of evil: Understanding how good people are transformed into perpetrators. İçinde A. G. Miller (Ed.), *The Social Psychology of Good and Evil* (syf. 21–50). New York: Guilford Press.

EKLER

EK 1: Bilgilendirme Formu**GÖNÜLLÜ KATILIMCI BİLGİLENDİRME FORMU**

Bu araştırma araştırmacı Arş. Gör. Bilgesu Hasçuhadar tarafından, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Psikoloji Bölümü Doktora Tezi olarak Prof. Dr. Hamit COŞKUN danışmanlığında yürütülmektedir. İletişim Bilgileri: Tel: 0 537 277 01 91, e-mail: bilgee_suu@hotmail.com

Bu araştırmada bireylerin zihinsel görselleştirmelerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu konu ile ilgili aklınıza takılan sorular var ise, daha fazla bilgilie ihtiyaç duyuyorsanız lütfen araştırmacıya sorun.

Araştırmaya katılmak gönüllülük esasına dayanmaktadır. Uygulamanın istediğiniz anında, araştırmadan ayrılmak istediğinizi uygulayıcıya herhangi bir neden veya koşul belirtmeden ifade edebilir ve ayrılabilirsiniz. Araştırmada size verilen konular veya uygulamalar dışında herhangi bir rahatsızlık hissettiğinizde araştırmayı bırakmanız da mümkündür. Bu konuda size olumsuz dönecek herhangi bir sorumluluğunuz yoktur.

Bu araştırmaya katılmayı kabul ederseniz, kısa sürecek iki adet zihinde görselleştirme uygulaması yapılacak, daha sonra anket uygulanacak ve araştırma sonlandırılacaktır. Araştırma sonunda, araştırma sonucu ile bilgi talep etmeniz durumunda, elde edilen bilimsel bilgiler paylaşılacaktır.

Lütfen sorularını araştırma sonunda araştırmacıya hiç çekinmeden sorunuz. Ayrıca, araştırmada, uygulama esnasında sizin dışınızda doğabilecek herhangi bir maddi hasardan, herhangi bir şekilde sorumlu tutulmayacaksınız. Araştırma süresinde kullanılan bütün materyal, dokümanların masrafları araştırmacıya ait olup, sizden herhangi bir başlık altında ücret talep edilmeyecektir. Uygulama esnasında paylaştığınız kişisel kimlik bilgileriniz, kod numarası ile alınacak olup, anonim olarak kayıt altına alınacaktır. Araştırma sonuçları, istatistiksel yöntemlerle analiz edip, işlenecek ve bunun sonucunda elde edilen bilgiler rapor edilip, tez jürisine sunulacaktır. Kabul görmesi halinde literatüre kazandırılacaktır.

Araştırma ile ilgili daha fazla bilgi ve sorularınız için:

Araştırma Sorumlusu: Arş. Gör. Bilgesu Hasçuhadar – AİBÜ FEF, Psikoloji Bölümü, No:14. Araştırma Danışmanı: Prof. Dr. Hamit COŞKUN AİBÜ FEF Psikoloji Anabilim Dalı Başkanı, Gököy Kampüsü/ BOLU

Araştırmamıza ayırdığınız zaman ve göstermiş olduğunuz ilgiden dolayı teşekkür ederiz.

Araştırmanın koşullarını anladığımı ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı taahhüt ederim.

İMZA:

TARİH:

EK 2: Demografik Bilgi Formu**KATILIMCI BİLGİ FORMU**

Lütfen size uygun gelen seçeneğin yanına işaret koyunuz ve cevaplanmamış soru bırakmayınız.

1. Cinsiyetiniz: Kadın ( ) Erkek ( )
2. Yaşınız: ____
3. Hangi bölümde öğrencisiniz?: _____
4. Eğitim durumunuz: Lisans ( ) Yüksek Lisans ( ) Doktora ( )
5. Üniversitedeki kaçınıcı seneniz?: _____
6. Nerede yaşıyorsunuz?: Aile yanı( ) Akıaba yanı( ) Arkadaşlarla evde( )
Tek başına evde( ) Yurt( ) Diğer (belirtiniz):.....
7. Evinize (ailenizin) giren aylık toplam gelir ne kadardır?:
0-999 TL( ) 1000-1999 TL( ) 2000-2999 TL( ) 3000-3999 TL( )
4000-4999 TL( ) 5000-5999 TL( ) 6000 TL ve üstü( )
8. Annenizin en son mezun olduğu okul?:
Okur-yazar ( ) İlkokul( ) Ortaokul( ) Lise( ) Üniversite( )
Lisansüstü ( )
9. Babanızın en son mezun olduğu okul?
Okur-yazar ( ) İlkokul ( ) Ortaokul ( ) Lise ( ) Üniversite ( ) Lisansüstü ( )
10. Daha önce psikolojik ve/veya psikiyatrik tedavi aldınız mı?: Evet ( ) Hayır ( )
11. Daha önce psikolojik ve/veya psikiyatrik tedavi aldıysanız, ne tür tedavi/tedaviler aldınız? (Daha önce psikolojik ve/veya psikiyatrik tedavi almadıysanız bu soruyu boş bırakınız)
Bireysel Psikoterapi ( ) Diğer ( )
Grup Psikoterapisi ( )
İlaç Tedavisi ( )

EK 3: Nötralizasyon Formu

Markete gitmeden önce alışveriş listesi hazırladım. Dolmuş bekledim ve dolmuş gelince, alışveriş merkezine gittim. Bir kilo portakal, iki marul, bir kilo patates aldım. Sonra süt ürünleri bölümüne geçtim. İki tane süt, 300 gram peynir aldım. Alışveriş listeme kola ve meyve suyu da ekledim. Kasada sırada önümde 3 kişi vardı. Sıra bana geldiğinde, kasada kasiyere elli lira verim. Bana geriye 30 lira verdi. Listede aldıklarımın fiyatına tekrar baktım. Dolmuşa bindim, eve geldim. Eve geldiğimde, aldıklarımı yerleştirdim. Sonra fotokopi yapmak için kırtasiyeye gittim. Kırtasiyede ders notlarımın fotokopisini çektirdim.

YUKARIDAKİ CÜMLELERİ EN HIZLI OLACAK ŞEKİLDE AŞAĞIYA YAZINIZ.

EK 4: Deney Öncesi Duygudurum Değerlendirmesi

Şu anda kendinizi nasıl hissediyorsunuz?

(1=Hiç böyle hissetmiyorum, 10=Tamamen bu şekilde hissediyorum).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Mutlu										
Öfkeli										
Gergin										
Rahat										
Üzgün										

EK 5: Cyberball Sonrası Manipülasyon Kontrolü

Oynamış olduğunuz Cyberball oyununu göz önünde bulundurarak;

1. Oyun boyunca yapılan tüm atışların yaklaşık yüzde kaçı size atıldı?

.....

2. Diğer katılımcılar sizi oyuna ne derece dahil ettiler? (1=Hiç dahil edilmedim, 10=Oyuna tamamen dahil edildim)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

3. 'Cyberball oyunu sırasında kendimi öfkeli hissettim' (1=Hiç böyle hissetmedim, 10=Kesinlikle böyle hissettim)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

4. 'Cyberbal oyununu oynamak benim için eğlenceliydi' (1=Katılmıyorum, 10=Tamamen katılıyorum)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

5. Oyunu sürdürmek ister misiniz? (1=Kesinlikle istemem, 10=Kesinlikle isterim)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

6. Sizce oyun ne kadar sizin kontrolünüzdeydi? (1=Hiç kontrolümde değildi, 10=Tamamen benim kontrolümdeydi)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

7. 'Kontrolün bende olduğunu hissettim' (1=Katılmıyorum, 10=Tamamen katılıyorum)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

8. 'Oyun esnasında diğer oyuncuların benimle oynamak istediklerini hissettim' (1=Katılmıyorum, 10=Tamamen katılıyorum)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

9. 'Kendimi takımın üyelerinden biri gibi hissettim' (1=Katılmıyorum, 10=Tamamen katılıyorum)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

10. 'Kendimi takımın bir parçası gibi hissettim' (1=Katılmıyorum, 10=Tamamen katılıyorum)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

11. 'Oyunu istediğim takdirde yönlendirebileceğimi hissettim' (1=Katılmıyorum, 10=Tamamen katılıyorum)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

12. 'Oyunun sonucunu etkileyebileceğimi hissettim' (1=Katılmıyorum, 10=Tamamen katılıyorum)

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

Şu anda hissettiklerinizi değerlendiriniz. Lütfen uygun sayıyı yuvarlak içine alınız.

1. Sakin Öfkeli

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

2. Rahat Endişeli

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

3. Üzgün Sevinçli

1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

EK 6: Saldırganlık Ölçümü

Lütfen aşağıdaki öyküyü diğer katılımcı ile birlikte okuyunuz ve kendinizi öyküde bahsedilen katılımcının yerine koyunuz. Sizden istenen zihninizde anlatılan durumu canlandırmanızdır. Okuduktan sonra bir dakika boyunca durumu zihninizde canlandırınız ve sonrasında istenen kararı diğer katılımcı ile birlikte ortak bir şekilde veriniz.

Bir öğrenme deneyinde katılmanız beklenmektedir. Cezalandırmanın öğrenme üzerindeki etkisini inceleyen öncü bir araştırmaya katılmaktasınız. Bu deneyde katılımcılara kelime çiftlerinden oluşan bir listeyi öğretiyorsunuz ve katılımcının ezberleyemediği kelimeler için aşağıda bir örneği çizilmiş olan panel üzerindeki düğmelere basmak yoluyla elektrik şoku vererek katılımcıyı cezalandırıyorsunuz. Böyle bir uygulamaya katılmaktasınız. Yanlış cevap veren bireylere hangi şiddette şok uygularsınız?

Lütfen karar verdiğiniz volt (V) derecesini yuvarlak içine alınız. Lütfen yalnızca bir volt derecesini işaretleyiniz.

0V	20V	40V	60V	80V	100V	120V	140V	160V	180V	200V
----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------	------	------

HİÇ-----GÜÇLÜ

EK 7: Duygu Bulaşması Manipülasyon Kontrolü

Katılmış olduğunuz araştırmayı göz önünde bulundurarak sizinle birlikte araştırmaya katılan diğer katılımcının tavırlarının ve yüz ifadelerinin sizi nasıl etkilediğini aşağıdaki maddeler üzerinden değerlendiriniz.

(0=Hiç katılmıyorum, 10=Kesinlikle katılıyorum)

1. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki tavırları beni öfkелendirdi.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
2. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki tavırları beni sakinleştirdi.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
3. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki tavırları beni eğlendirdi.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
4. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki tavırları beni üzdü.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
5. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki tavırları beni etkilemedi.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
6. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki yüz ifadesi beni öfkелendirdi.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
7. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki yüz ifadesi beni sakinleştirdi.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
8. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki yüz ifadesi beni eğlendirdi.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
9. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki yüz ifadesi beni üzdü.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10
10. Diğer katılımcının araştırma sırasındaki yüz ifadesi beni etkilemedi.
0.....1.....2.....3.....4.....5.....6.....7.....8.....9.....10

EK 8: Duygu Bulaşması Ölçeği

Lütfen aşağıdaki maddeleri okuyarak kendinize en yakın gelen seçeneği 1'den 5'e kadar olan derecelendirme üzerinden değerlendirerek işaretleyiniz.

(1=Katılmıyorum, 2=Biraz Katılıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5=Tamamen Katılıyorum)

	1	2	3	4	5
1. Konuştuğum birisi ağlamaya başlarsa benim de gözlerim dolar.					
2. Kötü hissettiğimde, mutlu bir insanla birlikte olmak moralimi düzeltir.					
3. Biri bana sıcak bir şekilde gülümsediğinde ben de ona gülümserim ve içimde sıcaklık hissederim.					
4. İnsanlar sevdikleri kişilerin ölümlerinden bahsettikleri zaman üzüntüye boğulurum.					
5. Haberlerde öfkeli yüzler gördüğümde dişlerimi sıkarım ve omuzlarımı kasarım.					
6. Sevdiğim kişinin gözlerinin içine baktığımda zihnim romantik düşüncelerle dolar.					
7. Öfkeli insanların etrafında olmak beni rahatsız eder.					
8. Haberlerde başına kötü şeyler gelen insanların korkulu yüzlerini izlediğimde onların nasıl hissettiklerini hayal ederim.					
9. Sevdiğim kişi bana yakın durduğunda içim erir.					
10. Bir ağız dalaşına kulak misafiri olmak beni gerer.					
11. Mutlu insanların etrafında olmak zihnimi mutlu düşüncelerle doldurur.					
12. Sevdiğim kişi bana dokunduğunda kalbimin çarptığını hissederim.					
13. Stresli insanların yakınında olduğumda gerildiğimi farkederim.					
14. Hüzünlü filmlerde ağlarım.					
15. Bir dişçinin bekleme odasında korkmuş bir çocuğun acı çığlıklarını duymak beni gergin yapar.					

EK 9: Katılım Sonrası Bilgi Formu**Araştırma Sonrası Bilgilendirme Formu**

Öncelikle araştımamıza katıldığınız için teşekkür ederiz.

Katıldığınız araştırmanın amacı, küçük gruplarda psikolojik dışlanma ve duygudurum arasındaki ilişkiyi ve bu olası ilişkinin sonuçlarını incelemektir. Literatüre göre dışlanılmışlık duygusu kişilerde olumsuz duygudurumuna neden olmaktadır. Bu araştırmada da dışlanılmışlık hissi oluşturulan kişilerin, daha düşük düzeyde olumlu duygulanıma sahip olmaları beklenmektedir.

Bu amaçla, laboratuvar seansında ilk olarak sizden kısa bir çevrimiçi top atma oyunu oynamanız istenmiştir. Katılımcıların yarısının oynadığı bu oyunda kendilerine diğerleriyle eşit sayıda top gelirken, diğer yarısına oyun boyunca çok az sayıda top atma fırsatı gelmiştir. Oyunda katılımcıların atış sayısı araştırmacı tarafından belirlenmiş olup oyun aslında gerçek insanlarla oynanmamaktadır. Bu durum sadece kişilerde dışlanılmışlık hissini oluşturabilmek amacıyla yapılmıştır. Katılımcıların araştırmanın hipotezlerini fark etmesi verecekleri tepkileri etkileyebileceğinden, araştırmada yanıltıcı bilgiler verilmiştir.

Bunun devamında verilen uygulamada ise katılımcılardan bir karar almaları beklenmiştir. Daha az sayıda atış fırsatına sahip olan grubun, diğerleri ile eşit sayıda atış yapan gruba göre daha yüksek ceza miktarına karar vermeleri beklenmektedir.

Elde edilen bilgiler sadece bilimsel araştırma ve yazılarda kullanılacaktır. Çalışmanın sağlıklı ilerleyebilmesi ve bulguların güvenilir olması için çalışmaya katılacağınızı bildiğiniz diğer kişilerle çalışma ile ilgili detaylı bilgi paylaşımında bulunmamanız gerekmektedir.

Bu araştırmaya katıldığınız için tekrar çok teşekkür ederiz.

Eğer araştırmayla ilgili sorularınız varsa araştırmacıya sorabilir veya bilgee_suu@hotmail.com adresinden Arş.Gör. Bilgesu Hasçuhadar'a ulaşabilirsiniz.